

בניינה של אשה

בניינה של אשה

תבנית הגוף בדברי חכמים ובפירושי הראשונים

על ידי

גרשון חנוך ב"ר אליהו ולדנברג

מהדורה שלישית

מודיעין עילית תשפ"ב

Female Physique: Genital Anatomy According to the Sages
Gershon Hanoch Waldenberg

נדפס בשמונים עותקים

bit.ly/binyana1

bit.ly/binyana2

© כל הזכויות שמורות

אין להעתיק חלקים מחיבור זה ומהאיורים שבו בשום אמצעי וצורה, ללא רשות
בכתב מן המחבר. אין להכניס למאגרים אלקטרוניים ללא רשות בכתב מן המחבר.
מותר להפיץ ו/או להדפיס את הקובץ לשימוש אישי שלא
למטרות רווח, בתנאי שלא ייעשה בו כל שינוי.

עיצוב ועימוד: גח"ו

מסת"ב 978-965-599-849-8 ISBN

ג"ח ולדנברג

רח' שערי תשובה 10, מודיעין עילית 7182609

9761979b@gmail.com

זכרון לנשמת מורי ורבי מובהק
שפתח לי שערי חכמה
הרב הלל זקס
נפשו בטוב תלין

תוכן

דברים אחדים	יג
למהדורה שלישית	יג
דרך החיבור	טו
מאמר מקוצר	3
בניינה של אשה	
הקדמה	33
פרק א • משנת הבנין ותלמודיה	
משנה, נדה ב ה	35
תלמודים	35
פרק ב • שיטת הרמב"ם ושיטות נלוות	
רמב"ם א - שיטת הרמב"ם עצמו	37
הקשיים בשיטת רמב"ם	38
רמב"ם ב - שיטת אחרונים	42
שיטת מעשה טוביה	43
שיטת ר"י קאפח	44
פרק ג • בירורי לשונות; פירושי הקדמונים	
רחם	47
פרוזוד	48
בבלי שבת פו ב	49
בבלי חולין סח א (=בכורות מו ב)	49
ביאור לפירוש רש"י, שבת פו ב	52
ביאור לפירושי רש"י, חולין סח א ובכורות מו ב	52
ביאור לפירוש רבנו גרשום	54
חדר	55
עלייה	56
לול	57

תוכן

57	..... מקור
59	..... אום; קבר
60	..... פרק ד • בניינה של אשה לשיטת הקדמונים
61	..... שתי הערות כוללות
	פרק ה • ביאורים למשנת הבנין ותלמודיה
63	..... ביאור משנת הבנין
64	..... הקדמה לביאור התלמודים
64	..... ביאור התלמודים
65	..... ביאור הבבלי, נדה יז ב – יח א
65	..... קושיית אביי
65	..... גג הפרוזדור וקרקעיתו
66	..... סוגיית רוב וקרוב
	פרק ו • משנת הבית החיצון ותלמודיה
69	..... משנה, נדה ה א
69	..... תלמודים
71	..... בין הבית החיצון לפרוזדור
74	..... ראיות למקום הבית החיצון
	פרק ז • לשונות הבית החיצון
79	..... בית חיצון
80	..... כל מקום / עד מקום שהתינוקת יושבת [למים] ונראית
80	..... בין השיניים / בית השיניים
82	..... מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש
83	..... מקום דישה – מקום שהשמש דש
85	..... בית הבושת
86	..... כללו של דבר
86	..... הבית החיצון, מקומו וגבולו
87	..... יישובי הקשיים בשיטת רמב"ם, על פי שיטת הקדמונים
	פרק ח • ענייני הלכה
88	..... מקום טומאה ובדיקה
89	..... הקשיים במקום הבדיקה

תוכן

91	מקום הבדיקה לשיטת הקדמונים
91	ראיות למקום הבדיקה
92	מנהג בנות ישראל
93	בדיקת חורין וסדיקין
94	בדיקה וקינוח
95	הרגשה
97	מקום ההרגשה ומהותה
99	אשה מרגשת בעצמה (בבלי נדה ג א)
99	טומאה דאורייתא; קינוח בנייר
100	חציצה

פרק ט • קביעת שעת הלידה

101	סוגיית חולין (בבלי עא א – עב א)
103	סוגיית נדה (בבלי מב א–ב)
104	סוגיית בכורות (בבלי מז א–ב)
105	סוגיית יבמות (בבלי עא א–ב)
106	סתירת הסוגיות ומחלוקת האחרונים
108	פירוש 'הוציא ראשו חוץ לפרוודור'
108	שני פירושים
109	דעת רש"י
110	דעת רמב"ם
111	שיעור יציאת הראש
112	מסקנה: יציאת הראש כיצר
112	ביאורים בסוגיית חולין
113	ביאורים בסוגיית נדה
115	ביאור בסוגיית יבמות
115	הערה: פתיחת הקבר ויציאת הראש

פרק י • ביאורי סוגיות

117	כותלי בית הרחם העמידוהו (בבלי נדה ג א)
118	סכות מבפנים ומקנחות מבחוץ (תוספתא נדה ה ד; בבלי שם י ב)
119	בבשרה ולא בשפופרת (בבלי נדה כא ב)
119	בדיקת רואה מחמת תשמיש (תוספתא נדה ח ב; בבלי שם סו א)

תוכן

121	כיבוד הבית (משנה מקוואות ח ד) .....
121	פולטת שכבת זרע (בבלי נדה מא ב) .....
121	יולדת שירדה לטבול ונעקר ממנה דם (בבלי נדה מב א) .....
122	אותו מקום של אשה בלוע הוי או בית הסתרים הוי (שם) .....
122	הדור מי רגלים למקור ואיתו דם (בבלי נדה נט ב; שם נו ב) .....
123	שמש עכביה לדם (בבלי נדה ס ב) .....
123	היה משמש עם הטהורה ואמרה לו נטמאתי (משנה שבועות ב ד; בבלי שם יז ב) ...
123	דם מיפקד פקיד (בבלי כתובות ה ב) .....
124	פרק יא • חיתום .....

נספח א • ביאורים לדברי הרמב"ם

	א. פירוש הרמב"ם, משנת נדה ב ה (משנה תורה, הלכות איסורי ביאה ה ג-ה; ר' מנחם המאירי, בית הבחירה, נדה יז ב) .....
125	
131	ב. פירוש הרמב"ם, משנת נדה ה א .....
132	ג. קטעים מחיבורו של גאלנוס 'על האנטומיה של הרחם' .....
135	ד. פירוש הרמב"ם לבבלי נדה יז ב – יח א .....

נספח ב • שיטות אחרות

137	שיטת פרויס .....
137	שיטת קצנלסון .....
138	שיטת ר"מ הלפרין ורי"מ לוינגר .....
140	שיטת שריאל .....

142	נספח ג • ציורים מכתבי יד .....
-----	---------------------------------------

רשימת קיצורים

143	ספרות תורנית .....
145	ספרות רפואה ומחקר .....

151	מפתח מקורות .....
-----	--------------------------

163	איורים .....
-----	---------------------

... ואם זה באנו לומר שלא נדבר על דברי רבותינו הראשונים, אם כן במקום שאנו רואים שזה חולק על זה וזה אוסר וזה מתיר, אנו על מי נסמוך? הנוכל לשקול בפלס הרים וגבעות במאזנים, ולומר שזה גדול מזה שנבטל דברי זה מפני זה? הא אין לנו אלא לחקור אחרי דבריהם, שאלו ואלו דברי אלהים חיים הן, ולפלפל ולהעמיק מכח דבריהם להיכן הדין נוטה. שכך עשו חכמי המשנה והתלמוד, לא נמנעו מעולם האחרונים מלדבר על הראשונים ומלהכריע ביניהם ומלסתור דבריהם; וכמה משניות סתרו האמוראים לומר שאין הלכה כמותם. וגדולה החכמה מן החכם, ואין חכם שינקה מן השגיאות. שאין החכמה תמימה בלתי לִי' לבדו.

תשובות רבנו ישעיה די־טראני (רי"ד), סימן סב

מהו פרוזדור וחדר וגג וקרקע ועליה. אחרי החקירה מפי ספרים וסופרים חכמי וספרי הניתוח, אי אפשר לנו להכחיש המציאות שאינו כפירוש רש"י ותוס' וציור מהר"ם לובלין, ואין לנו אלא מה שכתב הרמב"ם בחיבורו ובפירוש המשנה. ... ולכן לא הטרחתי כלל בביאור דברי רש"י ותוספות בשמעתין, כי אי אפשר להולמן לפי המציאות האמיתי; ואתה דע לך. חידושי חתם סופר, נדה יח א

כל־אימת שאפשר לפרש דברי אדם כדי שיתאימו למציאות שהוכח בהוכחה מופתית שהיא נמצאת, יהיה זה הראוי והנאות ביותר לאיש מעולה מטבעו עושה־צדק. רמב"ם, מורה הנבוכים, חלק ג פרק יד

דברים אחרים

חיבור זה עניינו עיון כולל בדברי חכמים על תבנית גופה של אשה, מתוך השתדלות להקיף את רוב הדברים שנכתבו בענין, ומתוך מגמה לעמוד על אמיתן של דברים בלא משוא פנים.

החיבור ארוך ורחב, ובתחילת הלימוד קשה לעמוד על עיקרי הדברים. לפיכך צירפתי בראשו מאמר מקוצר בו הובאו עיקרי הדברים שבפרקים א-ז¹ (פרקים ח-י לא קוצרו²).

ר' אריה לייב רבינוביץ (הומענער) הוא כנראה הראשון מן האחרונים שעמד על עיקרי השיטה הנקוטה כאן, בספרו 'באר היטב' על חומש ויקרא.³ אחריו כתב ד"ר ר' ישראל מיכל רבינוביץ דברים קצרים בחיבורו הצרפתי על הרפואה בתלמוד, ובדורנו האריך יותר פרופ' ר' יהודה לוי.⁴ ידידי הרב ישעיהו הלוי דן בשיטתו של ר"י לוי ועמד על משמעה הלכה למעשה,⁵ ומתוך העסק עמו באתי לחיבור זה. כאן באו הדברים בהרחבה ובוססו מכמה צדדים, ונוספו עיונים במשנת הבית החיצון ובסוגיות רבות אחרות.

שני מאמרים יסודיים בענין כתב הרב והגינקולוג ד"ר מרדכי הלפרין, עורך כתב העת 'אסיא', והרבה למדתי מהם.⁶ אף הוסיף וביאר לי פרטים שונים בסבלנות מרובה בפה ובכתב, ועל זאת אודהו בכל לב. במרחשוון תש"פ הודיעני הרב הלפרין שלמד עתה שוב את הסוגיה, והשיטה הנקוטה כאן היא החלקה והמיושבת ביותר⁷ (שיטתו שלו נדונה בנספח ב). ברוך מודה על האמת, וזך ישר פעלו.

למהדורה שלישית

מהדורה זו פשוטה כשמועה – חזרתי על החיבור כולו, דקדקתי בו ושקדתי על תקנתו. לשונות נערכו לשם הבהרת דברים על דיוקם, טעויות רבות תוקנו, ופנים חדשות באו

1 מהדורה ראשונה של המאמר המקוצר פורסמה בשם 'משנת הבנין ומשנת הבית החיצון', אסיא קיא-קיב (מרחשוון תשע"ט), עמ' 132-164. כאן תבוא מהדורה מתוקנת על פי 'בניינה של אשה' מהדורה שלישית, בצירוף הערות ר"מ הלפרין על המהדורה הראשונה.

2 פרק ט פורסם בשם 'קביעת שעת הלידה', אסיא קכא-קכב (מרחשוון תשפ"ב), עמ' 89-103. שם קוצרו הדברים אך במעט.

3 על גדולתו וחכמתו ראה הקדמת צאצאיו לספרו 'תורת העולם והיהדות', מינסק תרע"ד. החזון איש מכנהו 'הגאון האדיר' (קדשים קמא, כו טז). דבריו צוינו בבניינה של אשה, הערות 75, 100, 237.

4 ראה רבינוביץ, עמ' 79-80; ר"י לוי. [רשימת קיצורים בסוף החיבור].

5 ראה ר"י הלוי, והשווה נשמת אברהם, עמ' קמד.

6 ראה ר"מ הלפרין א.

7 להסבר ראה ר"מ הלפרין ד, עמ' 130, סעיף ה.

לכאן. אף זכיתי לחידושים הרבה משל אחרים ומשלי, מתוך חזרה על כמה סוגיות ועיון בספרים נוספים.

אלו החידושים והשינויים העיקריים במהדורה זו: פירוש חדש ומחזור למקום שהשמש דש (פרק ז); רבנו שמעיה תלמידו הגדול של רש"י, כתב במפורש כדרכנו בענין מקומו של הבית החיצון (פרק ט, 'ביאורים בסוגיית חולין'); נוסף פרק על קביעת שעת הלידה – סוגיה רחבה וסבוכה שהאריכו בה האחרונים ואף נכתבו עליה חיבורים מיוחדים, ונתברר שגם ממנה ראייה חזקה לשיטת הקדמונים (פרק ט); פרק ח העוסק בענייני הלכה הורחב הרבה, בייחוד נתחדשו דברים במנהג בנות ישראל בבדיקה; יוחד פרק לביאורי סוגיות ובו הוספות רבות (פרק י); נוספו קשיים בשיטת הרמב"ם (פרק ב); בפרק ו נמחקה הראיה ממשנת הבנין, בשל השגת ר"א לינדנפלד; העיון בשיטות אחרות הועבר מן המאמר המקוצר לבניינה של אשה (פרק ב ונספח ב).

•

הרבה למדתי מחברי, וממשיגי יותר מהם. הרב אהרן לינדנפלד שלח השגות רבות שהביאוני לעיון מחודש בכמה סוגיות. גם מצא כמה טעויות ודברים שאינם מוכרחים, והעיר על ספרים שלא עיינתי בהם. ר' בניהו שנדורפי פרסם ביקורת ובה כמה השגות,⁸ וכן נשא ונתן עמי בארוכה. הערות חשובות העירו גם ידידי ר' יעקב לויפר, ר' אליהו הופמן ור' אברהם מילר. יישר חילם וברוכים יהיו.

לענין ההשגות יש להקדים הקדמה יסודית ששיוויתי לנגדי תמיד בעת כתיבת החיבור: סוגיית בניינה של אשה ארוכה ורחבה, ופרטיה רבים. טבעו של אדם לעסוק בפרטים העיקריים – לדון מהי המציאות האנטומית המקבילה לפרט זה או אחר, ליישבו בפירוש הסוגיות עם פרטים קרובים, וכבר נחה דעתו ושקט ושליו. ברם בסוגיה זו בייחוד אנו זקוקים לארוג את הפרטים כולם למסכת אחת – הן מן הבחינה האנטומית והן בפירוש הסוגיות. לפיכך עלינו לעיין תמיד בכל פרט, משתי הבחינות הנזכרות, כחלק מן הבנין כולו. גם מעיני נשמטו בשעת המלאכה פרטים שלא עיינתי בהם כלל או כל הצורך, ומורה אני למשיגים שהעמידוני עליהם.

עוד יש להבדיל בין פירושים מוכרחים לפירושים אפשריים. פירוש נעשה מוכרח כאשר הראיות מוכיחות שפירושים אחרים לא מתיישבים. ברם יש שפירושים אחרים

8 ר"ב שנדורפי, 'תגובה ל"משנת הבנין ומשנת הבית החיצון": ביקורת, ביאור אחר', אסיא קיג-קיד (אייר תשע"ט), עמ' 201–210; ג"ח ולדנברג, "משנת הבנין ומשנת הבית החיצון": תשובה לביקורת, שם, עמ' 211–214 (להורדה בכתובת bit.ly/binyanal, והשווה למקומות המקבילים במהדורה זו).

דברים אחרים

מתיישבים אף הם, אלא שאפשר לפרש בדרך שיתיישב הענין עם השיטה הנדונה. ישנם נא הקורא לבכו לכללים הללו בטרם ישיג.

אודה לידידי: ר' ישעיהו הלוי המסייעני בכל עת; ר' יהודה זייבלד על הגהת תרגום פירוש המשנה; ר' יצחק ברנדייס על תרגום מגרמנית וצרפתית; ר' מנחם טייטלבוים על עזרתו הרבה ור' משה דוד צ'צ'יק על עצתו הטובה. עוד חכמים סייעוני במקומות פרטיים ושמן נזכר במקומם.

דרך החיבור

ציטוטים מספרות חז"ל והראשונים הוגהו בדרך כלל בשתיקה (למעט שינויים בעלי משמעות לענייננו), על פי המקורות הללו: פרויקט 'הכי גרסין' מיסודו של ר"ד פרידברג; אתר 'מאגרים' של האקדמיה ללשון העברית; מאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי – מכון ליברמן; ספרים מדויקים; ולעתים אף כתבי יד.

התיאורים והמונחים האנטומיים בחיבור ניטלו בעיקר משלושה ספרים, כולם בהוצאת חברת Elsevier המתמחה בתחום.⁹ התיאורים שבסוף החיבור שורטטו על פי אטלס אנטומי בהוצאה הנזכרת.¹⁰ איור תבנית הגוף מופיע במקור כאשר כפופה מעט לפניה, והוטה ב-11° בכיוון השעון כדי להראות אשה זקופה.¹¹

לְצוּפָה מְרֹאשׁ אַחֲרוֹן וְרֹאשׁוֹן	אֶהְיֶה בְּכָל פֶּה אֶהְיֶה בְּכָל לָשׁוֹן
לְפִי בֶל יִמּוּט דְּעֵתִי בֶל תִּסָּח	בְּעֵזִי אֶעֱזֹר בְּצוּרֵי אֲבֹטִי
חֲסִדָּה מַעֲבִידָה אֶל תִּכְלָה	לֹא אֵיחָל לוֹ אֶחְלָה

מרחשוון תשפ"ב

גרשון חנוך ולדנברג

9 אנטומיה; אטלס; גינקולוגיה. תיאורים הנוגעים לבהמות ניטלו בעיקר מ'אנטומיה וטרינרית'.

10 אטלס גריי, עמ' 224 (תבנית הגוף) ועמ' 242 (תבנית הרחם).

11 ראה שם, עמ' 221. על ההטייה ומשמעה ראה בניינה של אשה, בסמוך להערה 101.

מאמר מקוצר

הקדמה

בשתי משניות במסכת נדה המשילו חכמים את מערכת איבריה של אשה לבית בעל חדרים ומדורים. להלן נכנה משניות אלו 'משנת הבנין' ו'משנת הבית החיצון'. ביאורים רבים נכתבו על הכינויים שנתנו חכמים לאיברים השונים במשנה ובתלמודים, אך בכולם למעט אחד יש קשיים – במבנה האנטומי המתואר, בפירוש הלשונות, או בפירוש השמועות. מאמר זה בא לדון בביאורים העיקריים ובקשייהם, ובעיקר – להציע ביאור ישן-חדש שמתיישב עם המבנה האנטומי, עם לשון חכמים בספרות חז"ל, ועם סוגיות התלמודים. במאמר יתבאר שבזמן הראשונים נתפרשו דברי חכמים בשתי שיטות, החלוקות זו על זו מכל וכל.

תחילה נעיין בשיטת הרמב"ם, המשוקעת בספרי הפוסקים. נבאר את קשייה האנטומיים והפרשניים, נביא פירוש אחרונים שמיישב את חלקם, ונעמוד על הקשיים הרבים שעדיין נותרו בה. לאחר מכן נעיין בדברי חכמים כשלעצמם ונביא שיטה של כמה מגדולי הראשונים שקדמו לרמב"ם, אותה נכנה 'שיטת הקדמונים'. נבאר את התאמתה המלאה בכל העניינים הנזכרים.

לאחר מכן נדון במשנת הבית החיצון. נעיין בה ובתלמודיה, וניזקק ליחסן של שתי המשניות זו לזו. מתוך כך יתפרשו לשונות התלמודים, ויוצבו גבולי הבית.

א. משנת הבנין ותלמודיה

1. משנה, נדה ב ה

משל משלו חכמים באשה, החדר והפרוזדור והעלייה. דם החדר טמא. נמצא בפרוזדור ספיקו טמא, שחזקתו מן המקור.

2. תלמודים¹

ירושלמי, נדה ב ה בבלי, נדה יז ב

פיני [כן היא] מתניתה, דם החדר טמא – – –
ודם עלייה טהור.

1 הקבלות ושינויים בעלי משמעות בין התלמודים, באים כאות נטויה.

ירושלמי, נדה ב ה	בבלי, נדה יז ב
רב יהודה בשם שמואל,	רמי בר שמואל ורב יצחק בריה דרב יהודה
	תנו נדה בי רב הונא. אשכחינהו רבה בר רב
	הונא דיתבי וקאמרי,
החדר לפנים מן הפרוודוד,	החדר מבפנים והפרוודוד מבחוץ,
והעלייה נתונה על גבי החדר עד חצי	והעלייה בנויה על גבי שניהן,
פרוודוד,	
ופיתחה שלעלייה פתוח לפרוודוד.	ולול פתוח בין עלייה לפרוודוד.

התלמודים מקבילים בתיאור הכנין – 'פתחה של עלייה' בירושלמי הוא 'לול' בבבלי. למסקנת שני התלמודים בהמשך הסוגיה, מבאר רב הונא שדם הנמצא מן הלול ולפנים חמור יותר מדם הנמצא מן הלול ולחוץ. בהמשך הסוגיה בבבלי, חילקו בין דם הנמצא בגג פרוודוד לדם הנמצא בקרקע פרוודוד.

ב. שיטת הרמב"ם

שיטת הרמב"ם נתפרשה על ידי האחרונים בשתי דרכים. המעיין בדברי אחרון צריך לתת ליבו, לדעת באיזו מן הדרכים החזיק.² החילוק העיקרי בין הדרכים הוא פירוש 'צואר הרחם', שלשיטת הרמב"ם הוא 'פרוודוד' שאמרו חכמים: בדרך הראשונה 'צואר הרחם' של הרמב"ם הוא צוואר הרחם בלשוננו (Cervix); ובדרך השנית 'צואר הרחם' הוא הנרתיק בלשוננו (Vagina). מחילוק זה משתלשלים שאר החילוקים בין הדרכים. במקום אחר יוכח כי הרמב"ם גופו כיוון לדרך הראשונה.³ אך גם הדרך השנייה ראויה לעיון כשלעצמה, בייחוד אחר שהיא המקובלת בזמננו.

1. רמב"ם א – שיטת הרמב"ם עצמו⁴ (איורים 3–4 בסוף הספר)
החדר וכן המקור הם שני כינויים לאבר הקרוי בלשוננו רחם (Uterus). הפרוודוד הוא צוואר הרחם (Cervix) שמשמש בית־שער לרחם, ומכאן שמו. העלייה היא החצוצרות

2 המקור הראשון והמבואר ביותר לשתי הדרכים היא תשובת ר' משולם וייפוש מקראקא לבעל סמ"ע בשו"ת ב"ח החדשות, סימן לד. בחיבור המלא צוינו לכל שיטה אחרונים רבים.

3 ראה בחיבור המלא, נספח א, הערה 467.

4 פירוש המשנה, נדה ב ה; שם, ה א; הל' איסורי ביאה, ה ב-ה. התיאור כאן הוא על פי הביאור בחיבור

ב. שיטת הרמב"ם

(Uterine Tubes) והשחלות (Ovaries), שעולות אל מעל לרחם ולצווארו. הלול הוא נקב בדופן האחורית (Posterior Wall) של צוואר הרחם, בחלק הפנימי הסמוך לרחם (Supravaginal Part of Cervix); והוא מחבר בין צוואר הרחם – הפרוזדור לבין קצותיהן של החצוצרות והשחלות – העלייה.

אם כן, דם היוצא אל צוואר הרחם עשוי לבוא משני מקורות נבדלים: [1] מחלל הרחם – (החדר), דרך הפתח הפנימי של צוואר הרחם (Internal Os) – דם טמא; [2] מפצע בעורקים המזינים את החצוצרות והשחלות – העלייה, דרך הלול – דם טהור.

צוואר הרחם – (הפרוזדור) מונח באלכסון, בין הנרתיק לבין הרחם (ראה איור 3). הצוואר נחלק לשני חלקים שהם שלושה: [1] החלק הסמוך לרחם, מִנְקֵב הלול ופנימה, קרוי מן הלול ולפנים. דם הנמצא בו טמא וראי מפני שחזקתו מן החדר – הרחם, ואין חוששים שמא נזדקרה האשה לאחור וזב לשם דם העלייה שיצא מן הלול. [2] החלק הסמוך לנרתיק, מִנְקֵב הלול כלפי חוץ, קרוי מן הלול ולחוץ, והוא חלוק לשניים: [2.1] הדופן האחורית (Posterior Wall), הגבוהה יותר (כאשר האשה עומדת), קרויה גג פרוזדור. דם הנמצא בה טהור מפני שחזקתו בא מן העלייה, דרך נקב הלול שבדופן זו. [2.2] הדופן הקדמית (Anterior Wall), הנמוכה יותר, קרויה קרקע פרוזדור. דם הנמצא בה טמא מן הספק – שמא בא מן הרחם שמא בא מן העלייה.

בית החיצון שאשה נטמאת בו, הוא למסקנת התלמודים עד בין השיניים, והוא עד מקום שהשמש דש (ראה להלן 2.1). לשיטת הרמב"ם בעת הכנסת כל האבר ראשו נכנס אל תוך צוואר הרחם ומגיע לפנים מנקב הלול. אם כן הבית החיצון הוא הנרתיק (Vagina) יחד עם רוב צוואר הרחם (Cervix), שבהם האבר עובר ונע. מהו בין השיניים לא ביאר הרמב"ם, ונראה שהוא הפתח הפנימי של צוואר הרחם (Internal Os), או מקום חיצוני לו מעט.⁵

2. הקשיים בשיטת רמב"ם

א. פירוש של רבנו הגדול מיוסד על אנטומיה מוטעית, שלמד מספרי הרפואה שהיו לפניו.⁶ ואלו הטעויות שבה: [1] החצוצרות מחוברות לצירי כיפת הרחם (Fundus),

המלא, נספח א, המבוסס גם על כתביו הרפואיים של הרמב"ם. שיטת המאירי קרובה, והיא נדונה בחיבור המלא, שם.

5 לפירוש ר"מ הלפרין ואחרים ראה בחיבור המלא, נספח ב, 'שיטת ר"מ הלפרין'. אך דבריהם באים להסביר את שיטת ר"ה, ואינם מתיישבים עם שיטת הרמב"ם.

6 לדברי הרמב"ם גופו בפירוש המשנה, הוא נסמך על 'ספרי הניתוח'. וכן כתב במגיד משנה להל' איטורי

ולא לצוואר הרחם או לנרתיק. [2] אין מעבר ישיר בין השחלות לרחם. המעבר הוא באמצעות החצוצרות בלבד. [3] בדופני צוואר הרחם ובדופני הנרתיק אין כל נקב. [4] ראש האבר אינו נכנס ואינו יכול להכנס לתוך צוואר הרחם, שפתחו ברוחב כשלושה מילימטר. (לכל זה השווה את האיורים 1-3, 2-4). כיון שאין נקב-לול בין הפרוזדור [-צוואר הרחם] לבין העלייה [-החצוצרות והשחלות], נמצא שהפרוזדור אינו צוואר הרחם והעלייה אינה החצוצרות והשחלות, שהרי אמרו 'לול פתוח בין עלייה לפרוזדור'.

דם היוצא מצוואר הרחם מגיע ממקום אחד בלבד – מן הרחם גופו [-החדר]. על כן אין טעם להבדיל בין חלקי צוואר הרחם; אין דם עלייה; אין מקום שהוא מן הלול ולפנים או לחוץ; אין גג לפרוזדור ואין לו קרקע. מאחר שראש האבר אינו נכנס לפרוזדור [-צוואר הרחם], אי אפשר שהמקום בו השמש דש כולל את צוואר הרחם. על כן לא מסתבר שבין השיניים הוא הפתח הפנימי של צוואר הרחם, או סמוך לו.

ב. בהל' איסורי ביאה ה' ג כתב הרמב"ם: 'הרחם שבו נוצר הולד, והוא הנקרא מקור, והוא שרם גידה זובה יוצא ממנו, קוראין אותו חדר'. אילו החדר הוא המקור, מפני מה אמרה משנתנו 'שחזקתו מן המקור', ולא אמרה 'שחזקתו מן החדר' כלשון המשל ברישא.

ג. בבבלי נדה יז ב אמרו 'נמצא מן הלול ולפנים'. לשיטת הרמב"ם היינו בעומק צוואר הרחם, סמוך לפתחו הפנימי (ראה איור 4). מקום זה פנימי ביותר ופתחו צר, ואי אפשר 'למצוא' בו דם אלא על ידי מקל דק וארוך שנתחב בכוונה לתוך הצוואר. ולמה תעשה כן אשה. יתר מזו: הכנסת מקל אפילו דק לתעלת הצוואר, פוצעת מעט את רירית הצוואר וגורמת כמעט תמיד לדימום קל.

ד. במשנת הבית החיצון (להלן ו.1) נאמר: 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון, שנאמר דם יהיה זובה בבשרה'. לשיטת הרמב"ם דם הנמצא ברוב רובו של הבית החיצון – בצוואר הרחם מן הלול ולחוץ, ובכל הנרתיק – טמא מן הספק בלבד; שהרי הוא מן הלול ולחוץ, ושמא בא מן העלייה (כלשונו בהל' איסורי ביאה, ה' ה). המקום היחיד שדם הנמצא בו טמא ודאי הוא החלק הפנימי של צוואר הרחם, מן הלול ולפנים.

ביאה, ה' ג-ד: 'ורבינו ביאר תכונתו כפי בקיאותו בחכמת הניתוח'. בחיבור המלא נכתבה השערה למקור הטעויות (הערה 477).

אם כן כל המקומות העוסקים בטומאה ודאית מוסכים על מקום עמוק זה, שכאמור אי אפשר להגיע אליו באצבע; כגון הכתוב 'דם יהיה זובה בבשרה', ודין המקנחת מיד אחר תשמיש ומצאה דם, שחייבים היא ובעלה קרבן חטאת, ולא קרבן אשם הבא על הספק (רמב"ם, הל' שגגות ה'ו). אך דם הנמצא מן הלול ולחוץ, שהוא הרגיל להימצא, טמא מן הספק בלבד.

ה. בבבלי שם ביאר אב"י שדם הנמצא מן הלול ולחוץ ספיקו טמא, 'אימר שחתה ומחדר אתא'. לשיטת הרמב"ם אין כל צורך בשחייה בשביל שייצא הדם מן החדר [-הרחם] אל צוואר הרחם, שכן זו דרך יציאתו הרגילה.

ו. בבבלי שבת פו ב ומקבילות, נאמר שלאשה יש פרוודור ולבהמה אין פרוודור. לשיטת הרמב"ם פרוודור הוא צוואר הרחם; אולם כפי שיתבאר (להלן ג.1) לבהמות גסות ודקות יש צוואר רחם ונרתיק, ואינן חסרות אלא את הסגירה הכפולה על פתח הנרתיק, שלשיטת הרמב"ם לא הזכירוה חכמים כלל.

ז. בבבלי נדה מא ב נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש אם בית החיצון הוא 'כל שתינוקת יושבת ונראית', או 'עד בין השינים'. לשיטת הרמב"ם נחלקו על כל אורך הנרתיק וחלק מצוואר הרחם, אם הוא בכלל בית החיצון אם לאו; וצידי המחלוקת רחוקים מן הקצה אל הקצה.

ח. במשנת הבית החיצון (להלן ו.1) נאמר: 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון'. לדעת הסובר 'כל שתינוקת יושבת ונראית' הבית החיצון הוא בין השפתיים הגדולות (Labia majora), ודם הנמצא פנימה להן – בנרתיק ובצוואר הרחם – אינו מטמא לפי שהוא בבית הפנימי. אילו הפרוודור הוא צוואר הרחם כשיטת הרמב"ם, כיצד אפשר ש'נמצא בפרוודור ספיקו טמא' והרי דם בצוואר הרחם טהור, כאמור.

ט. בבבלי יבמות עא ב דן רב שרביא בתינוק 'שהוציא ראשו חוץ לפרוודור', והקשו עליו מברייטא שמתארת את יציאת הוולד 'לאויר העולם'. אם כן ראש היוצא 'חוץ לפרוודור' גלוי לאויר העולם. ברם לשיטת הרמב"ם הפרוודור הוא צוואר הרחם, ובינו לבין אויר העולם מבדיל הנרתיק. יתר מזו: לשיטת הרמב"ם 'חוץ לפרוודור' משמעו כפירוש ריטב"א ועוד ראשונים 'שהוציא לחוץ דהיינו פרוודור'.⁷ כלומר

7 ראה בחיבור המלא, פרק ט, 'פירוש "הוציא ראשו חוץ לפרוודור"'.
7

לשיטת הרמב"ם עצמו, יציאת הראש היא מן הרחם אל צוואר הרחם. אם כן שב הקושי ביתר שאת: כיצד אפשר שיציאה אל צוואר הרחם היא 'לאויר העולם'.

י. להלן ו.4, נביא ארבע ראיות לכך שהבית החיצון אינו כולל את צוואר הרחם ואת הנרתיק.

להלן נביא שיטה אחרת לביאור דברי הרמב"ם. מאחר שעסקנו הוא ביאור המשנה והתלמודים לא נדון במידת התאמתה לדברי הרמב"ם, אלא כשיטה עומדת לעצמה.

3. רמב"ם ב – שיטת אחרונים⁸ (איור 5)

שיטה זו דומה לרמב"ם א, אלא שעל פיה הפרוזדור הוא הנרתיק ולא צוואר הרחם. הלול הוא נקב בדופן העליונה של הנרתיק: יש מפרשים שמקומו בסמוך לאמצע הנרתיק, ויותר נראה שמקומו בקדמת הקפל שסביבות צוואר הרחם (Anterior Fornix). הלול מחבר בין החצוצרות והשחלות [–העלייה] לבין הנרתיק [–הפרוזדור]. בשעת גמר ביאה ראש האבר נכנס לפנים ממנו, ואינו מגיע לסוף הנרתיק. הבית החיצון הוא החלק החיצון של הנרתיק, עד המקום שראש האבר מגיע אליו. בין השיניים הוא הפתח החיצון של צוואר הרחם (External Os)⁹, או התלמים שבתעלת צוואר הרחם (Arbor Vitae, within the Cervical Canal).

הנרתיק–הפרוזדור חלוק באורך לשני חלקים: החלק שמקדמת הקפל ופנימה קרוי מן הלול ולפנים. החלק שמקדמת הקפל וחוצה קרוי מן הלול ולחיצו, והוא חלוק ברוחב לשניים: הדופן העליונה (Superior Wall) של הנרתיק [כאשר האשה עומדת] קרויה גג פרוזדור. הדופן התחתונה של הנרתיק (Inferior Wall) קרויה קרקע פרוזדור.

פתרונות וקושי

השיטה פותרת את הקשיים דלעיל א4, ג, ד,¹⁰ ואולי אף ה, ט. אך אינה פותרת את הקשיים הנותרים (חלקם יש לנסח באופן שונה מעט), ואף יש בה קושי נוסף:

יא. החילוק בין גג הפרוזדור לקרקעו, היינו דופני הנרתיק העליונה והתחתונה, יוצא מן

8 ראה הערה 2.

9 לאחר לידה ראשונה הופך פתח צוואר הרחם מעיגול לחריץ, והצוואר שסביבו עשוי להראות כמין שפתיים–שיניים.

10 ראה בארוכה תשובת רמ"פ מקראקא (למעלה הערה 2).

ג. בירורי לשונות; פירושי הקדמונים

ההנחה שהנרתיק רחב והרם לא יכול לעבור מדופן לדופן. במציאות, הרפנות הללו צמודות זו לזו (שלא בשעת תשמיש).

פירושים נוספים לשיטת הרמב"ם יידונו בחיבור המלא, במקום המקביל לכאן.

4. סיכום

נמצאנו למדים כי שיטת הרמב"ם והשיטות הנלוות לה אינן מתיישבות עם המבנה האנטומי, או עם המשנה והתלמודים, או עם שניהם. אי אפשר לנו להכחיש את המציאות שאינה מתיישבת עם פירוש רבנו הגדול, ולפיכך אין אנו יכולים לילך בדרכו.¹¹ ברי שאלו היה רבנו איש האמת יודע את בניינה האמיתי של אשה, היה מפרש את משנתנו בדרך אחרת.¹²

ג. בירורי לשונות; פירושי הקדמונים

לעומת שיטת הרמב"ם אנו מוצאים שיטה שלמה שעולה מתוך פירושי גדולי הראשונים שקדמו לרמב"ם: רבנו חננאל, רבנו גרשום, בעל הערוך ורש"י. שיטה זו מוכחת מתוך בירור משמעם של המונחים השונים בהם השתמשו חכמים לתיאור חלקי הבנין. נעיין עתה בקצרה במשמעו של כל מונח מתוך דברי חכמים כשלעצמם, ולאחר כל בירור נביא את פירושי הקדמונים.

ביסוד בירורינו תעמוד הנחה יסודית: לא באו חכמים ללמד את חכמת האנטומיה לחכמים ולרופאים, לשם חכמה, כי אם ללמד ידיעות יסודיות ופשוטות בתבנית הגוף, לצורך קיום הלכות מעשיות בענייני טומאה וטהרה. הן משנת הבנין והן משנת הבית החיצון נאמרו לצורך קיום הלכות מעשיות: משנת הבנין – לדינו של דם הנמצא בבדיקה, כמשתמע מן המשניות שלפניה וכאמור בסופה. משנת הבית החיצון – לצורך ידיעת מקום הטומאה, כאמור בראשה וכמבואר בבבלי (נדה מא ב).

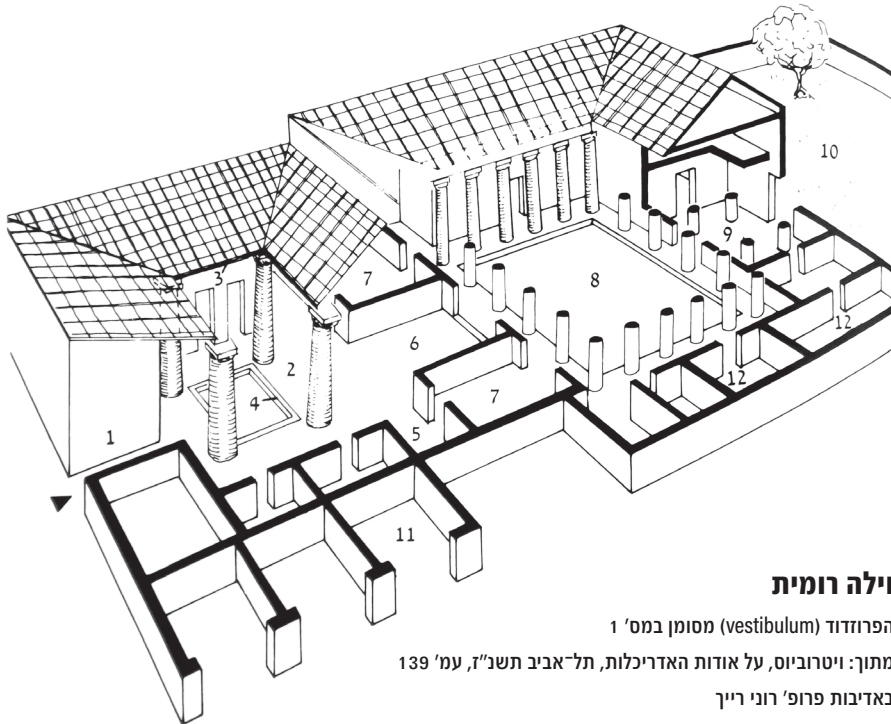
מכך עולה כי: [א] להבדיל מדברי אגדה שנאמרו לצורך משל או לידיעה בעלמא, כאן ברי שחכמים הזכירו איברים ידועים ומוכרים להם. [ב] האיברים הנדונים עשויים להיוודע לכל אשה כאשר יוסברו לה – מחכמנית ולמדנית עד בורה וריקנית. לא יתכן שאלו איברים הידועים רק לרופאים.

11 על פי חידושי חתם סופר, נדה יח א (הובא בראש הספר). ועיין דבריו בשו"ת חתם סופר, יו"ד קסז.

12 ראה מורה הנבוכים, חלק ג, סוף פרק יד (הובא בראש הספר).

1. פרוזדור

ביוונית פרסטאדוס, צורת־משנה של פרסטאס (προστάς; προστάδος) – מבוא, חדר־מבוא, כניסה.¹³ וכן אמרו 'התקן עצמך לפרוזדור כדי שתיכנס לטריקלין' (משנה אבות ד טז).¹⁴

וילה רומית

הפרוזדור (vestibulum) מסומן במס' 1

מתוך: ויטרוויוס, על אודות האדריכלות, תל־אביב תשנ"ז, עמ' 139

באדיבות פרופ' רוני רייך

בשתי סוגיות בבבלי נאמר שלאשה יש פרוזדור ולבהמה אין פרוזדור.¹⁵ עלינו לעיין אפוא בגופה של אשה ובגופה של בהמה, ומן החילוף בינותן נדע איזהו הפרוזדור. לבהמות גסות ודקות יש את כל מערכת האיברים הפנימיים המצויה באשה: נרתיק, רחם עם צוואר, חצוצרות ושחלות. אך האיברים החיצוניים חלוקים: אצל אשה (ראה איור 1)

13 ראה מילון לידל-סקוט, עמ' 1526; היימנס, עמ' 180. ועיין פירוש רד"ק, מלכים א ז ז; ערוך השלם, ערך פרוזדור.

14 המונח הלטיני לפרוזדור הוא vestibulum – שטח קטן בכניסה לבית, ממנו נכנסים למדורי הבית השונים (ראה שרטוט. לענין ממצא הוילות בארץ־ישראל ראה הירשפלד, עמ' 26–53).

15 שבת פו ב; חולין סח א, ומקבילה בבכורות מו ב. הסוגיות נדונו בהרחבה בחיבור המלא.

יש פתח לנרתיק (Vaginal Orifice) שסגור במידה רבה על ידי הבתולים (Hymen) או שזיריהם. נקב השופכה (Urethra) סמוך לפתח הנרתיק, ושניהם פתוחים לפרוזדור הנרתיק (Vestibule). על פרוזדור הנרתיק סוגרים כמין שני שערים – השפתיים הגדולות והשפתיים הקטנות (Labia majora; Labia minora). לעומתה אצל בהמה הפתח והשער חדר הם: בפתח הנרתיק יש שפתיים בולטות כלפי חוץ (Labia), ונקב השופכה נפתח אל הנרתיק. כלומר, בלשון חכמינו, לאשה יש פרוזדור – חדר־מבוא לנרתיק, ולבהמה אין פרוזדור.

אם כן פרוזדור הוא מקום השפתיים הגדולות והקטנות (Labia) ופרוזדור הנרתיק שבינותן (Vestibule). בלשון בעל הערוך, ערך פרוזדור: 'פירוש, פרוזדור לשון יון הוא, והוא בין השער לחצר המלך קודם שיכנס לפני המלך. ושל אשה במקום ערוה בשפתות ערוה שמו פרוזדור'.¹⁶

2. חדר

בלשון מקרא ובלשון חכמים משמעו בייחוד 'חדר פנימי'.¹⁷ בבבלי נאמר 'החדר מבפנים והפרוזדור מבחוץ', ובירושלמי נאמר 'החדר לפנים מן הפרוזדור'. למעלה נכתב כי 'פרוזדור' הוא חדר־מבוא. אם השפתיים הן הפרוזדור המקרים לחדר, הרי החדר גופו הוא הנרתיק (Vagina). וכך כתב רבנו חננאל: 'הרואה דם בשפופרת. כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החדר במקור',¹⁸ ונמצא הדם שותת ויוצא דרך

16 וכן פירש בשו"ת בנימין זאב, סימן סח, כנראה על פי הבנתו בדברי רש"י. גם רבנו שמעיה תלמידו הגדול של רש"י, כתב ש'שפתי הרחם מבחוץ' הן המקום בו נטמאת יולדת, והוא הפרוזדור כפי שנבאר להלן 3.1 (ראה בחיבור המלא, פרק ט, 'ביאורים בסוגיית חולין', ג). לראיות נוספות ראה בחיבור המלא.

17 בלשון מקרא: כגון בראשית מג ל: 'וַיָּבֹא הַחֲדָרָה וַיִּכְּן שָׁמָּה'; שמות ז כח: 'פְּבִיתָהּ וַיִּכְּדֶר מִשְׁכָּבָהּ'; וראה מילון קדרי, בערכו. בלשון חכמים: משנה אהלות ח ו: 'וכן שני חדרים שהן פתוחין לבית'; בבא בתרא ג ז: 'בונה את החדר לפנים מביתו'; שם ד א: 'המוכר את הבית לא מכר ... ולא את החדר שלפנים ממנו'. ועייני עוד משנה עירובין ו ו.

18 הערת רמ"מ הלפרין: לפי ר"ח לכאורה רק "פי השפופרת בתוך החדר במקור" אך גוף השפופרת אינו בתוך החדר (בהנחה שהחדר הוא המקור). הרי ש"החדר" בדבריו מתייחס לצוואר הרחם ולא לנרתיק. תשובת המחבר: כוונת ר"ח שהאשה החזירה ('נתנה') את פי השפופרת לחדר עד שנכנסה למקור, ומלשוננו ברור שהמקור אינו החדר. ועוד: אילו החדר הוא צוואר הרחם, נמצא שלנרתיק אין כל כינוי (ראה למעלה, 'פרוזדור').

תגובת רמ"ח: מלשון הר"ח נראה לכאורה שהמחבר צודק. וגם פירוש הר"ח לב"ב כד, א (להלן בסמוך להערה 22), מובן טוב יותר לפי הבנתו כאן. אך צ"ע. שהרי ממשנת הבנין (גדה ב, ה) שפתחה ב"חדר" – "דם החדר טמא", וסיימה ב"מקור" – "שחזקתו מן המקור", משמע שהחדר והמקור חד הם.

השפופרת.¹⁹ החרר הוא הנרתיק, והמקור הוא צוואר הרחם.²⁰

3. עלייה

משמעה: חדר שעל גבי חדר; קומה שנייה.²¹

בשני התלמודים נאמר שהעלייה היא על גבי החרר והפרוזדור, כמשמעות שמה. מאחר שנתברר כי 'פרוזדור' הוא מקום השפתיים ו'חרר' הוא הנרתיק, הרי העלייה היא שלפוחית השתן (Bladder), שעומדת מעל השפתיים והנרתיק. וכן כתב רבנו חננאל: '... דעלייה שהיא מקום השתנת מי רגלים',²² כלומר המקום ממנו יוצאים מי הרגלים להשתנה.

בענין מקומה של העלייה יש חילוף בין התלמודים: בירושלמי נאמר שהיא 'נתונה על גבי החרר עד חצי פרוזדור'; ואילו בבבלי נאמר שהיא 'בנויה על גבי שניהן' – על החרר והפרוזדור.²³ אין זו סתירה שכן 'על גבי שניהן' הוא לשון סתום, ואפשר לפרש 'על גבי זה כולו ועל גבי זה עד חציו'. מכל מקום נדון בדבר על פי ידיעותינו.

בציורים מסוימים אנו רואים שכאשר אשה עומדת השלפוחית מונחת אמנם מעל רובן של השפתיים, אך כיון שצורתה מעין משולש ישר-זווית מוטה על צידו, וזוויתו הישרה כלפי פנים הגוף, נמצא שעיקר השלפוחית ורובה עומד מעל חציין הפנימי של השפתיים (וראה איורים 1, 6, שם כולה מעל חצי השפתיים). אם כן יש מקום לשתי הנוסחאות שבאו בתלמודים, ובירושלמי נאמרו הדברים בדקדוק יותר.²³

- תשובת המחבר: המקור-הרחם אינו כלול במשל הבנין מפני שהוא ידוע ומוכר, ועל כן נקרא כאן בשמו הרגיל. לענין לשון המשנה, הדברים מדויקים – ראה להלן ה.1.
- 19 פירוש ר"ח, עמ' 54. וכן כתב על פיו בעל הערוך, ערך שפופרת: 'הרואה דם בשפופרת מהו. פי' כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החרר במקור, ויורד הדם בחלול של שפופרת ואינו נוגע בבשרה.'
- 20 ואילו הרמב"ם, הל' איסורי ביאה ה טז, כתב לפי דרכו: 'האשה שהכניסה שפופרת בפרוזדור ...'.
- 21 כגון משנה בבא בתרא ג ז: 'בנה עלייה על גבי ביתו'; אהלות ז א: 'היתה עלייה אחת על גבי שני בתים'.
- 22 מובא בשמו בספר הנר, בבא בתרא כד א, ומצוטט בערוך, ערך פרוזדור.
- 23 הדבר תלוי גם בזווית גוף האשה, אם היא זקופה לגמרי או מוטה מעט לפניה; וראה 'דרך החיבור' למעלה עמ' טו. אך אין לחקור בזה יותר מדאי, שהרי ברי כי שמואל בעל המאמר לא עמד עם סרגל ומד-זווית על פרטי הדברים לדקדוקי דקדוקיהם, וכנודע אין גופו של אדם שווה לגמרי לחבירו. אלא אמר דרך כלל שהשלפוחית מעל השפתיים, וביתר דקדוק עיקרה עד חצי השפתיים. אף בימינו אם תעמוד למדוד תמצא חילוקים בין הציורים שבספרים – ראה בחיבור המלא.

4. לול

משמעו: מעבר צר או חלל צר.²⁴ בירושלמי הוא מכונה 'פיתחה שלעלייה'. בבבלי נאמר שהלול 'פתוח בין עלייה לפרוודור', ובירושלמי 'פיתחה שלעלייה פתוח לפרוודור'. אם כן 'לול' שבסוגייתנו הוא מעבר צר – השופכה (Urethra), דרכה יוצא השתן מן השלפוחית אל הפרוודור וחוצה. בלשון 'לול' כיוונו חכמים להבדיל בין פתח הנרתיק הרחב לפתח העלייה הצר.

5. מקור

משמעו: מקום מוצא לנביעה.²⁵ בלשון מקרא מכוון כנראה לפתח הנרתיק (Vaginal Orifice).²⁶ בלשון התנאים וחכמי ארץ-ישראל מכוון לגוף הרחם שלנו (Uterus),²⁷ או לצוואר הרחם (Cervix).²⁸ לשון אחר:

- 24 כגון משנה מידות ד: ה' ולולין היו פתוחין בעלייה לבית קורש הקדשים, שבהן משלשלים את האומנים בתיבות'; תוספתא סוכה ג טו (ומקבילות): 'לול קטן היה בין האולם ולמזבח למערבו של כבש. אחת לשבעים שנה פרחי כהונה יורדין לשם ומלקטין משם יין קרוש כעיסולי רבילה' (ועיין בבלי פסחים לד א); תוספתא בבא בתרא א ד: 'יש לו גג ברשות הרבים ומבקש לבנות על גביו עלייה ... כיצד הוא עושה. עושה לו לול ופותחה לתוך ביתו'. וראה מילון קדרי, ערך 'לולים'.
- 25 ללשון מקרא ראה מילון קדרי, ערך 'מקור'. לא מצאתי בלשון חכמים 'מקור' מלבד מקור של נידה הנדון כאן, ומקור של זב ובעל קרי (ספרא זבים פרק ב, ח). מקור של זכר הוא ודאי פתח השופכה.
- 26 ויקרא כ יח: 'וּגְלָה אֶת עֲרוֹתָהּ אֶת מְקַרְהָ הָעֶרְהָ וְהָיָה גִלְתָּהּ אֶת מְקוֹר דָּמֶיהָ'. ועיין בבלי נדה מא ב: 'דא"ר יוחנן משום רשב"י, מניין שאין אשה טמאה עד שיצא מדוה דרך ערותה, שנאמר ... וגלה את ערותה את מקורה הערה'. בשו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, פירש כי 'מקור' שבכתוב הוא פתח הנרתיק, וכן מסתבר. וראה עוד להלן 4, וראה ד.
- 27 תוספתא סוטה ו ד ומקבילות: 'ר' מאיר אומר אפילו עוברין שבמעיי אמותן אמרו שירה, שנאמר במקלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל'. ואמרו בבבלי ברכות נ א: 'ממקור נפקא', כלומר ר' מאיר דרש את התיבה 'מקור', היינו הרחם שהעובר נתון בו (ועיין בבלי כתובות ז ב). תוספתא נדה ח ב (ובבלי שם סו א): 'הרי שהיתה נשאת וראת דם בשעת תשמיש ... כיצד בודקין אותה. מביא שפופרת ונותן לתוכה מכחול, ומביא מוך ונותן בראש המכחול. נמצא על ראשו הרי זו טמאה, מפני שהוא דם המקור' (בבבלי שם: 'כידוע שמן המקור הוא בא', ומשמע יותר שהמכוון לרחם עצמו. ראה בחיבור המלא, פרק י, 'בדיקת רואה מחמת תשמיש', ודוק). ירושלמי נדה ג א: 'מקור הוא, שהוא מגדל חתיכה', והיינו הרחם. בבלי נדה מא ב: 'מקור מקומו טמא', והנדרן דם שיצא דרך הדופן בנייתוח קיסרי.
- 28 ויקרא רבה יד ט: 'אום שלאשה מלא דם ועומד, וממנו יוצא למקור נידתה. וברצונו שלהקב"ה הולכת טיפה שלבלוגית [=שלבנונית] וגופלת לתוכו, מיד הולך נוצר'. האום הוא הרחם. הרים יוצא למקור – צוואר הרחם, וכן הטיפה נכנסת לתוכו.

הרחם עם צווארו, לפי ששניהם איבר אחד. לא מצאתי יוצא מכלל זה מלבר סוגיה אחת בסתם תלמוד בבלי, בה 'מקור' הוא אזור פתח הנרתיק.²⁹ אף רבנו חננאל ובעל הערוך כתבו: 'הרואה דם בשפופרת. כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החדר במקור' (למעלה ג.2). אם כן המקור הוא צוואר הרחם. וכן משמע מפירוש רבנו גרשום שיובא להלן. אולם לשיטת רש"י ורמב"ם 'מקור' שבמשתנה הוא החדר, ואלו שני שמות למקום אחד.³⁰ זהו הדבר היחיד שבו נחלק רש"י על חבריו לשיטה, אך גם רש"י מודה שמקור הדם הוא סוף החדר.³¹

ד. בניינה של אשה לשיטת הקדמונים

מבירורינו עולה שבניינה של אשה כך הוא (ראה איור 6): המקור הוא הרחם שלנו (Uterus) עם צוואר הרחם (Cervix), שמהם שופע הדם. החדר הוא הנרתיק (Vagina). הפרוזדור הוא מקום השפתיים הגדולות והקטנות (Labia majora; Labia minora) ופרוזדור הנרתיק שבינותן (Vestibule), ומשמש מבוא לחדר ולעלייה. העלייה היא שלפוחית השתן (Bladder), שבנויה על גבי החדר והפרוזדור. הלול הוא השופכה (Urethra) שמחברת בין העלייה לבין הפרוזדור, ופתחה מעל לפתח החדר. תבנית זו מכוונת עם פירוש רבנו גרשום, בבא בתרא כד א: 'המקור הוא פנימי מכולן, והחדר סמוך למקור, והפרוזדור הוא החיצוני, ועליה בנויה על גבי שתיהן על גבי החדר והפרוזדור, ולול פתוח בין עליה ופרוזדור'.³² התבנית מכוונת גם עם פירוש חכם אשכנזי שקדם לרש"י, שנמצא בגניזת קהיר.³³

29 נדה נז ב: 'הדור מי רגלים למקור ואייתו דם'. וכן במקבילה, שם נט ב. לפירושה ראה בחיבור המלא, פרק י.

30 רש"י נדה יז ב, ד"ה דם החדר; שם, ד"ה שחוקתו; ב"ב כד א, ד"ה ספיקו טמא. מסתבר שמקורותיו של רש"י הם הפסוק שבהערה 26, והסוגיה שבהערה 29. רמב"ם הל' איסורי ביאה, ה ג.

31 עיין רש"י בבא בתרא כד א, ד"ה ספיקו טמא, בסופו. ראה בחיבור המלא סמוך להערה 157.

32 הערת ר"מ הלפרין: יותר פשוט לפרש את רבנו גרשום כך: המקור הוא הרחם. החדר הוא צוואר הרחם. והפרוזדור הנרתיק עם חצר הפות. ואז בשכיבה שלפוחית השתן נמצאת מעל כל החדר (כל צוואר הרחם) וחצי הנרתיק (אם כל הרחם הוא החדר, אזי השלפוחית נמצאת רק מעל לחציו). עכ"פ אין ראיה שרבנו גרשום פירש אחרת.

תשובת המחבר: ממקום זה אמנם אין ראיה לפירושי או לפירוש ר"מ הלפרין, אך יש ראיה מפירושו של רבנו גרשום בבכורות מו ב. ראה בחיבור המלא, פרק ג, 'ביאור לפירוש רבנו גרשום', ודוק. 33 'דם החדר טמא. דקרב למקור. ... החדר מבפנים למעלה בצד המקור, והפרסודור למטה בצד החדר,

אף רש"י לכך כיוון: 'חדר מבפנים ופרוודור מבחוץ'. שניהם זה אצל זה בעובי גופה; חדר לצד אחוריה ופרוודור לפניו. וכותלי רחם למטה באמצע פרוודור, ודרך שם דמים יוצאים. ולול פתוח בו'. ודמי עלייה באין לפרוודור דרך הלול.³⁴ כלומר, החדר-הנרתיק נוטה מלמטה למעלה באלכסון, כלפי אחוריה.³⁵ הפרוודור-השפתיים נוטה מלמטה למעלה באלכסון, כלפי פניה. [העלייה-השלפוחית על גבי שני האלכסונים. ראה איור 6.] 'כותלי רחם' – דופני הנרתיק,³⁶ נפתחות למטה בין השפתיים, ודרך שם יוצא דם הנירות. דמי השלפוחית (מדלקת בדרכי השתן) באים דרך השופכה אל בין השפתיים. אף דברי רש"י בהמשך הסוגיה ובמקומות אחרים מתיישבים בדרך זה, ולא נאריך.³⁷

ועלייה בנויה על גבי שניהם' (מושקוביץ, עמ' צח). כלומר החדר למעלה סמוך למקור שמעליו, והפרוודור למטה סמוך לתחתית החדר.

34 רש"י, נדה יז ב. מעין זה כתב רש"י בבבא בתרא כד א, ד"ה ספיקו טמא: 'החדר מבפנים בעובי גופה לצד אחוריה, והפרוודור מבחוץ לצד פניה, והעלייה בנויה על גבי שניהם ודם העלייה טהור, ולול פתוח מעלייה לפרוודור'.

35 כלשון רי"ד בפסקיו על אתר: 'החדר הוא המקור, ועומד בפנים לצד אחורי האשה'.

36 כלשון של רש"י 'רחם' הוא לעתים רחם שלנו (Uterus), כלשון מקרא (ירמיהו לא טו, ועוד), ולעתים הנרתיק (Vagina), כלשון חכמים. כוונתו של רש"י כאן היא לנרתיק, ועיין רש"י יבמות עה ב, ד"ה והאי לא גריד. את השפתיים מכנה רש"י 'כותלי בית הרחם' (רש"י ברכות כד א, ד"ה תכשיטין שבפנים; שבת פו ב, ד"ה דאית לה פרוודור). ענין זה נדון בהרחבה בחיבור המלא, פרק ג, ערך 'רחם'.

37 אי אפשר לפרש את דברי רש"י כשיטת הרמב"ם: לדברי רש"י כותלי הרחם דרכם יוצאים הדמים נמצאים 'למטה באמצע פרוודור', ואילו לשיטת הרמב"ם אמצע פרוודור הוא אמצע צוואר הרחם או אמצע הנרתיק (קושי זה יישב בדוחק בשו"ת ב"ח החדשות, סימן לה, לדרך רמב"ם א). אף דבריו בהמשך הסוגיה אינם מתיישבים לשיטת הרמב"ם, כגון בד"ה ספקו טמא דאי מעלייה, וד"ה ספקו טמא לתלות. ואין צורך להאריך אלא די לעיין בביאורים שלהלן, ה.3, ולהשוותם לפירוש רש"י בכל הסוגיה, ולראות שהם עולים בו יפה (בחיבור המלא נתפרשו כמה דיבורים). אף תלמידו רבנו שמעיה כתב בפירוש שלא כשיטת הרמב"ם בבית החיצון (ראה בחיבור המלא, פרק ט, 'ביאורים בסוגיית חולין', ג). אחרונים רבים סברו שרש"י פירש כרמב"ם ומתוך כך נדחקו בדבריו, כגון שו"ת ב"ח החדשות, סימן לד-לה; סדרי טהרה, קצד כ; חזון איש, יו"ד קה א. אך כבר בעל חתם סופר עמד על כך שהם חלוקים (ראה המצוין בהערה 11).

הערת ר"מ הלפרין: לגבי שיטת רש"י, קשה להתעלם מפרשנות בעלי התוספות (למשל: נדה מב, א, ד"ה אמאי), אף שהיא לכאורה נסתרת מדברי רש"י (נדה כא, ב, רש"י ד"ה שמתמאה בפנים כבחוק). תשובת המחבר: ראה בחיבור המלא, פרק י, 'אותו מקום של אשה בלוע הוי או בית הסתרים הוי', ודוק.

שתי הערות כוללות

א. חלקי הבנין תלויים זה בזה. כך שאם אנו מוצאים לבעל הערוך שפירש פרוזודור – בשפתות ערוה, יש ללמוד מזאת שסבר כרבנו חננאל בפירוש העלייה – מקום השתנת מי רגלים, שהרי ממנה פתוח לול אל הפרוזודור; ואם כן החדר הוא הנרתיק.³⁸ וכן בהיפך, מפירוש רבנו חננאל יש ללמוד שסבר כבעל הערוך. שהרי לולה של עלייה פתוח לפרוזודור, ועל כרחק הפרוזודור הוא שפתות הערוה; ואם כן החדר הוא הנרתיק.

ואף לאיך גיסא. אם נמצא חכם שמפרש פרוזודור – נרתיק, יש ללמוד מכך שהוא מפרש את הבנין כולו כשיטת רמב"ם ב, שהרי אין שם לול אלא נקב צוואר הרחם; ואם כן החדר הוא רחם שלנו. וכן על זה הדרך.

ב. מתוך כך נראה שהיתה מסורת פירוש למשנת הבנין, ביד רבותינו הראשונים בכל תפוצות ישראל: במזרח – רבנו חננאל; באיטליה – רבנו נתן בעל הערוך; באשכנז ובצרפת – רבנו גרשום ורש"י, ובעל הפירוש הקדום. דברי כל אלו מקבילים ונארגים למסכת אחת.

חכמים הללו לא היו רופאים, ומסורת הפירוש נשתמרה בידם כמות שהיא. עד שבא רבנו הגדול הרמב"ם, שהיה רופא מומחה מלבד חכמתו הגדולה בתורה, ופירש את המשנה על פי ידיעותיו בדרך אחרת. רבים הלכו בדרכו, עד שנשתכחה הדרך הראשונה.

ה. ביאורים למשנת הבנין ותלמודיה

1. ביאור משנת הבנין

משנתנו באה לענין מעשי – כיצד תדע אשה איזה דם טמא ואיזה דם טהור; איזה ספק ואיזה ודאי. לשם כך פירשה את בניינה של אשה, למען תדע כל אשה את איבריה. כל האיברים והמקומות הנזכרים במשנה ובתלמודים, הם איברים שנקל להרגיש בהם.³⁹

38 אכן בערך 'פרוזודור' הביא בעל הערוך את פירוש רבנו חננאל ל'עלייה', ואף ראינו שהוא קורא לנרתיק 'חדר'. אבל גם בלא דבריו המפורשים היה עלינו לפרש כך את שיטתו.

39 צוואר הרחם ניתן למישוש באצבע. מקומה של שלפוחית השתן ניכר בעת הצורך להטיל מי רגלים (כשהיא מלאה). הרחם בולט לעין בעת הריון מתקדם ובעת ניתוח קיסרי ('יוצא דופן').

סדר האיברים במשנה הוא על פי חומר דיניהם: דם החדר טמא ודאי; דם הפרוזדור טמא מן הספק; דם העלייה טהור.

וזה פירושה: דם החדר-הנרתיק, **טמא** מפני שהוא בא מן המקור-הרחם. דם העלייה-השלפוחית טהור, מפני שהוא בא מחולי בדרכי השתן ואינו דם וסת.⁴⁰ **נמצא** דם בפרוזדור – במקום השפתיים; והרי ספק שמא בא מן המקור והוא טמא, או שמא בא מן העלייה דרך הלול, והוא טהור – **ספיקו טמא**. טמא מן הספק, לפי שחזקתו מן המקור – הרחם, מקור הדמים. מפני שחולי בדרכי השתן אינו מצוי כדם וסת.

2. הקדמה לביאור התלמודים

לשם הבנת התלמודים עלינו להקדים ולבאר את צורת הפרוזדור – מקום השפתיים, כפי שהוא נראה מקדמת הגוף כלפי אזור, באשה עומדת: פנימה לשפתיים הגדולות (Labia majora), לאחר תלתול בשר (Glans Clitoris), מתחילות השפתיים הקטנות (Labia minora) שבינותן פרוזדור הנרתיק (Vestibule). לערך באמצע פרוזדור זה נמצא פתח הלול-השופכה (External Urethral Orifice), והוא בולט מעט מן השטח שסביבותיו. סמוך ופנימה ממנו נמצא פתח הנרתיק (Vaginal Orifice). סמוך לאחר פתח הנרתיק מסתיימות השפתיים הקטנות והגדולות. כל המקום בנוי באלכסון, והוא משתפל ויורד מן החוץ כלפי פנים. כולו מלא קפלים וקמטים.

3. ביאור התלמודים

בשני התלמודים הבריל רב הונא בין דם הנמצא מן הלול ולפנים, שטמא ודאי, לבין דם הנמצא מן הלול ולחוץ, שטמא מן הספק. על פי ההקדמה הדברים פשוטים: דם שנמצא מפתח השופכה ופנימה בסמוך לפתח הנרתיק, טמא ודאי מפני שודאי בא מן הנרתיק. לעומתו דם שנמצא מפתח השופכה כלפי חוץ (היינו כלפי מעלה), אפשר שמקורו בשופכה הסמוכה לו. עדיין מסתבר יותר שהדם בא מהנרתיק ממנו יוצאים רוב הדמים, ויצא כלפי חוץ בשעה שהאשה נכפפה (שחתה) לפנים. לפיכך טמאה מן הספק.⁴¹

40 על פי הירושלמי: 'כיני מתניתה, דם החדר טמא ודם עלייה טהור.' כיני מתניתה – כן היא המשנה, כלומר כך פירוש המשנה. לענין חולי בדרכי השתן עיין רש"י נדה נט ב, ד"ה מזנקת: 'זמכה יש בה.'

41 זה פירוש 'ספקו טמא' שבמשנה על פי הירושלמי, בשונה מפירוש רש"י (במשנה, ובד"ה מן הלול ולפנים ודאי טמא). עיין מראה הפנים לירושלמי נדה ב ה, ד"ה אלא כן, ובחיבור המלא הערות 7, 9. [על פי פירוש זה מיתרצות קושיות התוספות, ד"ה מן הלול. ראה בחיבור המלא הערה 154.] הובלע כאן ביאור לסוגיית רוב וקרב (בבלי בבא בתרא כד א).

בסוף הסוגיה בבבלי (יח א), הבדילו בין גג הפרוזדור לקרקע הפרוזדור. מפשרו של ענין עולה שהגג והקרקע מצויים שניהם מן הלול ולפנים.⁴² כאמור, המקום כולו בנוי באלכסון. אם כן קרקע פרוזדור היא החלק הפנימי של מקום השפתיים, שנמוך יותר כאמור. במקום זה פתח הנרתיק, ועל כן דם הנמצא בו טמא ודאי.⁴³ גג פרוזדור הוא השטח הקטן שבין פתח הנרתיק לפתח השופכה, הגבוה יותר. שם יש להסתפק קצת שמא בא הדם מפתח השופכה, ולפיכך טמא מן הספק. החילוק בין גג הפרוזדור לקרקעו דק, והיישוב דחוק; ולפיכך לא אמרו חילוק זה למעלה בסוגיה.⁴⁴ נראה שמפני כך פסק הרמב"ם כרב הונא (הל' איסורי ביאה ה ה), על פי הכלל שאין סומכים על יישוב דחוק. נמצא שמשנת הבנין ותלמודיה מתפרשים יפה על פי שיטת הקדמונים, ואך ורק על פיה.

ו. משנת הבית החיצון ותלמודיה

1. משנת הבית החיצון (נדה ה א)

כל הנשים מיטמות בבית החיצון, שנאמר 'דם יהיה זובה בבשרה' (ויקרא טו יט). אבל הזב ובעל קרי אינן מיטמין עד שתצא טומאתן לחוץ. המשנה מחלקת בין נקבות לזכרים. כל הנשים – נדה זבה ופולטת שכבת זרע – נטמאות 'בפנים כבחוץ'.⁴⁵ כלומר משיצאה הטומאה לבית החיצון הריהי מטמאת כיוצאת לחוץ לגמרי, אף שעדיין היא טומאת בית הסתרים;⁴⁶ שנאמר 'דם יהיה זובה בבשרה', כלומר בתוך בשרה.⁴⁷ אבל אנשים נטמאים רק משתצא טומאתם לחוץ לגמרי.⁴⁸ טעם החילוק, לפי שבנקבה הגבול בין פנים לחוץ אינו חתוך כמו אצל זכר.

- 42 כפירוש רש"י, ד"ה בקרקע פרוזדור. שיטת הרמב"ם בפירוש המשנה מחולפת, והיא נדונה בחיבור המלא נספח א.ד.
- 43 בזה יתבאר דברי רש"י, ד"ה בקרקע פרוזדור: 'שהחרר נמוך ושוה לפרוזדור', שכן פתח הנרתיק הוא בקצה הפנימי של השפתיים.
- 44 ועיין תוס' נדה יז ב, ד"ה מן הלול; ר"ן שם יח א, ד"ה לימא פליגא; ועוד הרבה ראשונים ואחרונים.
- 45 ספרא זבים (מצורע), פרשה ד, ד; בבלי נדה מא ב.
- 46 עיין ספרא זבים (מצורע), פרק ד, ה; בבלי שם.
- 47 'בשר' בלשון מקרא משמש לעתים כינוי לערוה בלשון נקייה, כגון: 'כי יהיה זב מבשרו... רר בשרו... או החתים בשרו...' (ויקרא טו, ב-ג). מסתבר שאף כאן זה משמעו, כפירוש ראב"ע וחזקוני.
- 48 ספרא זבים (מצורע), פרשה א, ו.

ו. משנת הבית החיצון ותלמודיה

הבית החיצון הוא המקום שבו אשה נטמאת, ועל כן הוא המקום שבו אשה בורקת אם נטמאה. בתלמודים דנו איזהו הבית החיצון.

2. תלמודים

ירושלמי, יבמות ו א	בבלי, נדה מא ב
תמן תנינן, כל הנשים מטמאות בבית החיצון.	כל הנשים מטמאות בבית החיצון.
אי זה בית החיצון?	הי ניהו בית החיצון?
ר' יוחנן אמר, עד מקום שהתינוקת יושבת למים ונראת.	אמר ריש לקיש, כל שתינוקת יושבת ונראת. ⁴⁹
אמר ליה ר' שמעון בן לקיש, והלא כל הטמאות שהיא מְטָמָא אינה מטמאה [אלא משם]. ⁵⁰	אמר ליה ר' יוחנן, אותו מקום גלוי הוא אצל שרץ.
אלא עד בית השיניים.	אלא אמר ר' יוחנן, עד בין ⁵¹ השיניים.
— — —	איבעיא להו, בין השיניים כלפנים או כלחוץ?
תני ר' זכאי, עד בין ⁵² השיניים.	תא שמע, דתני רבי זכאי עד בין השיניים.
ומבין השיניים ולפנים.	ובין השיניים עצמו כלפנים.
ר' יוסי בר' בון בשם שמואל, כל בית הבושת קרוי בית החיצון.	— — —
— — —	במתניתא תנא, מקום דישה.
	מאי מקום דישה?
	אמר רב יהודה, מקום שהשמש דש.
	[מחוי רב יהודה, מקום שהמכחול דש. ⁵³]

49 בפירוש ר"ח, עמ' 92: 'כל שתינוקות יושבות לה שתיין (ונראית) (ונראות)'.
50 נראה שנוסח כ"י ליידין שבפנים נחסר מעט מטעות הדומות אלא-אלא, והשלמתי מסברה על פי נוסח קטע מינכן: 'והלא טמאות (שהוא) [שהיא] מטמא (משום) [משם] היא מטמא' (גנזי הירושלמי, עמ' 468. התיקונים מאתי).

51 בפירוש ר"ח: 'בית', כבירושלמי.

52 כך בקטע מינכן (בכ"י ליידין: בית), כמו בשורה הבאה, וכן משתמע מגירסת ר"ח בבבלי. אם כן בשני התלמודים ר' יוחנן (או ר"ל) אומר 'עד בית השיניים', ור' זכאי אומר 'עד בין השיניים'.

53 משפט זה ישנו בפירוש ר"ח, ובקטע גניזה T-S Gl.60 [ההפנייה לקטע על פי מהדורת ר"ב סולובייצ'יק

שיטות ר' יוחנן וריש לקיש מחולפות בתלמודים. מכל מקום בשניהם המסקנה היא 'עד בין/בית השיניים'.

נראה שמאחר דחיית השיטה 'מקום שתינוקת יושבת ונראית', הסימנים האחרים שנאמרו: 'בין/בית השיניים'; 'מקום דישה'; 'בית הבושת', מכוונים כולם למקום אחד. בשני התלמודים אין רמז לכך שסימנים אלו חלוקים.⁵⁴

3. בין הבית החיצון לפרוזדור

לכאורה יש מקום לומר שהבית החיצון אינו תלוי במשנת הבנין שעסקנו בה למעלה (פרקים א-ה), ואף על גב שנתבררו והוכחו חלקי הבנין הנזכרים בה כשיטת הקדמונים, אין בהם ראייה למקומו של הבית החיצון; ועדיין אפשר שהבית החיצון הוא הנרתיק, כשיטת הרמב"ם (למעלה ב.1-2); ואם כן כל הכתוב בפרקים הקודמים הוא הלכה לימות המשיח, לזמן שבית המקדש קיים ושורפים תרומה וקדשים שנטמאו.⁵⁵

אלא שהתוספתא מוכחת כי משנת הבנין כולה דנה בדם שכבר אינו בנרתיק, ויצא אל הפרוזדור שמחוצה לו. בתוספתא נדה ג ט נאמר: 'דם הנמצא בפרסדור שורפין עליו ... והיוצא מן החדר, אם ידוע שדם מכה טהור ואם לאו טמא'. התוספתא פירשה שדווקא כאשר הדם יוצא מן החדר הוא מטמא, אבל דם שעדיין בחדר אינו מטמא. וכך לשון הרמב"ם: 'דם הבא מן החדר כולו טמא'.⁵⁶ כזכור ביררנו כי 'חדר' הוא הנרתיק (למעלה ג.2); אם כן דם שבנרתיק אינו מטמא עד שיצא אל מחוץ לנרתיק – למקום השפתיים, הפרוזדור.

אף 'דם העלייה טהור' שבירושלמי הוא ודאי דם שיצא מן העלייה לפרוזדור, שהרי השופכה צרה ביותר ואי אפשר להכניס בה אצבע ולמצוא דם.

הרי למדנו כי כל הדמים הנזכרים במשנת הבנין – עומדים בפרוזדור, ואנו דנים מאין יצאו. תחילה אמרה המשנה 'דם החדר טמא', היינו דם שיצא בוודאות מן החדר אל הפרוזדור, ושם בפרוזדור הוא מטמא כמבואר בתוספתא. אחר ביארה את דינו של

לפירוש ר"ח (בהכנה). בשאר המקורות חסר המשפט, וכנראה נשמט מחמת טעות הדפוסות.
 54 לדעת ראשונים רבים, בין השיניים ומקום דישה מקום אחד הם. עיין ספר והזהיר, דף נו ע"א; רמב"ם, הל' איסורי ביאה ה ב: 'ועד היכן הוא בין השיניים, עד מקום שיגיע אליו האבר בשעת גמר ביאה', היינו עד מקום שהשמש דש; הלכות נדה לרמב"ן, ג א; פסקי הרא"ש נדה, פרק ה א; ועוד.
 55 עיין בבלי נדה יז ב; רמב"ם הל' איסורי ביאה ה ה.
 56 הל' איסורי ביאה ה ה. הראיות מן התוספתא והרמב"ם באות להוכיח את הדין שדם בתוך החדר אינו מטמא – יהא פירוש 'חדר' אשר יהא.

1. משנת הבית החיצון ותלמודיה

דָם הנמצא בפרוודור ואין ודאות שיצא מן החדר – נמצא מן הלול ולחוצן, ועליו אמרה 'ספקו טמא שחזקתו מן המקור' – מקור הדמים, רחם שלנו, ואינו מן השלפוחית-העלייה. מה טעם דם שבתוך החדר אינו מטמא? מפני ש'כל הנשים מיטמות בבית החיצון', ואילו החדר הוא בית פנימי, כמשמעות שמו. וכבר מאלינו אנו למדים כי הפרוודור הוא הוא הבית החיצון, לפיכך דם היוצא אליו מטמא.⁵⁷

ואמנם כבר כתבו רש"י ובעלי התוספות ועוד ראשונים, שהפרוודור הוא הבית החיצון.⁵⁸ את הלשון 'מטמאה בפנים כבחוצ' שנאמר על משנת הבית החיצון (בבלי נדה מא ב), פירש רש"י נדה כא ב: 'מאחר שיצא מן המקור לפרוודור והעמידו כותליה, מיד היא מטמאה'.

4. ראיות למקום הבית החיצון

להלן נביא ארבע ראיות לכך שהבית החיצון אינו כולל את הנרתיק-החדר, כאמור.

א. במשנת נדה א א אמר שמאי הזקן 'כל הנשים דיין שעתן'. בירושלמי שם הקשו על שיטת שמאי מדין שרץ שנמצא במבוי, ומטמא למפרע ולא דייה שעתו. ויישבו ואמרו 'שמי' אומר, הרי אשה על ידי שהיא רגילה במי רגלים, עשו אותה כמבוי שהוא מתכבד ושטף שלגשמים עובר בו והוא טהור'. כלומר, לשיטת שמאי האשה

57 בית החיצון ופרוודור הם מונחים קרובים כמשמעם (ראה למעלה ג.1), ואפשר ששני תנאים שנו כל אחד בלשונם.

58 רש"י בבא בתרא כד א: 'נמצא בפרוודור. נמצא דם לאשה בין כותלי רחם מבחוץ הקרוי בית החיצון'; שבת פו ב: 'דאית לה פרוודור. בשר כותלי בית הרחם בולט מן השינים ולחוצן. ובית הרחם הוי מן השינים ולפנים' – השיניים הן גבול הבית החיצון. תוספות חולין סח א, ד"ה אדם מבהמה, ובכורות מו ב, ד"ה דאדם מבהמה: 'פרוודור דהתם (נדה מב ב) הוא בית החיצון'. מהר"ם מריטנבורג, תשובות פסקים ומנהגים (מהר"ם כהנא), ב, סימן צח: השואל שאל על 'אשה שיש לה שומא באותו מקום בבית החיצון', ומהר"ם השיב 'כיון שהשומא עומדת בפרוודור'. מרדכי, שבועות רמז תשלח: 'שטמאה בפנים' – לשון משנת הבית החיצון. שיצא לפרוודור וכותלי בית הרחם העמידוהו, טמא כאילו יצא לחוצ' (כך במדרכי השלם, מהר"ם מכון ירושלים, על פי כ"י. נוסח הדפוסים 'שיצא מפרוודור'). ריטב"א, נדה ב א: 'משיצא דם טיפה כחרדל לפרוודור טמאה מן התורה, כדכתיב "בבשרה" – פסוק שנאמר על הבית החיצון. וכן כתב הנצי"ב, מרומי שדה, נדה מב ב: 'בית החיצון מקרי פרוודור, כפשט המשנה "נמצא בפרוודור ספיקו טמא".'

אחרונים רבים רנו אם הבית החיצון הוא חלקו החיצון של הפרוודור, או שהבית החיצון חיצוני לפרוודור. כל הנדון הוא לשיטת הרמב"ם שפרוודור הוא צוואר הרחם (רמב"ם א) או הנרתיק (רמב"ם ב). ברם לשיטת הקדמונים הפרוודור הוא כל מקום השפתיים [לדעת ר' יוחנן (בבבלי) שהלכה כמותו], ואין מקום לדון מפני שאין מקום חיצוני יותר.

בחזקת טהרה מפני שמי רגלים שוטפים את הבית החיצון, ואילו היה בו דם היה יוצא עמהם והיתה רואה.⁵⁹

הדבר ידוע שמי רגלים אינם נכנסים לעומק הנרתיק. אם כן למה האשה טהורה, והרי רוב הנרתיק לא נשטף ווראי אפשר שהיה דם בעומק. אלא הבית החיצון הוא מקום השפתיים בלבד, ואין הנרתיק נכלל בו.

ב. פולטת שכבת זרע היא אחת מן הנשים עליהן אמרו 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון' (ראה למעלה ו.1). בשעת ביאה יוצא רוב רובו של הזרע אל הנרתיק. אילו הנרתיק כלול בבית החיצון, נמצא שהאשה פלוטה ועומדת משעת ביאה כל זמן שהזרע שם, וטמאה תמיד; ואין מקום לקרותה 'פולטת', ואין מקום לדון על פליטה שנתחדשה כגון 'נדה שפליטה שכבת זרע' (משנה ברכות ג ו; מקוואות ח ד; ועוד). על כן מוכרח שהפליטה היא אל מחוץ לנרתיק, ושם הבית החיצון.⁶⁰

ג. במשנת נדה ב ב שנינו: 'נמצא על שלה איוותיאוס [-תכף ומיד],⁶¹ טמאין וחייבין בקרבן. נמצא על שלה לאחר זמן, טמאין בספק ופטורין מן הקרבן'. כלומר רק אם נמצא דם מיד עם סיום התשמיש, אנו דנים שוראי נטמאה תוך כדי תשמיש. חכמים משלו את הדבר לשמש ועד שהיו עומדים בצד המשקוף, 'יצא השמש ונכנס העד, זה היותיאוס'. כלומר זמן קצר ביותר, שנייה או שתיים. ועוד אמרו, 'וסת [היותיאוס]

59 בבבלי נדה ג א: 'ושמאי? כותלי בית הרחם לא מוקמי דם'. הדברים נראים מקבילים, ושמאי סובר שכותלי בית הרחם – השפתיים (ראה הערה 36), אינם מעמידים את הדם מפני שהם נשטפים במי רגלים. אם כן אף הסברה שבה פותח הבבלי 'היינו טעמיה דשמאי, דאם איתא דהוה דם מעיקרא הוה אתי' – מכוונת לשטיפת מי רגלים, שהם המביאים את הדם אל החוץ. כך פירש במראה הפנים לירושלמי, ד"ה ולא מודה.

60 על ענין זה עמדו בתוס' נדה מא ב, ד"ה וסבר, ותירצו שני תירוצים: [א] מדובר בגדול וקטנה, והזרע נכנס לבית הפנימי (היינו צוואר הרחם) ונפלט אל הבית החיצון. תירוצו זה אינו מתיישב במציאות, שבה תמיד יוצא רוב הזרע אל הנרתיק. [ב] דין הפליטה אינו אלא כשהזרע היה בבית הפנימי ונפלט לחיצון, אך אם היה בחיצון מלכתחילה אינו מטמא. גם תירוצו זה אינו מתיישב במציאות, שכן רק כמות זעירה ביותר של זרע נכנסת אל צוואר הרחם, ואינה חוזרת ונפלטת לנרתיק. ואפילו תאמר שחוזרת, אינה מורגשת כלל. אף לא יועיל לה כיבוד הבית הנזכר במשנת מקוואות ח ד, שהוא ניגוב הנרתיק משירי הזרע, ותכליתו למנוע פליטה כמבואר שם. [ראה רבינו, עמ' 137-138; ר"מ הלפרין ב, עמ' 150]. שניהם דנו בשאלת הפליטה ונתקשו בה מאוד. ברם לשיטת הקדמונים אין כל קושי בדבר, ואדרבה ראייה גדולה היא.

61 ביוונית εὐθέως (מילון לידל-סקוט, עמ' 714, 716). וכך פירשו הראשונים: פירוש הגאונים לטהרות, עמ' 110; ערוך, ערך אוותיאוס; רש"י, נדה יד א; רמב"ם, פירוש המשנה. ראה היימנס, עמ' 25.

שאמרו, לקינוח ולא לבדיקה.⁶² כלומר וסת זו במקנחת ולא בבורקת, מפני שבבדיקה היא מתעכבת ואין בעלה טמא ודאי.

לשון קינוח משמעה בכל מקום ניגוב חיצוני.⁶³ ואמנם בירושלמי שם אמר רב הונא 'כדי שתקנח פי הבית מבחוץ, אבל לא מה שבחדרין [צ"ל שבחדרין = שבחורים]⁶⁴ ולא מה שבסדקין'. וכך פירשו ראשונים ואחרונים את הבבלי.⁶⁵ כלומר, לשיטת הרמב"ם, מקנחת את פי הנרתיק.

אילו הנרתיק הוא הבית החיצון ושם אשה נטמאת, אף לאחר היותיאוס צריכים להיות טמאים ודאי; שהרי הקינוח מבחוץ, ועדיין יש זמן מעט יציאת הדם מצוואר הרחם – שם היא נטמאת, עד שיגיע אל פי הנרתיק – שם היא מקנחת. אלא מכאן אתה למד שמקום הטומאה הוא מחוץ לנרתיק, במקום שבו נעשה הקינוח, ומפני כך אם קינחה לאחר היותיאוס יש להסתפק, שמא בא הדם לאחר ביאה.⁶⁶

ד. בבבלי נדה מא ב דנו באשה שיצאו ממנה ולד ודם דרך דופן, כלומר עברה 'ניתוח קיסרי'. לשיטת ר' יוחנן טהורה 'דאמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי, מנין שאין אשה טמאה עד שיצא מדוה דרך ערותה, שנאמר "ואיש אשר ישכב את אשה דוה וגלה את ערותה את מקורה הערה" (ויקרא כ יח). מלמד שאין אשה טמאה עד שיצא מדוה דרך ערותה'. וכן הלכה.

כתוב זה שהובא כאן לענין יציאת הדם, הוא אותו כתוב גופו ממנו למדו חכמים שהמערה באשה חייב, אף שלא גמר את ביאתו.⁶⁷ מקום ההערה באשה הוא פתח הנרתיק.⁶⁸ אם כן מסתבר שפתח זה הוא הגבול בין פנים לחוץ – ממנו ולפנים מערה

62 תוספתא נדה ג ה; ירושלמי שם ב ב; בבלי שם יד ב, יב א (הציטוט הראשון מירושלמי והשני מבבלי).

63 כגון 'ומקנחות מבחוץ' (תוספתא נדה ה ד; בבלי שם י ב); 'קינחה בת שבע בשלש עשרה מפות' (בבלי סנהדרין כב א); קינוח של בית הכסא; ועוד הרבה.

64 כך יש לגרוס גם בתוספתא נגעים א ח: 'נראה הנגע בחדרין או בסדקין אין נוקק לו'. והיא ראייה לכאן, שהרי לא יתכן שנגע הנראה בחדר אין נוקקין לו. וכן גרס שם ר"ש, נגעים ב ג: 'בחורין'.

65 רש"י יב א: 'לקינוח – מבחוץ'. רש"י יד ב: 'לקינוח – מבחוץ, ולא לבדיקה מבפנים'. וכך משמע מלשון הרא"ש, נדה י ה: 'ולא שתכניסנו מעט לקנח את עצמה, דהוא קינוח מיקרי ולא בדיקה'. שו"ת חתם סופר, יו"ד קסז: 'וידוע כי הקינוח הוא רק בפה הרחם משקופו של שמש, כמבואר בש"ס'.

66 ענין בדיקה וקינוח על פי דרכנו יתבאר בחיבור המלא, פרק ח, 'בדיקה וקינוח'.

67 ספרא קדושים, פרק יב ב; ירושלמי סנהדרין ז ה (ומקבילה); בבלי יבמות נד א; הוריות ד א.

68 האמוראים נחלקו בשיעור הכנסת השמש. אך הכל מודים שמקום ההערה אצל אשה הוא פתח הנרתיק, ומתחילת הנרתיק ואילך נחשב לגמר ביאה. עיין שו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, ושם ביאור רחב.

הבועל, וממנו יוצא המדוה לחוץ ומטמא. ואכן סוגיית מקום ההערה וסוגיית הבית החיצון נסמכו בירושלמי יבמות ו א, ונראה שהן קשורות זו בזו.

אף רבנו שמעיה, תלמידו הגדול של רש"י, כתב כי מקום טומאת אשה הוא 'שפתי הרהם מבחוץ'.⁶⁹

ז. לשונות הבית החיצון

מאחר שנתברר כי הבית החיצון הוא הפרוזדור – מקום השפתיים, עלינו לפרש מתוך כך את הלשונות שנאמרו בתלמודים, בו ובגבוליו.

נזכיר כאן שוב את ההנחה שביסוד פירושינו: המשנה נאמרה לצורך קיום הלכות מעשיות, ועל כן מוכרח שהאיברים הנזכרים בה עשויים להיות ידועים ומוכרים לכל אשה ואפילו פשוטה שבפשוטות, כאשר יוסברו לה.

1. בית חיצון

בלשון חכמים במקומות רבים 'בית' הוא 'חדר' בלשוננו – כשהוא בנוי לעצמו או כשהוא חלק מבנין בן כמה חדרים.⁷⁰ בית חיצון הוא חדר הסמוך לחוץ.

בבניינה של אשה יש כמה חדרים, כאמור במשנת הבנין. אם כן הבית החיצון הוא החיצון שבחדרים – הפרוזדור; וכך כתבו הראשונים (למעלה ו.3). מאחר שלשיטת הקדמונים פרוזדור הוא מקום השפתיים, הרי הבית החיצון הוא מקום השפתיים.

כבר הבאנו את רבנו שמעיה, תלמידו הגדול של רש"י, ש'שפתי הרהם מבחוץ' הן המקום בו נטמאת יולדת – היינו הבית החיצון.⁷¹ אף מהרי"ל כתב: '... באותו מקום שמקנחת, דהיינו מקום הכתלים או בית החיצון' (שו"ת מהרי"ל, סימן קעג). בעוד שאצל איש הדבר ברור היכן פנים גופו והיכן החוץ, אין הדבר ברור אצל אשה,

69 ראה הערה 16.

70 כגון משנה בבא בתרא ד א: 'המוכר את הבית לא מכר ... ולא את החדר שלפנים ממנו' (ועיין עוד בבלי וראשונים שם סא ב). תוספתא בבא בתרא ג ג: 'המוכר את המרחץ מכר בתים הפנימיים ובתים החיצונים, בית היורות בית הקמין ובית האוליאין'. תוספתא סנהדרין י יא: 'מוסרין לו שני תלמידי חכמים בבית הפנימי והוא יושב בבית החיצון'. ירושלמי ברכות ג ה (ומקבילה בבבלי שם כה ב): 'לא ישמש אדם את מיטתו וספר תורה עמו בבית'. וראה למעלה ג.2.

71 ראה הערה 16.

ז. לשונות הבית החיצון

שבניינה עשוי פתח לפניו מפתח.⁷² מפני כך אשה נטמאת כבר משיצאה הטומאה לבית החיצון; מתוך כך נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש היכן גבולו הפנימי של הבית החיצון; ולפיכך נתנו בו כמה סימנים. ואלו הם:

2. כל מקום / עד מקום שהתינוקת יושבת [למים] ונראית

לשון הירושלמי 'מקום שהתינוקת יושבת למים ונראית'. בדומה פירש או גרס רבנו חננאל בבבלי: 'יושבות להשתין'. כלומר, בית החיצון הוא מן החוץ ועד סוף המקום הנראה כאשר ילדה יושבת להטיל מים; היינו בין השפתיים הגדולות (Labia majora).⁷³ רש"י מפרש 'כשהתינוקת יושבת נפתח רחמה קצת', היינו השפתיים, שהן המשך דופני הנרתיק לשיטתו.⁷⁴ לא מצאתי בזה חולק.

מקום זה הוא 'בין השפיות' – השפתיים הגדולות, שהזכיר שמואל בירושלמי שם לענין הערה.⁷⁵ אלא שבין השפתיים הגדולות שוכן גם מקום השפתיים הקטנות, ובו נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש כמו שיתבאר. לפיכך דקדקו ואמרו 'מקום שיושבת ונראית', ובישיבה אין השפתיים הקטנות נראות.⁷⁶

3. בין השיניים / בית השיניים

אפשר לפרש בשתי דרכים:

א. דפנות הנרתיק עשויות מראשו עד לסופו קפלים-קפלים, תלמים-תלמים של בשר הנראים כמין שיניים (Vaginal Rugae). דבר זה נראה לעיניים במבט מן החוץ. הפירוש עולה יפה בלשון הירושלמי ובגירסת ר"ח בבבלי 'בית השיניים', על דרך 'בית הכוסות' (משנה חולין ג א-ב), כלומר מקום העשוי שיניים שיניים; כלשון רש"י 'כמין שיניים יש בתוך הרחם תלתולי בשר'.⁷⁷

72 היינו השפתיים הגדולות; השפתיים הקטנות; פתח הנרתיק; כאמור למעלה ג.1.

73 אמרו 'תינוקת', מפני שבוגרת יש לה סימנים ואין המקום ניכר. [או מפני שרגילה להטיל מים בפני אחרים (הערת הרב יואל קטן)].

74 ראה הערה 36.

75 עיין שו"ת נודע ביהודה תנינא, אבן העזר כג, ד"ה ועתה נבוא לדברי הירושלמי.

76 כך על פי בדיקתי ובדיקת אחרים.

77 רחם כאן הוא הנרתיק, ראה הערה 36. מצאתי שכך כתבה מיטשם, עמ' 237: 'כנראה כונת הביטוי "שיניים" היא הרקמה המקומטת של נרתיק הבוגרת'. אפשר שלזאת כיוון רא"ל רבינוביץ, דף עז ע"ב: 'סוף כותלי בית הרחם הוא בסוף בשר שבין הירכים, והוא רבוק ומוקף שם במעי הנקרא בלה"ק בין השנים, עשויה עגולים עגולים וחריצין עגולים ביניהם, אשר עי"ז היא עשויה קמטים קמטים כולה'.

ב. בפתח הנרתיק נמצאים שיורי הבתולים (Remnants of Hymen), והם משמשים לו כמין סוגר. שיורים אלו משני הצדדים דומים לשיניים.⁷⁸ הפירוש עולה יותר בלשון רש"י בשבת.⁷⁹

רבנו חננאל גורס בדברי ר' יוחנן 'בית השיניים' ובדברי ר' זכאי 'בין השיניים', בדומה לירושלמי.⁸⁰ אפשר שפירוש א הוא 'בית השיניים' ופירוש ב הוא 'בין השיניים'.⁸¹ שני הפירושים מכוונים למקום אחד – פתח הנרתיק (Vaginal Orifice).⁸² לפי הפירוש הראשון, המקום שבו הקפלים – כל אורך הנרתיק] זהו הבית הפנימי, ומה שחוצה לו – השפתיים הגדולות והקטנות] זהו הבית החיצון. לפי הפירוש השני שיורי הבתולים הם קו הגבול – מהם ולפנים זהו הבית הפנימי, ומהם ולחוץ זהו הבית החיצון. והן הן הדברים.⁸³

4. ביאור מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש (ראה איור 6)

ר' יוחנן וריש לקיש מודים שניהם שתחילת הבית החיצון היא תחילת השפתיים הגדולות. המחלוקת על הגבול הפנימי של הבית החיצון, שממנו וחוצה הטומאה מטמאת [מפני כך נאמרו הסימנים בלשון 'עד' – כמבט מן החוץ אל הפנים]. השיטה 'עד בין/בית השיניים' כוללת את המקום 'שתינוקת יושבת ונראית' – בין השפתיים הגדולות, ומוסיפה עליו את פרוזדור הנרתיק (Vestibule) – המקום שבין השפתיים הקטנות עד לפתח הנרתיק. ריש לקיש (בבבלי) סבר שזהו בית פנימי, שכן אינו

78 כך פירשו קצנלסון, עמ' 277; ר"י לוי, עמ' 346.

79 פו ב, ד"ה דאית לה פרוזדור: 'בשר כותלי בית הרחם בולט מן השיניים ולחוץ, ובית הרחם הוי מן השיניים ולפנים'. שמא יש לקשר לכאן את הלשון 'כרסה בין שיניה' (משנה ראש השנה ב ה, ועוד), שבסוף ההריון הכרס נראית כיורדת אל בין השיניים.

80 ראה למעלה 2.1, והערות 51–52.

81 הדברים מתיישבים יפה בסוגיית התלמוד: ר' יוחנן האומר 'בית השיניים' – קפלי הנרתיק, לא הוצרך לומר 'ובית השיניים כלפנים' מפני שהנרתיק כולו בכלל, וברי שהוא הפנים. ר' זכאי האומר 'בין השיניים' – שיורי הבתולים, הוצרך לומר 'ובין השיניים כלפנים' מפני שהם כפי הנרתיק בלבד, ויש מקום לדון על מה שביניהם כפי שהאשה מרגשת באצבעה.

82 לשני הפירושים השווה בבלי חולין טז ב (ומקבילה): 'המקנה בדבר שהאור שולט בו שינוי נושרות'. ופירש רש"י: 'שינוי נושרות'. שינוי הפרק ושינוי הכרכשא שהיא מחוברת בהן לעצמותיהן כעין תלתולי בשר', היינו קפלי פי הטבעת.

83 תחילה סברתי לפרש שהשיניים הן השפתיים הקטנות (Labia minora), כפי שכתב ירידי ר' ישעיהו הלוי במאמרו. ברם לפירוש זה אין חילוק בין הסובר 'מקום שתינוקת יושבת ונראית' לבין הסובר 'בין השיניים', ושניהם כוללים את השפתיים הקטנות בבית הפנימי; שהרי הגבול הוא עד בין השיניים, ובין השיניים גופו חשוב בית פנימי.

נראה כאשר תינוקת יושבת למים. ר' יוחנן (שם) סבר שהוא כלול בבית החיצון, ועליו נאמר 'בבשרה' – בתוך בשרה, 'שמשמאה בפנים כבחוף'; וכן הלכה. פרוורדור הנרתק אינו גלוי אצל שרץ.⁸⁴

5. מקום דישה – מקום שהשמש דש

'דישה' היא משל בלשון נקיה לפעולת התשמיש – חבטה ומיעוך.⁸⁵ עיקר הענין בשעת העראה – שעת תחילת הביאה, שבה ראש השמש מגשש וממעך במקום השפתיים עד שנכנס, וזוהי הדישה. המקום הנידוש – הנחבט והנמעך, הוא מקום השפתיים בלבד. מקום זה שווה בכל, ואינו תלוי בגודל איברי האיש והאשה הפרטיים. מפני כך אמר רב יהודה 'מקום שהשמש דש', ולא אמר 'מקום שראש השמש מגיע' וכדומה – כפי הראוי לכאורה לפירוש הרמב"ם.

אף בגמר הביאה ממעך השמש במקום השפתיים, וזהו 'דש מבפנים וזורה מבחוץ'.⁸⁶ הפירוש מסתייע מגירסת רבנו חננאל, בה נוסף משפט שאינו בנוסחנו: 'מחוי רב יהודה, מקום שהמכחול דש'.⁸⁷ נראה שרב יהודה הראה לתלמידיו במכחול ושפופרת. שפופרת היא כלי צר וארוך שמלא מן הסתם באבקת כחל.⁸⁸ המכחול נכנס בשפופרת מעט, דש בשכבה העליונה של הכחל, ונכנס אליה – וזה כבעילה ממש.⁸⁹ נמצא אפוא שהכינויים 'בין השיניים' ו'מקום דישה' מכוונים שניהם למקום אחד.⁹⁰

84 ראה בסמוך להערה 76.

85 על דישה ראה בארוכה פליקס, עמ' 222–234.

86 תוספתא נדה ב ו ומקבילות. נראה שיסוד הלשון בתחילת הביאה שבה השמש עצמו ממעך, כמשל המכחול (להלן), וממשמע זה נעתק הלשון אף לגמר ביאה, שבו סביבות השמש ממעכות ולא השמש גופו. העתק כזה מצוי בדרכי הלשון, וקרוי בלעז מְטוֹנִימִיָּה.

87 ראה למעלה בסמוך להערה 53.

88 כמו 'ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת' (בבלי סנהדרין סח א). לדרך הרמב"ם יש לפרש שהראה בשפופרת ריקה, והמכחול דש בקרקעיתה. ברם כפי הידוע לנו השמש דרך כלל אינו מגיע לסוף הנרתק. מלבד זה הנרתק הוא מקום ידוע ומובחן, ואין תוספת ביאור במכחול ושפופרת.

89 מכחול שלהם הוא מקל ארוך וצר, שבראשו האחד כף קטנה להוצאת הכחל מן השפופרת וקרויה 'כף' או 'מקבל', וראשו השני חָרֹדֶר למרח את הכחל בעין וקרוי 'זָכָר' (משנת כלים יג ב; תוספתא כלים בבא מציעא ג ה. כאן כפירוש הרמב"ם המוכח מן התוספתא; ועיין שאר מפרשי המשנה [לענייננו שני הפירושים מתיישבים]. וראה כלים מתקופת המשנה והתלמוד, עמ' 102–103; בשמים ותמרוקים, עמ' 41). מין אחר של מכחול היה מקל חלול שבקצהו חור, מעין טפטפת תרופות שלנו (Medicine Dropper), ושמה הוא שהיה מצוי בבבל. אף בזה אין שינוי לענייננו.

90 ראה הערה 54.

6. בית הבושת

בושת היא ערוה,⁹¹ על שם שבושים בגילויה. נראה שבית הבושת הוא החלק החיצון והגלוי הקרוי בלעז Vulva, שבו אשה בושה כשנגלה, ובלשוננו מכונה פות.⁹² Vulva כולל את כל החלקים הנראים לעיניים בפסוק רגלים, עד פתח הנרתיק (ראה למעלה ה.2). אם כנים הדברים, לזה מכוון הלשון 'כל בית הבושת קרוי בית החיצון'.⁹³ נמצא שאף סימן זה מכוון למקום שהסימנים האחרים מכוונים אליו.

ח. כללו של דבר

1. הבית החיצון, מקומו וגבולו

עלה בירינו ש'פרוזדור' ו'בית החיצון' הם שני שמות למקום אחד.⁹⁴ תחילת הבית החיצון בין השפתיים הגדולות, ובגבולו הפנימי נתנו חכמים ארבעה סימנים: מקום שהתינוקת יושבת (למים) ונראית; בין/בית השיניים; מקום דישה – מקום שהשמש דש (מקום שהמכחול דש); בית הבושת.

הסימן הראשון ניתן לרעה שנדרחתה מן ההלכה. שלושת הסימנים האחרונים מכוונים כולם למקום אחד: פתח הנרתיק (Vaginal Orifice). חוץ לפתח זהו הפרוזדור – הבית החיצון, ופנימה לפתח זהו החדר – הבית הפנימי (למעלה ג.2). הבית החיצון מקביל אפוא לפות (Vulva).

ארבעת הסימנים פשוטים ומובנים לכל אשה, וענינם להודיעה שהיא נטמאת משיצאה הטומאה אל מקום זה.

2. יישובי הקשיים בשיטת רמב"ם, על פי שיטת הקדמונים

כל הקשיים בשיטת רמב"ם (למעלה ב.2), מיושבים מאליהם בשיטת הקדמונים:

א. משנת הבנין ותלמודיה מדויקים אנטומית.

ב. המקור אינו החדר, ועל כן שינתה המשנה את לשונה מן הרישא לסיפא.

91 עיין מיכה א יא 'עֲרִיָה בִשֶׁת', ומפרשים. יונתן תרגם 'גִּלְזָן עֲרִיא', גלוית ערוה. בדומה פירש רש"י 'גלוית בית הבשת'. וכבר בבראשית ב כה, 'וְלֹא יִתְבַּשְׁשׁוּ'.

92 עיין רש"י סוטה ח א, ד"ה שכולה ערוה. מכאן לשון גילוי וראייה שנאמר על ערוה בפסוקים הרבה.

93 אף מצינו במשנת חולין ט ב 'עור בית הבושת', ומסתבר שהמכוון למקום החיצון בו יש עור. ועיין רש"י שם קכב א, ד"ה בית הבושת.

94 ראה הערה 57.

ה. כללו של דבר

- משנת הבנין לא הזכירה את הבית החיצון, מפני שהוא הפרוודור הנזכר בה.
- ג. הלול הוא פתח השופכה, ועל כן אפשר 'למצוא' דם ממנו ולפנים או ממנו ולחוץ.
- ד. דם היוצא מן החדר-הנרתיק אל הבית החיצון, נמצא ברגיל בפתח הנרתיק שהוא מן הלול ולפנים, וטמא ודאי.
- ה. דם החדר מגיע אל המקום שמן הלול ולחוץ רק על ידי שחייה.
- ו. הפרוודור ישנו באשה ואינו בבהמה.
- ז. ר' יוחנן וריש לקיש נחלקו על מקום השפתיים הקטנות בלבד, ולא על כל אורך הנרתיק.
- ח. 'כל שתינוקת יושבת ונראית' אכן נמצא בפרוודור, בין השפתיים הגדולות, ועל מקום זה נאמר 'נמצא בפרוודור ספיקו טמא' (כאשר נמצא מן הלול ולחוץ).
- ט. 'חוץ לפרוודור' גלוי לאויר העולם ממש.
- י. הבית החיצון אכן אינו כולל את הנרתיק וצוואר הרחם.

שיטת הקדמונים נשתכחה עד לדרור האחרון.⁹⁵ מה טעם נשתכחה? מפני שפירושי רש"י לשתי המשניות סתומים, והעומד עליהם מתוך שלמד את פירוש הרמב"ם אינו יכול לעמוד על משמעם המקורי בלא ידיעה בתבנית הגוף; ואילו דברי שאר הקדמונים לא נכתבו על אתר ובסידור שלם אלא זעיר שם זעיר שם, ואף לא היו מצויים ביד כל אדם. לעומתם דברי הרמב"ם מפורשים וברורים, והרי נודע לרופא מומחה מלבד חכמתו המופלגת בתורה ובשאר חכמות. מכוח סמכו הגדול של הרמב"ם פשטה שיטתו כבר בימי הראשונים שלאחריו, וזכרה של שיטת הקדמונים נשכח בשכבר הימים.

•

בחיבור המלא, פרקים ח-ט, נדון על המסקנות העולות להלכה משיטת הקדמונים ונציען לפני חכמי ההוראה. בפרק י נבאר סוגיות פרטיות רבות התלויות בתבנית הגוף.

בניינה של אשה

הקדמה

בשתי משניות במסכת נדה המשילו חכמים את מערכת איבריה של אשה לבית בעל חדרים ומדרורים. להלן נכנה משניות אלו 'משנת הבנין' ו'משנת הבית החיצון'. ביאורים רבים נכתבו על הכינויים שנתנו חכמים לאיברים השונים במשנה ובתלמודים, אך ככולם למעט אחד יש קשיים – במבנה האנטומי המתואר, בפירוש הלשונות, או בפירוש השמועות. חיבור זה בא לדון בביאורים השונים ובקשייהם, ובעיקר – להציע ביאור ישן-חדש שמתיישב עם המבנה האנטומי, עם לשון חכמים בספרות חז"ל, ועם סוגיות התלמודים. בחיבור יתבאר שבזמן הראשונים נתפרשו דברי חכמים בשתי שיטות, החלוקות זו על זו מכל וכל: שיטת הרמב"ם, ושיטת כמה מגדולי הראשונים שקדמו לרמב"ם, אותה נכנה 'שיטת הקדמונים'.

תחילה נעיין בשיטת הרמב"ם, המשוקעת בספרי הפוסקים, ובביאוריה. נבאר את קשייה האנטומיים והפרשניים, את הנסיונות השונים ליישב את חלקם, ואת הקשיים הרבים שעדיין נותרו בה.

לאחר מכן נעיין בדברי חכמים כשלעצמם ובפירושים שנתנו להם הקדמונים, ונבאר את התאמתם המלאה בכל העניינים הנזכרים. מתוך כך תתבאר משנת הבנין וסוגיות התלמודים שעליה.

לאחריה נדון במשנת הבית החיצון. נעיין בה ובתלמודיה, וניזקק ליחסן של שתי המשניות זו לזו. מתוך כך יתפרשו לשונות התלמודים, ויוצבו גבולי הבית.

משנעמוד על שיטת הקדמונים בשלמותה, נדון בכמה ענייני הלכה שאף הם יעידו על הדרך הישר. לבסוף ניזקק לסוגיות פרטיות רבות התלויות בצורת הגוף, ונשתדל לבארן על פי שיטת הקדמונים.

בנספחים נביא את דברי הרמב"ם במילואם ונפרשם בפרוטרוט. כמו כן נביא את כל הפירושים שנכתבו בדורות האחרונים (למעט אחד הכתוב לטינית), ונבאר את קשייהם.

פרק א משנת הבנין ותלמודיה

משנה, נדה ב ה

משל משלו חכמים באשה, החרר והפרוודר¹ והעלייה.
דם החרר טמא.² נמצא בפרוודר ספיקו טמא, שחזקתו מן המקור.

תלמודים³

ירושלמי, נדה ב ה   בבלי, נדה יז ב-יח א

פִּינִי⁴ מתניתה, דם החרר טמא

- - -

ודם עלייה טהור.

רב יהודה בשם שמואל,

רמי בר שמואל ורב יצחק בריה דרב יהודה

תנו נדה בי רב הונא. אשכחינהו רבה בר רב

הונא דיתבי וקאמרי,

החרר מבפנים והפרוודר מבחוץ,

והעלייה בנויה על גבי שניהן,

החרר לפנים מן הפרוודר,

והעלייה נתונה על גבי החרר עד חצי

פרוודר,

ופיתחה שלעלייה פתוח לפרוודר.

ולול פתוח בין עלייה⁵ לפרוודר.

נמצא מן הלול ולפנים, ספקו טמא. מן

הלול ולחוץ, ספקו טהור.

אתא אמר ליה לאבוכה,⁶

רב נחמן בר רב יצחק שאל לרב חונה,

- - -

1 על פי היוונית הגירסה העיקרית היא 'פרוודר' בר' (ראה להלן פרק ג, ערך 'פרוודר'), ואמנם כך בכ"י

מדויקים של המשנה ובמשנת הרמב"ם. לפיכך הגהתי כל ציטוט שמצאתי באחד ממקורותיו גירסה זו.

2 בקטע מן הגניזה האירופית נוסף 'דם העלייה טהור' (מודנה, ASC, Fr. ebr. 24). כך גם בדפוס הבבלי

המאוחרים כגון פפד"מ ווילנא – כנראה על פי תוספות ד"ה ודם העלייה, שגרסו כקטע הנזכר. ברם

תיבות אלו חסרות בכל כתבי היד המדויקים של המשנה ובדפוסיה, וכן בבבלי בשאר כה"י ובדפוס

שונצינו, ונציה ובזל; וכך מוכח מן הירושלמי שנביא בסמוך.

3 הקבלות ושינויים בעלי משמעות בין התלמודים, באים באות נטויה.

4 פִּינִי מתניתה – כן היא המשנה, כלומר כך פירוש המשנה; ראה מבוא לנוסח המשנה, עמ' 485–486.

5 זו גירסת רוב המקורות. בקטע בולוניה, ארכיון המדינה 168: 'בעליה', אך מכמה גירסאות נראה שנוסח

כ"י זה 'מתוקן' ואין לסמוך עליו.

6 היינו לרב הונא – רב חונה בירושלמי.

ירושלמי, נדה ב ה   בבלי, נדה יז ב-יח א

מתניתה בשנמצא מפתח עלייה ולפנים?   ספקו טמא אמר להו מר? והא אנן שחזקתו
מזן המקור תנן.⁷

אמר ליה אם בשנמצא מפתח עלייה   אמר ליה אנא הכי אמרי להו, מזן הלול
ולפנים, בודאי היא.⁸ אלא כן אנן קיימין,   ולפנים ודאי טמא, מזן הלול ולחוץ ספקו
בשנמצא מפתח עלייה ולחוץ.   טמא.⁹

— — —   ... לא קשיא, כאן שנמצא בגג פרוזדור כאן
שנמצא בקרקע פרוזדור.¹⁰

התלמודים מקבילים בתיאור הבנין – 'פיתחה של עלייה' בירושלמי הוא 'לול' בבבלי.
בשני התלמודים מקור התיאור בדברי שמואל ותלמידו רב יהודה.
החילוף היחיד בעל משמעות בין התלמודים הוא שבירושלמי העלייה נתונה על גבי
החדר ועד חצי פרוזדור, ובבבלי העלייה בנויה על גבי שניהם – החדר והפרוזדור. בחילוף
זה נדרון להלן.¹¹ לפירוש רש"י יש חילוק נוסף בין התלמודים.¹²
למסקנת שני התלמודים רב הונא סובר שדם הנמצא מזן הלול ולפנים טמא ודאי, ומזן
הלול ולחוץ טמא מזן הספק.
נעיין עתה בפירוש הרמב"ם לכינויי האיברים, ובפירושים המהלכים בדרכו.

- 7 כלומר המשנה נזקקה לחזקה כדי לטמא, והרי כשנמצא דם מזן הלול ולפנים ודאי הוא בא מזן המקור, ואין צורך לחזקה (ראה הערה 9).
- 8 כלומר האשה טמאה ודאי (השווה להמשך הירושלמי שלא הובא כאן), ואם כן למה אמר התנא ספקו טמא.
- 9 כלומר המשנה דנה בנמצא מזן הלול ולחוץ, ועל כן נזקקה לחזקה. פירוש זה עולה מהקבלת התלמודים – עיין מראה הפנים לירושלמי, ד"ה אלא כן; והשווה פירוש רש"י במשנה, ובד"ה מזן הלול ולפנים ודאי טמא. [אפשר שפירוש רש"י עולה עם דברי ר' יוחנן בהמשך הירושלמי שלא הובא כאן, ואכמ"ל. כאן באנו להשוות דברי רב הונא בשני התלמודים.] הפירוש עולה אף מזן התוספתא – ראה להלן פרק ו, 'בין הבית החיצון לפרוזדור'. מתוך הפירוש מיתרצות קושיות בעלי התוספות כאן, ד"ה מזן הלול – ראה להלן הערה 154.
- 10 כך ברוב כה"י. ראה להלן הערה 144.
- 11 פרק ג, ערך 'עלייה'. עוד חילוף יש בהמשך דבריהם שלא הובאו כאן, בביאור דברי ר' יוחנן, ואינו מענייננו.
- 12 לירושלמי סוף המשנה דן בנמצא מזן הלול ולחוץ, ולבבלי הוא דן בנמצא מזן הלול ולפנים. ראה הערה 9.

פרק ב

שיטת הרמב"ם ושיטות נלוות

דברי הרמב"ם גופם יובאו ויבוארו בפרוטרוט בנספח א. כאן נציע את שיטת הרמב"ם בקוצר, על פי הביאור שבנספח.¹³

שיטת הרמב"ם נתפרשה על ידי האחרונים בשתי דרכים. המעיין בדברי אחרון צריך לתת ליבו, לדעת באיזו מן הדרכים החזיק.¹⁴ החילוק העיקרי בין הדרכים הוא פירוש 'צואר הרחם', שלשיטת הרמב"ם הוא 'פרוזדור' שאמרו חכמים: בדרך הראשונה 'צואר הרחם' של הרמב"ם הוא צוואר הרחם בלשוננו (Cervix); ובדרך השנית 'צואר הרחם' הוא הנרתיק בלשוננו (Vagina). מחילוק זה משתלשלים שאר החילוקים בין הדרכים. בנספח א יוכח כי הרמב"ם גופו כיוון לדרך הראשונה.¹⁵ אך גם הדרך השנית ראויה לעיון כשלעצמה, בייחוד אחר שהיא המקובלת בזמננו. בהמשך החיבור נכנה את שתי הדרכים רמב"ם א ורמב"ם ב.

רמב"ם א – שיטת הרמב"ם עצמו (איורים 3–4 בסוף הספר)¹⁶

לשיטת הרמב"ם בניינה של אשה כך הוא: החדר וכן המקור הם שני כינויים לאבר הקרוי בלשוננו רחם (Uterus). הפרוזדור הוא צוואר הרחם (Cervix) שמשמש בית-שער לרחם, ומכאן שמו. העלייה היא החצוצרות (Uterine Tubes) והשחלות (Ovaries), שעולות אל מעל לרחם ולצווארו. הלול הוא נקב בדופן האחורית (Posterior Wall) של צוואר הרחם, בחלק הפנימי הסמוך לרחם (Supravaginal Part of Cervix); והוא מחבר בין צוואר הרחם [הפרוזדור] לבין קצותיהן של החצוצרות והשחלות [העלייה]. אם כן, דם היוצא אל צוואר הרחם עשוי לבוא משני מקורות נבדלים: [1] מחלל הרחם

13 שיטת המאירי הקרובה לשיטת הרמב"ם, תידון בקצרה להלן הערות 471, 486.

14 המקור הראשון והמבואר ביותר לשתי הדרכים היא תשובת ר' משולם וייפוש מקראקא לבעל סמ"ע בשו"ת ב"ח החדשות, סימן לר. להלן נציין לכל שיטה אחרונים שהחזיקו בה.

15 ראה הערה 467.

16 ביאור מפורט ומדויק בסדרי טהרה, קצר כו. בדרך זו פירשו גם: בעל סמ"ע – שו"ת ב"ח החדשות, סימן לר, ועיין שו"ת משאת בנימין, סימן מט; בעל שו"ת משאת בנימין, שם; ר' משולם וייפוש מקראקא, שו"ת ב"ח שם (ולבסוף נטה יותר לדרך ב); בעל ב"ח – שו"ת ב"ח החדשות, סימן לה, וב"ח יו"ד קצו; בעל תו"ט, מעדני יום טוב על הרא"ש, נדה י ה, אות ה; ר' יעקב פראג' מהמה, שו"ת מהרי"ף, סימן מט; ר' אברהם הלוי (בעל שו"ת גנת ורדים), מלחמת מצוה, עמ' רעה-רעז, שכד; בית דוד, נדה ב ה, דף קכב ע"א; שו"ע הגר"ז, יו"ד קפג, קונטרס אחרון, מהדורא בתרא, הערה (ב) [בשינוי, ואכמ"ל]; מלחמת שלום, ענף ב, יב. ועיין שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב סעיף לו.

[החדר], דרך הפתח הפנימי של צוואר הרחם (Internal Os) – דם טמא; [2] מפצע בעורקים המזינים את החצוצרות והשחלות [העלייה], דרך הלול – דם טהור.¹⁷

צוואר הרחם [הפרוזדור] מונח באלכסון, בין הנרתיק לבין הרחם (ראה איור 3). הצוואר נחלק לשני חלקים שהם שלושה: [1] החלק הסמוך לרחם, מִנְקֵב הלול ופנימה, קרוי מן הלול ולפנים. דם הנמצא בו טמא וראי מפני שחזקתו מן החדר-הרחם, ואין חוששים שמא נודקרה האשה לאחר זוב לשם דם העלייה שיצא מן הלול. [2] החלק הסמוך לנרתיק, מִנְקֵב הלול כלפי חוץ, קרוי מן הלול ולחוץ, והוא חלוק לשניים: [2.1] הדופן האחורית (Posterior Wall), הגבוהה יותר (כאשר האשה עומדת), קרויה גג פרוזדור. דם הנמצא בה טהור מפני שחזקתו בא מן העלייה, דרך נקב הלול שבדופן זו. [2.2] הדופן הקדמית (Anterior Wall), הנמוכה יותר, קרויה קרקע פרוזדור. דם הנמצא בה טמא מן הספק – שמא בא מן הרחם שמא בא מן העלייה.¹⁸

בית החיצון שאשה נטמאת בו, הוא למסקנת התלמודים עד בין השיניים, והוא עד מקום שהשמש דש.¹⁹ לשיטת הרמב"ם בעת הכנסת כל האבר, ראשו נכנס אל תוך צוואר הרחם ומגיע לפנים מנקב הלול. אם כן, הבית החיצון הוא הנרתיק (Vagina) יחד עם רוב צוואר הרחם (Cervix), שבהם האבר עובר ונע.²⁰ מהו בין השיניים לא ביאר הרמב"ם, ונראה שהוא הפתח הפנימי של צוואר הרחם (Internal Os),²¹ או מקום חיצוני לו מעט.²²

הקשיים בשיטת רמב"ם

א. פירוש של רבנו הגדול מיוסד על אנטומיה מוטעית, שלמד מספרי הרפואה שהיו לפניו.²³ ואלו הטעויות שבה:²⁴ [1] החצוצרות מחוברות לצירי כיפת הרחם

17 על שני הפתחים של צוואר הרחם כתב הרמב"ם בפירוש לפרקי אבוקראט, ה 46; פרקי משה, כג 96.

18 דברים אלו נוגעים בדברי אביו בבבלי שלא נעתקו למעלה, ויידונו להלן פרק ה, 'קושיית אביו'. החילוק בין הגג לקרקע בא בפירוש המשנה בלבר, ובהלכות חזר בו הרמב"ם – ראה להלן הערה 486.

19 ראה להלן פרק ו.

20 כך שיטתו בהלכות. בפירוש המשנה כתב שהבית החיצון הוא הנרתיק בלבר. ראה להלן הערה 493.

21 כך פירשו בעל סמ"ע כפי המובא בשו"ת ב"ח (בשו"ת משאת בנימין הדברים סתומים), ורמ"ו מקראקא: ראה הערה 16. ועייין מאירי נדה מא ב, ד"ה המשנה השניה; פסקי רשב"ץ, מא ב, ד"ה כל הנשים. לפירוש אחר ראה ר"מ הלפרין א, עמ' 432-435 (ובקיצור להלן בסמוך להערה 46), אך דבריו אינם מתיישבים עם שיטת רמב"ם א, שהרי השיניים מתחילות בסמוך לנקב החיצון, ולדברי הרמב"ם ראש האבר נכנס פנימה יותר.

22 כך פירש בעל שו"ת משאת בנימין (ראה הערה 16); וראה רמ"מ כשר, עמ' שג.

23 לדברי הרמב"ם גופו בפירוש המשנה, הוא נסמך על 'ספרי הניתוח'. וכן כתב במגיד משנה להל' איסורי ביאה, ה ג-ד: 'ורבינו ביאר תכונתו כפי בקיאותו בחכמת הניתוח'. הרפואה הערבית בזמנו היתה

(Fundus),²⁵ ולא לצוואר הרחם או לנרתיק.²⁶ [2] אין מעבר ישיר בין השחלות לרחם. המעבר הוא באמצעות החצוצרות בלבד. [3] ברופני צוואר הרחם וברופני הנרתיק אין כל נקב.²⁷ [4] ראש האבר אינו נכנס ואינו יכול להכנס לתוך צוואר הרחם, שפתחו ברוחב כשלושה מילימטר.²⁸ (לכל זה השווה את האיורים 1-3, 2-4). כיון שאין נקב-לול בין הפרוזדור [-צוואר הרחם] לבין העלייה [-החצוצרות והשחלות], נמצא שהפרוזדור אינו צוואר הרחם והעלייה אינה החצוצרות והשחלות, שהרי אמרו 'לול פתוח בין עלייה לפרוזדור'. דם היוצא מצוואר הרחם מגיע ממקום אחד בלבד - מן הרחם גופו [-החדר]. על כן אין טעם להבדיל בין חלקי צוואר הרחם; אין דם עלייה; אין מקום שהוא מן הלול ולפנים או לחוץ; אין גג לפרוזדור ואין לו קרקע. מאחר שראש האבר אינו נכנס לפרוזדור [-צוואר הרחם], אי אפשר שהמקום בו השמש דש כולל את צוואר הרחם. על כן לא מסתבר שבין השיניים הוא הפתח הפנימי של צוואר הרחם, או סמוך לו.

ב. בהל' איסורי ביאה ה' ג כתב הרמב"ם: 'הרחם שבו נוצר הולד, והוא הנקרא מקור, והוא שדם נידה וזבה יוצא ממנו, קוראין אותו חדר'. אילו החדר הוא המקור, מפני מה אמרה משנתנו 'שחזקתו מן המקור', ולא אמרה 'שחזקתו מן החדר' כלשון המשל ברישא.

במדרגה פחותה מן הרפואה בזמן חז"ל; ראה ר"מ הלפרין א, עמ' 426-427; בראילן, עמ' 64 הערה 119. על מעלת הרפואה האלכסנדרית והידיעות שבאו ממנה לספרות חז"ל ראה בראילן, עמ' 51 ואילך. על הטעויות ומקורן ראה להלן הערות 462, 477.

24 הובאו כאן טעויות שיש בהם ענין לסוגייתנו. לטעויות נוספות ראה להלן הערות 466, 470.

25 על תרגום Fundus ראה להלן הערה 470.

26 לביאור מפורט ראה להלן הערה 468. טעות זו רמוזה באגרת ר' ישעיה דאקטער לרש"י מליאדי; ראה אגרות בעל התניא, אגרת קיד, עמ' קצט, ד"ה עור המלביש. הובאה בשמו בביאור בשו"ת צמח צדק, יורה דעה קכח: 'עור אמר לי שביצים של אשה הנק' בלשון הרמב"ם לול [צ"ל עלייה. גח"ו], אינן בצואר הרחם כמ"ש הרמב"ם, אלא בתוכיות הרחם דהיינו בהחדר הנק' אם ממש'.

27 לביאור ראה להלן הערה 477. וכן כתב רמ"ו מקראקא (צוין בהערה 16): '... הרבר תמוה מאוד היאך נכנס הדם מן העלייה דרך הלול לשם. דהא אותו המעי סתום מכל צד והוא כמו קנה חלול וסתום מכל צד, ואין שם לא שום נקב ולא לול ולא שום גידין ועורקין שיצא דם מהן לתוך אותו חלל, רק הפה שבראשו; ואם כן באיזה מקום הדם נכנס דרך הלול לפרוזדור, אם לא דרך הפה היוצא מן הצואר?' ראה הערה 493.

ג. בבבלי נדה יז ב אמרו 'נמצא מן הלול ולפנים'. לשיטת הרמב"ם היינו בעומק צוואר הרחם, סמוך לפתחו הפנימי (Internal Os). ראה איור 4). מקום זה פנימי ביותר ופתחו צר, ואי אפשר 'למצוא' בו דם אלא על ידי מקל דק וארוך שנתחב בכוונה לתוך הצוואר. ולמה תעשה כן אשה.²⁹ יתר מזו: הכנסת מקל אפילו דק לתעלת הצוואר, פוצעת מעט את רירית הצוואר וגורמת כמעט תמיד לדימום קל.³⁰

ד. במשנת הבית החיצון (להלן פרק ו) נאמר: 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון, שנאמר דם יהיה זובה בבשרה'. לשיטת הרמב"ם דם הנמצא ברוב רובו של הבית החיצון – בצוואר הרחם מן הלול ולחוץ, ובכל הנרתיק – טמא מן הספק בלבד; שהרי הוא מן הלול ולחוץ, ושם בא מן העלייה.³¹ המקום היחיד שדם הנמצא בו טמא ודאי הוא החלק הפנימי של צוואר הרחם, מן הלול ולפנים. אם כן כל המקומות העוסקים בטומאה ודאית מוסבים על מקום עמוק זה, שכאמור אי אפשר להגיע אליו באצבע; כגון הכתוב 'דם יהיה זובה בבשרה', ודין המקנחת מיד אחר תשמיש ומצאה דם, שחייבים היא ובעלה קרבן טטאת, ולא קרבן אשם הבא על הספק.³² אך דם הנמצא מן הלול ולחוץ, שהוא הרגיל להימצא, טמא מן הספק בלבד; ואין שורפין עליו תרומה וקדרשים ואין חייבין עליו על ביאת מקדש.³³

29 מעין קושיה זו כתב בעל סמ"ע להצריך בבדיקת שפופרת (צוין בהערה 16). עיין מה שהשיבו בשו"ת משאת בנימין, סימן מט; וראה להלן פרק י, 'בדיקת רואה מחמת תשמיש'.

30 ר"מ הלפרין.

31 כלשונו בהל' איסורי ביאה ה ה.

32 רמב"ם, הל' שגגות ה ו. על טומאה זו והקינות ראה בארוכה להלן פרק ו, 'ראיות למקום הבית החיצון', ג.

33 בקושי זה הרגיש כנראה רשב"ץ, וכתב 'הנמצא בכותלי בית הרחם למטה מהפרוזדור, ודם הנמצא בעד אשה, טמא טומאה ודאית' (פסקי רשב"ץ, יז ב. החיבור אינו מרשב"ץ עצמו אלא הוא תמצית פסקיו, כמוכח מתוכו, וכך כתב המהדיר במבוא). כלומר, מן הלול ולחוץ שטמא מן הספק היינו בתוך הפרוזדור בלבד; אבל הנמצא מחוצה לו, בדופני הנרתיק, טמא ודאי. כדבריו כתב ר"א הלוי, מלחמת מצוה, עמ' שכג, ד"ה תנן וד"ה והוקשה. ברם הדברים קשים מאוד, שכן לשיטת הרמב"ם דם החרר ודם העלייה שניהם יוצאים אל צוואר הרחם, ולמה ייבטל הספק כשיוצא הדם ממנו לנרתיק.

אין לומר שטמאה מן הספק רק בלא הרגשה, אבל המרגשת טמאה ודאי ואפילו נמצא מן הלול ולחוץ, מפני שההרגשה מוכיחה על וסת. זאת משני טעמים: [א] לא מצאנו חילוק כזה בדברי חכמים ובדברי הרמב"ם, נראה מפני שההרגשה גופה עשויה להתחלף בין דם למי רגלים (בבלי נדה ג א; נו ב. וראה להלן פרק ה, 'הרגשה'). [ב] הרמב"ם גופו כתב בהל' איסורי ביאה א ט, שאין אשה נטמאת אלא בהרגשה 'ואם לא הרגישה וברקה ומצאה הדם לפניו בפרוזדור, הרי זה בחזקת שבא בהרגשה כמו שביארנו'. כוונתו למה שכתב למעלה ה ה, שמן הלול ולפנים ודאי טמא. כלומר אפילו מן הלול ולפנים, כשהדם ודאי מן המקור, צריכה הרגשה בשביל להיטמא. אם כן גם מן הלול ולחוץ נטמאת מן הספק רק כאשר הרגישה.

ה. בבבלי שם ביאר אב"י שדם הנמצא מן הלול ולחויץ ספיקו טמא, 'אימר שחתה ומחדר אתא'. לשיטת הרמב"ם אין כל צורך בשחייה בשביל שייצא הדם מן החדר [-הרחם] אל צוואר הרחם, שכן זו דרך יציאתו הרגילה.

ו. בבבלי שבת פו ב ומקבילות, נאמר שלאשה יש פרוודור ולבהמה אין פרוודור. לשיטת הרמב"ם פרוודור הוא צוואר הרחם; אולם כפי שיתבאר³⁴ לבהמות גסות ודקות יש צוואר רחם ונרתיק, ואינן חסרות אלא את הסגירה הכפולה על פתח הנרתיק, שלשיטת הרמב"ם לא הזכירה חכמים כלל.

ז. בבבלי נדה מא ב, נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש אם בית החיצון הוא 'כל שתינוקת יושבת ונראית', או 'עד בין השינים'.³⁵ לשיטת הרמב"ם נחלקו על כל אורך הנרתיק וחלק מצוואר הרחם, אם הוא בכלל בית החיצון אם לאו; וצידי המחלוקת רחוקים מן הקצה אל הקצה.³⁶

ח. במשנת הבית החיצון שָׁנִינוּ, 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון'.³⁷ לרעת הסובר 'כל שתינוקת יושבת ונראית' הבית החיצון הוא בין השפתיים הגדולות (Labia majora),³⁸ ודם הנמצא פנימה להן – בנרתיק ובצוואר הרחם – אינו מטמא לפי שהוא בבית הפנימי. אילו הפרוודור הוא צוואר הרחם כשיטת הרמב"ם, כיצד אפשר ש'נמצא בפרוודור ספיקו טמא' והרי דם בצוואר הרחם טהור, כאמור.³⁹

ט. בבבלי יבמות עא ב דן רב שרביא בתינוק 'שהוציא ראשו חוץ לפרוודור', והקשו עליו ממבטייתא שמתארת את יציאת הוולד 'לאויר העולם'.⁴⁰ אם כן ראש היוצא 'חוץ לפרוודור' גלוי לאויר העולם. ברם לשיטת הרמב"ם הפרוודור הוא צוואר הרחם, ובינו לבין אויר העולם מבדיל הנרתיק. יתר מזו: לשיטת הרמב"ם 'חוץ לפרוודור' משמעו כפירוש ריטב"א ועוד ראשונים 'שהוציא לחוץ דהיינו פרוודור'.⁴¹ כלומר

34 להלן פרק ג, ערך 'פרוודור'.

35 ראה להלן פרק ו, 'תלמודים'.

36 וכן כתב רמ"ו מקראקא (ראה הערה 16): 'ובודאי כל מה שנוכל לפרש לקרב מחלקותן של ר"ל ור"י יש לנו לקרב, ולא לעשות פלוגתות רחוקות, ולהוציא משמעות לשון המשנה שקראו "בית החיצון" ממשמעו'. ראה עוד להלן בסמוך להערה 232.

37 תובא להלן ראש פרק ו.

38 ראה להלן פרק ז, 'כל מקום / עד מקום שהתינוקת יושבת [למים] ונראית', ושם נכתב שאין בזה חולק.

39 על קושי גדול זה העמידני הרב יצחק מתתיהו רובין.

40 ראה להלן פרק ט, 'סוגיית יבמות'.

41 ראה להלן פרק ט, 'דעת רמב"ם'.

לשיטת הרמב"ם עצמו, יציאת הראש היא מן הרחם אל צוואר הרחם. אם כן שב הקושי ביתר שאת: כיצד אפשר שיציאה אל צוואר הרחם היא 'לאויר העולם'.

י. להלן פרק ו נביא ארבע ראיות לכך שהבית החיצון אינו כולל את צוואר הרחם והנרתיק.

•

להלן יובאו בקצרה כמה פירושים שנכתבו על שיטת הרמב"ם, ומטרתם בעיקר ליישב את קשייה האנטומיים (למעלה קושי א). מאחר שעסקנו הוא ביאור המשנה והתלמודים לא נדון במידת התאמתם של הפירושים לדברי הרמב"ם, אלא כשיטות עומדות לעצמן.

רמב"ם ב – שיטת אחרונים (איור 5)⁴²

שיטה זו דומה לרמב"ם א, אלא שעל פיה הפרוזדור הוא הנרתיק, ולא צוואר הרחם. הלול הוא נקב ברופן העליונה של הנרתיק: יש מפרשים שמקומו בסמוך לאמצע הנרתיק,⁴³ ויותר נראה שמקומו בקדמת הקפל שסביבות צוואר הרחם (Anterior Fornix).⁴⁴ הלול מחבר בין החצוצרות והשחלות [-העליה] לבין הנרתיק [-הפרוזדור]. בשעת גמר ביאה ראש האבר נכנס לפנים ממנו, ואינו מגיע לסוף הנרתיק. הבית החיצון הוא החלק החיצון של הנרתיק, עד המקום שראש האבר מגיע אליו. בין השיניים הוא הפתח החיצון של צוואר הרחם (External Os),⁴⁵ או התלמים שבתעלת צוואר הרחם (Arbor Vitae, within) ⁴⁶.(the Cervical Canal)

42 בדרך זו פירשו: בית יוסף, יו"ד קצו (עיין מעדני יום טוב על הרא"ש, נדה י ה, אות ח; שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, סעיף לח); ר' משולם וייפוש מקראקא, שו"ת ב"ח החדשות, סימן לד (אחר שנטה מדרך א); חידושי ריט"ו, עמ' מז ואילך; שו"ת פנים מאירות, חלק א, ז; שו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, ד"ה ואמנם בין לדעת הט"ז; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (לה-לח); שו"ת חתם סופר, יו"ד קסז (עיין שו"ת אמרי בינה, סימן ו); חידושי חתם סופר, נדה מב ב, ד"ה חוץ; שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, סעיפים לו, לח. וכן מקובל בזמננו, בשינוי מסוים; ראה להלן בסמוך להערה 253, והערה 467.

43 כגון רמ"ו מקראקא בשו"ת ב"ח החדשות, סימן לד.

44 במונחי האנטומיה של האקדמיה ללשון העברית (תשי"ז), מכונה הקפל 'כיפת הנרתיק' כתרגום שמו הלטיני (Fornix). מאחר שהמונח מבלבל קראתי לו 'קפל'.

45 כך פירשו רמ"ו מקראקא (ראה הערה 42); חזון איש, נדה צב כח; וכן כתב ר"א זלזניק (ראה ר"מ הלפרין א, עמ' 438, 442). לאחר לידה ראשונה הופך פתח צוואר הרחם מעיגול לחריץ, והצוואר שסביבו עשוי להראות כמין שפתיים-שיניים (ראה אטלס, עמ' 209; אנטומיה, עמ' 1295; גינקולוגיה, עמ' 53; ר"מ הלפרין א, עמ' 435; קטן, עמ' 327 תרשים 3).

הנרתיק-הפרוורודר חלוק באורך לשני חלקים: [1] החלק שמקדמת הקפל ופנימה קרוי מן הלול ולפנים. [2] החלק שמקדמת הקפל וחוצה קרוי מן הלול ולחוץ, והוא חלוק ברוחב לשניים: [2.1] הדופן העליונה (Superior Wall) של הנרתיק [כאשר האשה עומדת] קרויה גג פרוורודר. [2.2] הדופן התחתונה של הנרתיק (Inferior Wall) קרויה קרקע פרוורודר.⁴⁷

פתרונות וקושי

השיטה פותרת את הקשיים שלמעלה 4, ג, ד, ⁴⁸ ואולי אף ח, ט. ⁴⁹ אך אינה פותרת את הקשיים הנוותרים (חלקם יש לנסח באופן שונה מעט), ואף יש בה קושי נוסף: יא. החילוק בין גג הפרוורודר לקרקעו, היינו דופני הנרתיק העליונה והתחתונה, יוצא מן ההנחה שהנרתיק רחב והדם לא עובר מדופן לדופן. במציאות, הדפנות הללו צמודות זו לזו (שלא בשעת תשמיש).⁵⁰

שיטת מעשה טוביה

ר' טוביה כ"ץ הרופא⁵¹ ביאר את שיטת רמב"ם א באופן שונה מעט: [א] הבדיל בין המקור לאחר – המקור הוא כיפת הרחם (Fundus), והחדר הוא חלל הרחם. [ב] החצוצרות-העליה

46 כך פירשו רוזנבאום, עמ' 83; רמ"מ כשר, עמ' שיח, שכג-שכה, שמ-שמב; שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, סעיף לה, לשיטת חתם סופר (ראה הערה 42); ר"מ הלפרין א, עמ' 432-435. אולם איני יודע אם תלמים אלו היו ידועים בזמן הרמב"ם ובזמן חז"ל – הם לא נזכרים בחיבורו של גאלנוס, להלן נספח א.ג, פרק ז – גם בקטעים שלא תורגמו (גאלנוס הוא בן זמנו של רבי לערץ); וראה גם רמ"מ כשר, עמ' שמ בהערה. לפירוש נוסף ודחייתו ראה ר"מ הלפרין א, עמ' 438 הערה 25.

47 דומה שהאחרונים לא דנו על המציאות בענין הגג והקרקע. פירוש הרב קאפח יובא להלן.

48 עיין בארוכה תשובת רמ"ו מקראקא (ראה הערה 42).

49 לרעת כמה אחרונים הבית החיצון הוא החלק החיצון של הפרוורודר-הנרתיק, לשם יוצא ראש הוולד; ויש לרחוק לשיטתם שאף השפתיים הגדולות בכלל ואלהן מכונן 'נמצא בפרוורודר ספיקו טמא'. כגון שו"ת משאת בנימין, סימן מט; תו"ט, אהלות ז ד-ה, נדה ה א (שם יש שתי מהירות). ראה להלן הערה (493) = מעדני יום טוב, נדה י ה, אות ח; פתחי נדה, יז ב, ד"ה מתניתין; העמק שאלה, לך"ל ט, אות ו; מלחמת שלום, ענף ב, ב. י. נחלק עליהם בבית דוד, אהלות ז ד, דף ק ע"א-ע"ב; שם נדה ב ה, דף קכב ע"א.

50 בחתך רוחב, הנרתיק שלא בשעת תשמיש דומה לצורה —. ראה גינקולוגיה, עמ' 51; אטלס, עמ' 216. מעין זה כתב בשו"ת משאת בנימין, סימן מט, לענין אחר: 'שמעלתך עשה הפרוורודר כאלו הוא שער גדול ובו ארובות וחלונות, והאם ככיס שיש בו שנצים'.

51 מעשה טוביה, ויניציא תס"ח, דף קלב ע"ב (ראה צילום בעמוד הבא).

כניינה של אשה

מחוברות אל כיפת הרחם, והלול הוא פתחי החצוצרות אל הרחם (באזור ה-Isthmus); שם נמצא גג הפרוזדור.

מעשה טוביה, ויניציא תס"ח, דף קלב ע"ב

פתרון וקשיים

השיטה פותרת את הקשיים שלמעלה א1-א3, אך אינה פותרת את השאר. בנוסף, אין היא מתיישבת כלל בפירוש המשנה והתלמודים, ובשכל הישר: [1] דם הנידות בא מעורקים קטנים המזינים את רירית הרחם ומתפרקים בעת הוסת. רירית הרחם פרושה על פני כל חלל הרחם. לפיכך אין סיבה להבדיל בין כיפת הרחם לחלל הרחם, ואין טעם לחלק בין דם הנמצא מן הלול ולפנים לנמצא מן הלול ולחוץ. [2] הקשיים ג-ד שלמעלה, חוזרים ביתר שאת. [3] כיצד ייתכן שמחד – גג הפרוזדור הוא באזור כיפת הרחם, ומאידך – אותו מקום גופו הוא המקור, שהחדר נמצא מתחתיו והפרוזדור מתחת שניהם.

שיטת ר"י קאפח

ר' יוסף קאפח פירש מעין שיטת רמב"ם ב, אלא שלדבריו הפרוזדור הוא צוואר הרחם יחד עם הנרתיק, גג הפרוזדור הוא הקפל שלאחורי צוואר הרחם (Posterior Fornix), שהוא המשך הנרתיק, וקרקע הפרוזדור היא החלק החיצון של הנרתיק, מצוואר הרחם וחוצה.

הלול הוא צוואר הרחם לכל אורכו, מהפתח החיצון (External Os) עד הפתח הפנימי (Internal Os). בין השניים הוא החלק החיצון של צוואר הרחם, הבולט אל הנרתיק (Vaginal Part of Cervix).⁵²

פתרונות וקשיים

הפירוש מנסה לפתור את הקשיים האנטומיים שלמעלה אות א, ובעיקר את א3 – העדר נקב הלול. ברם אין הוא פותר את רוב הקשיים האחרים (למעט קושי ט), ואף אינו מתיישב: [1] בתלמודים נאמר שהלול פתוח בין העליה לפרוודור, ואם כן אי אפשר שהלול – צוואר הרחם – כלול בפרוודור. [2] בקפל האחורי (גג הפרוודור) אין מקור ששופע דם, ועל כן מסתבר שדם הנמצא שם הגיע מצוואר הרחם, ואי אפשר לטהרו ודאי. [3] במשנה נאמר שדם החדר טמא, ומתבאר שדם העליה טהור (כמפורש בירושלמי). אך כיון שדם החדר (הרחם) ודם העליה (החצוצרות) יוצאים שניהם דרך צוואר הרחם, אין כל דרך לדעת מהיכן הגיע הדם.⁵³

פירושים נוספים נכתבו על שיטת הרמב"ם, ולא מצאתי בהם שינויים משמעותיים מן השיטות המנויות למעלה.⁵⁴ [בנספח ב נדון בנסיגות נוספים לביאור המשנה, שאינם בנויים על שיטת הרמב"ם].

•

נמצאנו למדים כי שיטת הרמב"ם והשיטות הנלוות לה אינן מתיישבות עם המבנה האנטומי, או עם המשנה והתלמודים, או עם שניהם. אי אפשר לנו להכחיש את המציאות

52 ר"י קאפח, פירוש המשנה לרמב"ם בתרגומו, נדה ב ה, הערות 19, 32, 39. וראה מכתבו בתוך טהרת משה, עמ' קצח: 'אשר להערת כב' לדברי הרמב"ם בפ"ב נדה הל' ה והערותי שם, הדברים שקולים וניתן לומר בהם לכאן ולכאן, והשאלה המטרידה את הכל היא לא רק מה שהרמב"ם אמר, אלא ובעיקר מה המשנה אמרה והשלכותיה למעשה'. על המונח 'כפת הנרתיק' בדברי הרב קאפח ראה למעלה הערה 44, ולהלן הערה 470. בפירושו חוזר הרב קאפח וכותב על 'הסתעפות החצוצרות' או 'כיפוף החצוצרות' – מונחים שאין להם הבנה ואין בהם טעם.

53 על כך כותב הרב קאפח בהערה 34: 'אין הכוונה מן העליה ממש כלומר מן החצוצרות, כי גם דם פצע החצוצרות נשפך ויוצא דרך פי הרחם שבו יוצא גם דם החדר, והרי הוא בכלל הספק הנזכר לעיל. אלא הכוונה וחזקתו טהור כדם העליה ודפנות הצואר והנרתיק'. אין בכך תשובה על השאלה כפי שנכתבה כאן. ועוד: לפירוש זה לא היתה המשנה צריכה להזכיר כלל את העליה, ולא היו התלמודים נוקמים לפרש היכן מקומה.

54 ראה רוזנבאום, עמ' 83; רמ"מ כשר, עמ' שיז-שכה, שמ-שמב; רי"מ לוינגר א, עמ' קפט-קצ; רי"מ לוינגר ב.

שאינה מתיישבת כלל עם פירוש רבנו הגדול, ולפיכך אין אנו יכולים לילך בדרכו.⁵⁵ ברי שאילו היה רבנו איש האמת יודע את בניינה האמיתי של אשה, היה מפרש את משנתנו בדרך אחרת; כלשונו במורה הנבוכים:⁵⁶ 'כל אימת שאפשר לפרש דברי אדם כדי שיתאימו למציאות שהוכח בהוכחה מופתית שהיא נמצאת, יהיה זה הראוי והנאות ביותר לאיש מעולה מטבעו עושה צדק'. ובייחוד להלכות מעשיות, כפי שנקדים בראש פרק ג. מעתה עלינו לברר את פירוש המשנה כפי הידיעות שבידינו.

55 על פי חידושי חתם סופר, נדה יח א: 'אחרי החקירה מפי ספרים וסופרים חכמי וספרי הניתוח א"א לנו להכחיש המציאות שאינו כפרש"י ותוס' וציור מהר"ם לובלין, ואין לנו אלא מ"ש הרמב"ם בחיבורו ובפי' המשנה ... ולכן לא הטרחת כלל בביאור דברי רש"י ותוספות בשמעתין כי א"א להולמן לפי המציאות האמיתי, ואתה דע לך'. וכן כתב בשו"ת חתם סופר, יורה דעה קסו: 'אבל באמת כל זה כתבו תוס' לפי הבנתם, וכן רש"י וז"ל ... הכל לפי שכלם. אבל אחר בקשת המחילה מרבותינו הקדושים לא צדקו דבריהם בזה, כי האמת עם הרמב"ם כאשר יעיד הניסיון עפ"י חכמי וספרי הניתוח אשר לפנינו...'. ועיין מאירי, נדה יז ב: 'זהו ביאור המשנה ופסק שלה, ובביאורה אתה מבין מה שבא בסוגיא... ואף על פי שאין דברינו מסכימים עמהם מכל וכל (=עם חז"ל!)', ולא עם דברי המפרשים, כך הסכמתי בו עם קצת חכמי הרפואה הבקאים בנתוח האיברים וצירום.

56 חלק ג, סוף פרק יד [תרגום מ' שוורץ]. הביאור ר"מ הלפרין א, עמ' 441.

פרק ג

בירורי לשונות; פירושי הקדמונים

בדברי חכמים מצינו כמה וכמה כינויים לאיבריה של אשה: במשנת הבנין נזכרו הכינויים מקור, חדר, פרוזדוד, עלייה; ובבבלי נוסף הכינוי לול. במקומות אחרים נזכרו הכינויים רחם, אב, קבר. להלן נשתדל לברר את משמעו של כל כינוי – תחילה מתוך דברי חכמים כשלעצמם, ואחר מתוך פירושי גדולי הראשונים שקדמו לרמב"ם: רבנו חננאל, רבנו גרשום, בעל הערוך ורש"י. כפי שנראה, תצא מבין כל אלו שיטה סדורה ומיושבת לכל פרטיה.

ביסוד בירורינו תעמוד הנחה יסודית: לא באו חכמים ללמד את חכמת האנטומיה להכמים ולרופאים, לשם חכמה, כי אם ללמד ידיעות יסודיות ופשוטות בתבנית הגוף, לצורך קיום הלכות מעשיות בענייני טומאה וטהרה. הן משנת הבנין והן משנת הבית, החיצון נאמרו לצורך קיום הלכות מעשיות: משנת הבנין – לדינו של דם הנמצא בבדיקה, כמשתמע מן המשניות שלפניה וכאמור בסופה. משנת הבית החיצון – לצורך ידיעת מקום הטומאה, כאמור בראשה וכמבואר בבבלי (נדה מא ב).

מכך עולה כי: [א] להבדיל מדברי אגדה שנאמרו לצורך משל או לידיעה בעלמא, כאן ברי שחכמים הזכירו איברים ידועים ומוכרים להם. [ב] האיברים הנדונים עשויים להיוודע לכל אשה כאשר יוסברו לה – מחכמנית ולמדנית עד בורה וריקנית. לא יתכן שאלו איברים הידועים רק לרופאים.

רחם

בלשון מקרא נראה מכמה מקומות שמשמעו רחם שלנו (Uterus), וכן הוא בערבית ובעוד לשונות.⁵⁷ אולם בלשון חכמים הוא הנרתיק (Vagina) בלבד, כמוכח מלשונות הרבה בדברי

57 ירמיהו כ יז: אֲשֶׁר לֹא מוֹתֵנִי מִרְחֶם וְתָהִי לִי אִמִּי קִבְרִי וְרִחְמָה תִּהְיֶה עֹלָם. תהלים כב יא: עֲלִיָּה הִשְׁלַכְתִּי מִרְחֶם מִבֶּטֶן אִמִּי אֵלַי אָתָּה. איוב לא טו: הֲלֹא בִבְטֶן עֲשֵׂנִי עָשָׂהוּ וַיִּכְנְנוּ בִרְחֶם אֶחָד. ראה מילון קורי, ערך 'רחם', ושם לענין לשונות אחרות; ר"מ הלפרין א, עמ' 421–423. [אמנם יש שמשמעו 'אשה': רחם רַחֲמָתִים לְרֹאשׁ גִּבֹּר (שופטים ה ל). וכן במצבת מישע, שורה 17: 'וְרַחֲמָת' (הניקוד מהמהדיר; הכתב והמכתב, עמ' 381. שם, עמ' 388, פירש המהדיר 'בתולות, עלמות'. אך בשירות אוגרית, עמ' 369: 'רחם תלד', אם כן אינה בתולה). ברם נראה שהמשמע המדויק הוא 'אהובה', כמשמעות שורש רחם בארמית; וכנראה משורש זה בא המשמע 'נרתיק', שהוא חביב על הבעל – עיין בבלי, עירובין נד ב ומקבילות.]

חכמים.⁵⁸ לא מצאתי מקום בלשון חכמים שמשמעו מוכיח כלשון מקרא. רש"י משתמש בכינוי 'רחם' הן לנרתיק [כך ברוב המקומות, כלשון חכמים],⁵⁹ והן לרחם שלנו.⁶⁰ אף בלשון הרמב"ם בכמה מקומות 'רחם' הוא הנרתיק.⁶¹

פרוזוד⁶²

ביוונית פרוסטאדוס, צורת־משנה של פרוסטאס (προστάς; προστάδος) – מבוא, חדר־מבוא, כניסה.⁶³ וכן אמרו 'התקן עצמך לפרוזוד כדי שתיכנס לטריקלין' (משנה אבות ד טז).⁶⁴

בתיבה זו תלי עיקר החילוק בין שיטת הרמב"ם לשיטת הקדמונים, ולפיכך נרחיב בה. פירושי הראשונים שנביא כאן יבוארו בהמשך הדברים.

58 משנה, בכורות ב ט; מכילתא דפסחא, טז; ירושלמי, חלה ב א, שבת ו ד, שבת יח ג, נדה ג ד; בבלי, שבת נד ב, סד א, קכח ב, עירובין נד ב, בבא בתרא טז ב, חולין נא א, סט ב – ע א, בכורות ז ב, יט ב, נדה ג א, כה ב, מא ב. ראה עוד מלאך, עמ' 354–355, שביאר כמה מקורות; ר"מ הלפרין א, עמ' 422. במעט מקומות יש לשון 'בכור קדושתו ברחם', אך הלשון ברוב המקומות 'קדושתו מרחם', כלומר משיצא מן הרחם–הנרתיק אל החוץ – עיין רש"י חולין צ א, ד"ה אלא הכא; בכורות ג ב, ד"ה קודם שיצא.

59 כגון סנהדרין צב א, ד"ה שאול; נדה כא ב, ד"ה בבשרה; שם, ד"ה אבל היכא; שם מא ב, ד"ה כשהתינוקת יושבת (לפירושו ראה להלן בסמוך להערה 225). ראה עוד מלאך, עמ' 355–356.

60 כגון בכורות כח ב, ד"ה האם שלה: 'רחם שלה' [בכ"י ירושלים NLI 4° 13, דף 24א: 'רחמה']. אמנם במקבילה בסנהדרין לג א, כתב רש"י: 'בית הריון, ונקראת טרפחת ושלפוחית, ובלעז מטריצ"ה [=רחם שלנו (לעזי רש"י, עמ' 128)], ולא הזכיר 'רחם'. ראה עוד מלאך, עמ' 356. ללשון התוספות עיין תוס' נדה נט ב, ד"ה האשה: '... בעומדת שאין רחמה נפתח'. וראה בסמוך להערה 318.

61 ראה ר"מ הלפרין א, עמ' 423; מלאך, עמ' 356.

62 כך הנוסח בכ"י ובספרים מדויקים. ראה היימנס, עמ' 180; בראשר א, עמ' 1481; ולמעלה הערה 1.

63 מילון לידל–סקוט, עמ' 1526: vestibule, porch, portico. גם בפירוש הגאונים לטהרות, עמ' 111, תורגם לערבית 'דהליו', שמשמעו vestibule כאמור בהערה שם. ראה היימנס ובראשר שם; פרויס, עמ' 172. המונח הלטיני לפרוזודור הוא vestibulum – שטח קטן בכניסה לבית, ממנו נכנסים למרורי הבית השונים (ראה שרטוט להלן עמ' 51. לענין ממצא החילות בארץ־ישראל ראה הירשפלד, עמ' 26–53; ברוך, עמ' 305–311). ועיין פירוש רד"ק, מלכים־א ז ז; ערוך השלם, ערך פרוזודור.

64 פרויס, עמ' 172 הערה 500, מקשר לענייננו את התוספתא נדה, ח ד: 'היתה בודקת כימין והיא טמאה, בשמאל והיא טהורה, לא תברוק אלא בשמאל. בחצר והיא טהורה, בטרקלין והיא טמאה, לא תברוק אלא בחצר'. אך לא הביא את המשך ההלכה: 'בעצמה והיא טמאה, בחברתה והיא טהורה, לא תברוק אלא בחברתה'. מענין ההלכה כולה ברי שהדברים כפשוטם: אשה שבודקת ביד ימין או ביד שמאל; בעת עמידתה בחצר או בטרקלין; בעצמה או על ידי חברתה. אם כן אין האיברים הפנימיים קרויים 'טרקלין' כדעת פרויס.

בבלי שבת פו ב

נדרון ענין שכבת זרע, שנסרחת במעי אשה לאחר שלושה ימים.⁶⁵ נסתפק רב פפא שמא במעי בהמה אינה נסרחת, כיון שאין לה פרוזדור:

אשה היא ראית לה פרוזדור, אבל בהמה דלית לה פרוזדור לא.

רש"י: 'ראית לה פרוזדור'. בשר כותלי בית הרחם בולט מן השינים ולחוץ, ובית הרחם הוי מן השינים ולפנים. אשה אית לה פרוזדור, לפיכך לא שליט בה אויר בגופה ומתחממת.

בבלי חולין סח א (=בכורות מו ב)

נדרון ענין וולד המוציא ראשו מן המעיים, שדינו כילוד, והקשו מפני מה השמיצנו התנא דין זה גם באדם וגם בבהמה:

וכי תימא אשמעינן באדם וקא משמע לן בבהמה, דאדם מבהמה לא יליף, דאין פרוזדור לבהמה.

רבנו גרשום,⁶⁶ חולין: 'דאין פרוזדור לבהמה, וכיון דהוציא ראשו מיד חשוב כילוד'. רבנו גרשום, בכורות: 'דבהמה כיון דלית לה פרוזדור, לאלתר כי הוציא ראשו הוי כילוד. אבל אשה כיון דאית לה פרוזדור דמעכב, אימא דלא ליהוי כילוד'. רש"י, חולין: 'וכי תימא אשמעינן באדם דביציאת ראשו הוי כילוד, והדר אשמועינן בבהמה; דאדם מבהמה לא יליף, דבהמה לית לה פרוזדור לפני בית הרחם שלה וגלוי הוא, ומכיון שהראש יוצא לידתו ניכרת. אבל אשה אין רחמה בגלוי שהירכים הוו לה כעין פרוזדור, ואין יציאת הולד ניכרת יפה עד שיצא רובו'. רש"י, בכורות: 'בהמה לית ליה פרוזדור. אין רחם שלה בין ירכותיה. הלכך חשיב הראש לידה, דבגלוי הוא. אבל אשה דיריכים שלה מכסים את הרחם, לא חשיב ראש לידה'.

•

בשתי הסוגיות נאמר שלאשה יש פרוזדור ולבהמה אין פרוזדור. עלינו לעיין אפוא בגופה של אשה ובגופה של בהמה, ומן החילוף בינותן נדע איזהו הפרוזדור.

65 בלשון מקרא ובלשון חכמים 'מעיים' הוא כינוי כולל לאיברים הפנימיים.

66 פירוש זה מורכב מפירוש רבנו גרשום עם פירושי חכמי מגנצא עד לזמנו של רש"י לערך. ראה תא' שמע, עמ' 3-20; מבוא לפירוש רבנו גרשום לבבא בתרא, ספרי אור החיים, בני ברק תשנ"ח (בעילום שם). לשם הקיצור יכונה כאן בסתם 'רבנו גרשום'.

לבהמות גסות ודקות יש את כל מערכת האיברים הפנימיים המצויה באשה: נרתיק, רחם עם צוואר, חצוצרות ושחלות.⁶⁷ אך האיברים החיצוניים חלוקים: אצל אשה (ראה איור 1) יש פתח לנרתיק (Vaginal Orifice) שסגור במידה רבה על ידי הבתולים (Hymen) או שיוריהם. נקב השופכה (Urethra) סמוך לפתח הנרתיק, ושניהם פתוחים לפרוודור הנרתיק (Vestibule). על פרוודור הנרתיק סוגרים כמין שני שערים – השפתיים הגדולות והשפתיים הקטנות (Labia majora; Labia minora).⁶⁸ לעומתה אצל בהמה הפתח והשער חדר הם: בפתח הנרתיק יש שפתיים בולטות כלפי חוץ (Labia), ונקב השופכה נפתח אל הנרתיק.⁶⁹

כלומר, בלשון חכמינו, לאשה יש פרוודור – חדר-מבוא לנרתיק, ולבהמה אין פרוודור. ידיעות אלו פשוטות לכל אדם בקי מעט, ואין צורך ללומדן מפי מומחים ומספריהם.⁷⁰ אם כן פרוודור הוא מקום השפתיים הגדולות והקטנות (Labia) ומה שבינותן.⁷¹ בלשון בעל הערוך, ערך פרוודור: 'פירוש, פרוודור לשון יון הוא, והוא בין השער לחצר המלך קודם שיכנס לפני המלך. ושל אשה במקום ערוה בשפתות ערוה שמו פרוודור'.⁷² כלשון זה כתב בשו"ת בנימין זאב, סימן סח, כנראה על פי הבנתו בדברי רש"י:⁷³ 'פרוודור הוא מקום של ערות האשה בשפתות הערוה'. אף רבנו שמעיה, תלמידו הגדול של רש"י, כתב ש'שפתי הרחם מבחוץ' הן המקום בו נטמאת יולדת,⁷⁴ והוא הפרוודור כפי שנבאר בפרק ו. כפירוש זה משמע גם מדברי מהר"ם מרוטנבורג.⁷⁵ וכן משמע קצת מלשון רבנו חננאל, שבת פז א: 'זָכַר דלית ליה פרוודור'.⁷⁶

67 ראה אנטומיה וטרנירית, עמ' 701-706.

68 ראה אנטומיה, עמ' 1288-1289; אטלס, עמ' 202; גינקולוגיה, עמ' 49; ר"מ הלפרין א, עמ' 421.

69 ראה אנטומיה וטרנירית, עמ' 704, 706. מבחינה אנטומית טהורה יש גם אצל בהמה פרוודור, כאמור שם. אך בינו לנרתיק אין שום מחיצה, ובמבט של אדם שאינו מומחה לאנטומיה ברור שהכל נחשב נרתיק. ראה התמונה שם, עמ' 706. ראה עוד ר"מ לוינגר א, עמ' קפט; קטן, עמ' 322.

70 וראה להלן בסמוך להערה 130.

71 ראה תיאור מפורט להלן פרק ה, 'הקדמה לביאור התלמודים'.

בדומה פירש בשו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, ד"ה ואמנם בין לדעת הט"ז. אלא שלשיטתו יש שני פרוודורים – חיצון [כפירוש הערוך] ופנימי [כפירוש הרמב"ם], ולזה אין סמך בדברי חכמים ולא בדברי רש"י והרמב"ם. וזהו גם שיטת ר"מ הלפרין, עליה נדון להלן נספח ב.

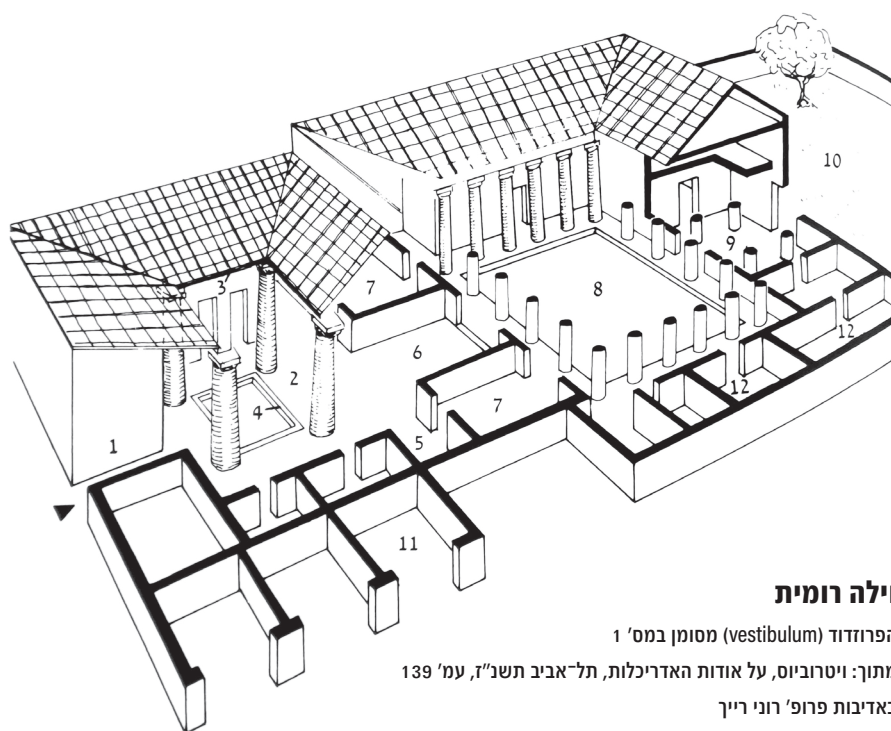
גם פרויס, עמ' 171 (ואחריי אלבק, עמ' 383; ראה שם, עמ' 585), כתב שפרוודור הוא הפות (Vulva). על משמעה המדויק ראה להלן בסמוך להערה 264). בדבר זה בלבד מכוונים דבריו עם שיטת בעל הערוך.

72 מובא גם בפירוש הגאונים לטהרות, עמ' 110-111, והוא גליון מועתק מן הערוך; ראה בהערות שם.

73 עיין שם, סימנים קמר, קנר.

74 ראה להלן פרק ט, 'ביאורים בסוגיית חולין', ג. ללשון 'רחם' בדברי רש"י ראה למעלה ערך 'רחם'.

75 תשובות פסקים ומנהגים (מהר"ם כהנא), ב, סימן צח: 'כיון שהשומא עומדת בפרוודור (השואל כתב

ראיה נוספת לפירוש זה עולה מן הבבלי יבמות עא ב, שם דן רב שרביא בתינוק 'שהוציא ראשו חוץ לפרוזדור', והקשו עליו מן הברייתא שמתארת את יציאת הוולד 'לאויר העולם'.⁷⁷

בנוסף, בספרות הרפואית עד לימינו מכונה אזור השפתיים במונח הלטיני לפרוזדור – vestibulum (באנגלית Vestibule), והרי לנו מסורת רפואית רצופה מהו הפרוזדור.

'בבית החיצון'; וראה להלן הערה 195), אפשר להתברר אם מן המקור בא כשהיא מכנסת העד לחורים ולסדקים בפנים'. נראה שכונתו למעין עצת השואל בשו"ת מהר"ח אור זרוע, סימן ח, להכניס מוכין בנרתיק כדי להבחיץ אם הרם בא מן המקור או מן השלפוחית. אם כן השומא שבפרוזדור אינה בנרתיק אלא במקום השפתיים.

לפירוש זה כיוון כנראה גם רא"ל רבינוביץ, דף נו ע"א: 'ופרוזדור היינו בית החיצון דהיינו המקום שרבוץ בין הירכים'. וראה דבריו בדף עז ע"ב, שיטות א, ג, והמובא משמו להלן הערות 100, 237. עיין עוד חזון איש, יו"ד צב לג, ודוק.

76 עיין שם, ובתוס' שם פו ב, ד"ה אבל פירשה.

77 ראה להלן פרק ט, 'סוגיית יבמות'. וראה למעלה פרק ב, 'הקשיים בשיטת רמב"ם', ט.

אלא שגבולו המקובל כיום – בין השפתיים הקטנות בלבד,⁷⁸ שונה מן הגבול שנתנו לו חכמים – גם בין השפתיים הגדולות.⁷⁹ גבולו המדויק של הפרוזדור יידון להלן פרק ז.

ביאור לפירוש רש"י, שבת פו ב

בערך 'רחם' ראינו שרש"י משתמש בכינוי 'רחם' הן לנרתיק (כך ברוב המקומות) והן לרחם שלנו. אולם רש"י בשבת השתמש בכינוי 'כותלי בית הרחם' – לשון הבבלי בשלושה מקומות.⁸⁰ מאחר שבלשון חכמים 'רחם' הוא הנרתיק בלבד, אף 'כותלי בית הרחם' אלו דופני הנרתיק. ביתר דקדוק – השפתיים, שהן מעין המשך לבשר שסביבות הנרתיק. וכך כתב רש"י במקום אחר: 'כומז – דפוס של בית הרחם שהיו עושין לבנותיהן, ונוקבין כת ל' בית הרחם כדרך שנוקבין את האזנים ותוחבין אותו'.⁸¹ כאן ודאי הכוונה לשפתיים. גם מן הענין גופו מתבאר שרש"י דיבר על הנרתיק והשפתיים, וזה ביאור דבריו: **בשר כותלי בית הרחם** – השפתיים (Labia), **בולט מן השיניים ולחוץ** – מפתח הנרתיק (Vaginal Orifice) כלפי חוץ.⁸² **ובית הרחם** – הנרתיק (Vagina), **הוי מן השיניים ולפנים**. **אשה אית לה פרוזדור** – שפתיים סוגרות מחוץ לפתח הנרתיק, **לפיכך לא שליט בה אויר בגופה ומתחממת** ושכבת זרע נסרחת. אבל בהמה אין לה אלא פתח בעל סגירה חיצונית, כפי שנתבאר למעלה; ולפיכך שולט בה אויר יותר מאשה. **פירוש רש"י** מכון בדרקוק ליריעותינו על בניינה של אשה לעומת בניינה של בהמה, ותואם לפירוש בעל הערוך שהבאנו למעלה.

ביאור לפירושי רש"י, חולין סח א ובכורות מו ב

כפי שהבאנו למעלה, בשבת פירש רש"י כי הפרוזדור הוא מקום השפתיים, ואילו בחולין ובכורות פירש כי הפרוזדור הוא ירכי האשה ש'הו' לה כעין פרוזדור'.⁸³ על טעם החילוף

78 ראה אנטומיה, עמ' 1288–1289; אטלס, עמ' 202; גינקולוגיה, עמ' 49.

79 אין בידי ידיעות על ההגדרה בספרות הרפואית הקדומה, ואפשר שבה המונח מציין גם לאזור שבין השפתיים הגדולות. לפי משמע השם מסתבר שבראשיתו הוא אכן כיוון גם לשפתיים הגדולות – ראה השרטוט בעמ' 51, שם אין שטח שמקדים לפרוזדור.

80 חולין ע א; נדה ג א; נדה כה ב.

81 רש"י ברכות כד א, ד"ה תכשיטין שבפנים. כך גם לשון בעל הערוך, ערך גס'א: 'נגממו כותלי בית הרחם מהו. פי' נתעכלו שפתי בית הרחם. וכן בשו"ת מהרי"ל, סימן קעג: '... ואחר ההשתנה תקנח יפה יפה. ואם צריך לה תרחוץ באותו מקום שמקנחת, דהיינו מקום הכתלים או בית החיצון'. על השיניים ראה להלן פרק ז, ערך 'בין השיניים'.

82 בשו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, פירש שרש"י כיוון לשפתיים הגדולות 'ואלו השפיות המה קצה הירכים, כי שם מתחברים שתי הירכים'. ואמנם בתוספות בחולין ובכורות (להלן הערה 84) הלשון

בין הפירושים יש לעמוד לכאורה מתוך דברי התוספות:⁸⁴ סתם פרוזודור הוא זה שבמשנת נדה – מקום השפתיים. אך בחולין ובכורות הנדון אם נחשב הוולד כילוד משהוציא ראשו חוץ לפרוזודור; ואילו נפרש שפרוזודור הוא מקום השפתיים, 'מה היה יכול הפרוזודור לעכב הלידה, כיון שהראש חוצה לו'.⁸⁵

אלא שמדברי רש"י כשלעצמם נראה שהוא חלוק על התוספות, ומפרש 'הוציא ולד ראשו חוץ לפרוזודור' כריטב"א ורמב"ם: 'שהוציא לחוץ דהיינו פרוזודור'. כלומר הוציא את ראשו לחוץ, אל הפרוזודור עצמו – ולא אל מחוץ לפרוזודור.⁸⁶ אם כן עדיין הפרוזודור עשוי לעכב את הלידה.

'עובי הירכים המכסים את הרחם שבין הירכים', ויש מקום להבין כדבריו (וכן צידד בחזון איש, יו"ד צב לג). אבל רש"י גופו כתב 'ירכים' בסתם, ומפירושו בשלמותם עולה כי ההבדל בין אשה לבהמה הוא שבאשה הרחם – היינו הנרתיק – נמצא בין הירכיים שמסירות את הראש, ואילו בבהמה הוא גלוי, ועל כן יציאת הראש ניכרת מיד. והנה, השפתיים לא מסירות את ראש הוולד בעת הלידה מפני שהן נפתחות. ועוד, כבר נתבאר שאת השפתיים כינה רש"י 'כותלי בית הרחם' – ולא 'ירכים' (למעלה בסמוך להערה 81). לפיכך יכולים דברי רש"י להתפרש אך ורק על הירכיים עצמן, שמכסות על הנרתיק והראש מסתתר ביניהן 'כעין פרוזודור', להבדיל מבהמה. ממילא נראה שאף בתוספות כיוונו לכך, והוסיפו תיבת 'עובי' לבאר שהירכיים עבות ומסירות את ראש הוולד.

84 חולין, ד"ה אדם מבהמה; בכורות, ד"ה דאדם מבהמה; ועיין נדה מב ב, ד"ה שהוציא. בתוספות אלו הבדילו בין פרוזודור שזוכר לענין טומאת לידה יבשה (בבלי נדה מב ב) – פרוזודור הרגיל, לבין פרוזודור שזוכר לענין שעת הלידה (בבלי חולין ובכורות) – הירכיים, וטעמם ככתוב בפנים. מדבריהם נלמד לסוגיית שבת שאנו דנים בה, כדלהלן:

בתוספות בבכורות נכתב שאף בסוגיית שבת הפרוזודור הוא עובי הירכיים. ברם תוספות בחולין ובנדה, וכן תוספי הרא"ש בנדה, לא הזכירו את סוגיית שבת. יתר מזו, רש"י בשבת פירש שהפרוזודור הוא מקום השפתיים, כאמור, ולא הזכיר ירכיים. וכן מסתבר מגופי השמועות: בחולין ובכורות אדם ובהמה שווים למעשה, ודנו מפני מה נזקק התנא להשמיענו גם בבהמה וגם באדם שהמוציא ראשו הריהו כילוד. על זאת אמרו שלאדם יש פרוזודור ועל כן היינו סבורים שהמוציא ראשו עדיין אינו כילוד, מפני שהירכיים מכסות ואין הלידה ניכרת (לפירוש רש"י, כמבואר בהערה 83). לעומת זה בנדה דנו למעשה, אימתי נחשב העובר כילוד, ובזאת כתבו שהכוונה לפרוזודור הרגיל. אף בשבת הנדון למעשה – סרחון שכבת זרע במעי אשה ובמעי בהמה. לירכיים אין משמעות לסרחון מפני שאינן סגורות, ועל כן פירש רש"י 'בשר כותלי בית הרחם' – השפתיים. לפיכך נראה שתלמיד טועה הוסיף בתוספות בבכורות ציון לסוגיית שבת.

85 בתוספות בנדה (מב ב, ד"ה שהוציא; תוספי הרא"ש, שם) נתנו טעם שונה במקצת לחילוף בין פירושי רש"י: מן הלשון 'חוץ לפרוזודור' דקדקו שכל עוד ראש הוולד בתוך הפרוזודור האשה טהורה; והקשו שאם כן אין משקל לפרוזודור של אשה יתר על בהמה, שהרי הראש צריך לצאת חוצה לו. לפיכך פירשו כרש"י שבחולין ובכורות הפרוזודור הוא הירכיים, ואין הראש יוצא מהן, ואילו בנדה הפרוזודור הוא פרוזודור הרגיל. בין כך ובין כך לדעת התוספות בכל המקומות, פירוש 'חוץ לפרוזודור' – אל מחוץ לפרוזודור. ראה להלן פרק ט, 'דעת רש"י'.

על כן נראה שטעם החילוף בין פירוש רש"י כך הוא: רש"י למד שסוגיית חולין ובכורות דנה במראה העיניים – עד כמה ניכרת הלידה אצל אשה לעומת בהמה. כאמור הן לאשה והן לבהמה יש שפתיים; אלא שבאשה השפתיים הגדולות סוגרות על השפתיים הקטנות שבתוכן פתח נבדל לנרתיק, ואילו בבהמה השפתיים הן פתח הנרתיק. ברם בשעת לידה אין משקל לסגירה הכפולה שכן המקום כולו מתרחב ונפתח, ולא ניכר ההפך בין אשה לבהמה. לפיכך פירש רש"י שבחולין ובכורות הפרוודור אלו הירכיים: בבהמה הפתח מעל הירכיים והלידה ניכרת מיד, ואילו באשה הפתח בין הירכיים שהן כעין פרוודור ואין הלידה ניכרת.

ביאור לפירוש רבנו גרשום

רבנו גרשום חלוק על רש"י ואף על תוספות, ומפרש בבכורות 'אבל אשה כיון דאית לה פרוודור דמעכב...', כלומר הענין מצד עיכוב הלידה ולא מצד מראה העיניים. פירושו יתיישב כאשר נקדים שברגיל תינוק יוצא כשקודקודו כלפי חוץ,⁸⁷ ואילו וולד בהמה יוצא כשחרטומו כלפי חוץ, ורגליו הקדמיות יוצאות יחד עם הראש או מעט לפניו.⁸⁸ לבהמה אין פרוודור, והשפתיים בולטות החוצה ואינן דחוקות על ידי הירכיים.⁸⁹ כיון שהתחיל הוולד להוציא את החרטום ואת הרגליים אינו ממחר לחזור, ולפיכך דינו כילוד. לאשה יש פרוודור – השפתיים סוגרות על פתח הנרתיק מעין צווארון, ומקשות על קודקודו העגול של הוולד לצאת מן הנרתיק;⁹⁰ ולפיכך היינו סבורים לחלק בין אשה לבהמה. למסקנה אין חילוק בינותן.⁹¹

אם כן רש"י פירש את הענין מצד מראה העיניים – עד כמה ניכרת הלידה, ועל כן הוכרח לדחוק ולהעמיד בירכיים שהן כעין פרוודור. ואילו רבנו גרשום פירש מצד יציאת וולד שאין בה חזרה לרחם, ובדרך זה אפשר להעמיד בפרוודור הרגיל. [פירוש שלישי כתב ר' אלחנן בנו של ר"י הזקן.⁹²]

•

87 בלשוננו 'מצג ראש' (ראה מדרין מרק, עמ' 1180). שיעור הלידות במצג זה הוא 96.8%; ראה ויליאמס, עמ' 422.

88 ראה למשל מיילדות וטרינרית, עמ' 179.

89 בפרט בעת ההמלטה; ראה אנטומיה וטרינרית, עמ' 712.

90 באשה הסגירה חזקה יותר מפני שהיא מהלכת זקופה ובעת ההריון העובר לוחץ כלפי מטה, להבדיל מבהמה שמהלכת על ארבע. עיין שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (ד).

91 ביאור דומה – אך לא שווה – מצאתי במלחמת מצוה, עמ' שיט, ד"ה ומדברי.

92 מובא בשיטה מקובצת לבכורות שם, מתוספות חיצוניות: בכל המקומות פרוודור הוא הפרוודור הרגיל.

נמצאנו למדים שיש מקום לפרש 'פרוזדור' בכל המקומות בהם הוא נזכר, באופן שווה: מקום השפתיים, כפירוש בעל הערוך למשנת נדה. אף המפרשים שבחולין ובכורות פרוזדור הוא הירכיים, מודים שלענין נדה ולידה פרוזדור אינו הירכיים.

חדר

בלשון מקרא ובלשון חכמים משמעו בייחוד 'חדר פנימי'.⁹³ בבבלי נאמר 'החדר מבפנים והפרוזדור מבחוץ', ובירושלמי נאמר 'החדר לפנים מן הפרוזדור'. למעלה נכתב כי 'פרוזדור' הוא חדר-מבוא, כניסה. אם השפתיים הן הפרוזדור המקדים לחדר, הרי החדר גופו הוא הנרתיק (Vagina). וכך כתב רבנו חננאל: 'הרואה דם בשפופרת. כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החדר במקור, ונמצא הדם שותת ויוצא דרך השפופרת'.⁹⁴ החדר הוא הנרתיק, והמקור הוא צוואר הרחם.⁹⁵ וכן משמע מפירוש רש"י ומפירוש רבנו גרשום, שיובאו להלן פרק ד. וכן כתב השואל ר' אליעזר בשו"ת מהר"ח אור זרוע, סימן ח: '... בירכיים, ששם מקום השתן לפנים מן הרחם. והרחם (אם) יש בו שני נקבים. האחד הוא המקור הנקרא

לבהמה אין פרוזדור, וכאשר ראש הוולד יוצא לחוץ הוא יוצא לאויר העולם ואינו עומד בתוך כותלי בית הרחם כלל'. לאשה יש פרוזדור וכאשר ראש הוולד יוצא חוץ לפרוזדור דינו כילוד, אף שהראש עדיין בבית החיצון ולא יצא לחוץ לגמרי; ודבר זה אי אפשר ללמוד מבהמה שתבניתה אחרת. כדברים הללו פירש הרב יעב"ץ בהגהותיו לבבלי חולין סח א, וברומה הקשה בשו"ת פנים מאירות, חלק א, ז. לפירוש זה עיקר החילוק בין אשה לבהמה הוא בדיון, והדיון תלוי בצורת הגוף. הרברים אמורים על פי פירוש רש"י לנדה מב ב, ויכולים להתיישב יפה לפי דרכנו (ראה להלן פרק ט, 'דעת רש"י'). [על דברי ר' אלחנן עיין מלחמת מצוה, עמ' רפז, רפט, שיט; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (ג-ד). מאחר שר' אלחנן מהלך בשיטת רש"י יסורו קושיות הרבות שם, ודוק]. אך לשיטת ר' אלחנן קשה לפרנס את קושיית התלמוד בכורות 'הא נמי תנינא יצא כדרכו משיצא רוב ראשו, ואיזהו רוב ראשו משתצא פדחתו' (משנה נדה ג ה). במשנת בכורות וגם במשנת נדה לא נאמר שהיציאה היא אל הבית החיצון. בלשון מקרא: כגון בראשית מג ל: 'וַיָּבֹא הַחֲדָרָה וַיִּכְנֶן שָׁמָּה'; שמות ז כח: 'בְּבֵיתָהּ וּבְחֲדָר מִשְׁכָּבָהּ'; וראה מילון קדרי, בערכו. בלשון חכמים: משנה, אהלות ח ו: 'וכן שני חדרים שהן פתוחין לבית'; בבא בתרא ג ז: 'בונה את החדר לפניו מביתו'; שם ד א: 'המוכר את הבית לא מכר ... ולא את החדר שלפנים ממנו'. וכן פירש הרמב"ם (להלן הערה 465). ועיין עוד משנה עירובין ו ו: ולהלן פרק ז ערך 'בית חיצון'.

פירוש ר"ח, עמ' 54. וכן כתב על פיו בעל הערוך, ערך שפופרת: 'הרואה דם בשפופרת מהו. פי' כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החדר במקור, ויורד הדם בחלול של שפופרת ואינו נוגע בבשרה'. כוונת ר"ח שהאשה נתנה [-החדירה] את פי השפופרת לחדר עד שנכנס למקור, ומלשונו ברור שהמקור אינו החדר. וראה דיון עם ר"מ הלפרין על משמעו של פירוש ר"ח במאמר המקוצר, הערה 18.

ואילו הרמב"ם, הל' איסורי ביאה ה טז, כתב לפי דרכו: 'האשה שהכניסה שפופרת בפרוזדור ...'

על פי כ"י פרנקפורט, ספריית האוניברסיטה Ms. hebr. qu. 4 (על פיו נדפס הספר), דף 114 ואילך.

התיקונים מן ההעתקה שבשו"ת מהר"י ברונא, סימן רמו.

חדר בלשון המשנה, ומשם יוצא דם הטמא, (לשם שנכנס) [ושם שנכנס] הזרע בו נקלט בתוכו ומתעברת. ועוד נקב אחר בצדו, והוא מוציא השתן. והנשים החכמות כשמכניסות אצבע שלהם ברחם עם העד לבדוק, הם יודעות להבחין בין נקב זה לזה. בלשוננו 'רחם' הוא מקום השפתיים,⁹⁷ ו'חדר' הוא הנרתיק.⁹⁸

עלייה

משמעה: חדר שעל גבי חדר; קומה שנייה.⁹⁹

בשני התלמודים נאמר שהעלייה היא על גבי החדר והפרוודור, כמשמעות שמה. מאחר שנתברר כי 'פרוודור' הוא מקום השפתיים ו'חדר' הוא הנרתיק, הרי העלייה היא שלפוחית השתן (Bladder), שעומדת מעל השפתיים והנרתיק. וכן כתב רבנו חננאל: '... רעלייה שהיא מקום השתנת מי רגלים', כלומר המקום ממנו יוצאים מי הרגלים להשתנה.¹⁰⁰

בענין מקומה של העלייה יש חילוף בין התלמודים: בירושלמי נאמר שהיא 'נתונה על גבי החדר עד חצי פרוודור'; ואילו בבבלי נאמר שהיא 'בנויה על גבי שניה' [על החדר והפרוודור]. אין זו סתירה שכן 'על גבי שניה' הוא לשון סתום, ואפשר לפרש 'על גבי זה כולו ועל גבי זה עד חצי'. מכל מקום נדון בדבר על פי ידיעותינו.

בציורים מסוימים אנו רואים שכאשר אשה עומדת השלפוחית מונחת אמנם מעל רובן של השפתיים; אך כיון שצורתה מעין משולש ישר-זווית מוטה על צידו, וזוויתו הישרה כלפי פנים הגוף, נמצא שעיקר השלפוחית ורובה עומד מעל חציין הפנימי של השפתיים (וראה איורים 1, 6, שם כולה מעל חצי השפתיים). אם כן יש מקום לשתי הנוסחאות שבאו בתלמודים, ובירושלמי נאמרו הדברים בדקדוק יותר.¹⁰¹

97 כלשון רש"י בכמה מקומות; ראה למעלה הערה 81; מלאך, עמ' 355. וכן בשו"ת מהרי"ל, סימן קעג: '... ואחר ההשתנה תקנה יפה יפה. ואם צריך לה תרחוץ באותו מקום שמקנחת, דהיינו מקום הכתלים או בית החיצון, כי הנשים יודעות באיזה מקום מגיעין מי רגלים לרחם.'

98 ראה עוד להלן ערך 'מקור'. דברי המשיב יובאו להלן הערה 260.

99 כגון משנה, בבא בתרא ג ז: 'בנה עלייה על גבי ביתו; אהלות ז א: 'היתה עלייה אחת על גבי שני בתים.'

100 מובא בשמו בספר הנר, בבא בתרא כד א, ומצוטט בערוך, ערך פרוודור. בנוסף, ר"ח מפרש את הספק בדין אשה שעושה צרכיה (משנה נדה ט א; בבלי שם נט ב): 'ספק מן העלייה ספק מן המקור' (פירוש ר"ח, עמ' 105, וראה שם הערה 360). השווה פירוש רש"י למשנה שם 'ספק בא מן המקור ספק בא ממקום מי רגלים', והן הן הדברים. כך פירש גם בשו"ת בנימין זאב; ראה להלן הערה 121. וכך כתב מרדעו רא"ל רבינוביץ, דף עז ע"א: '... צ"ל דהעליה היינו קנה השתן והשלפוחית.'

101 הדבר תלוי גם בזווית גוף האשה, אם היא זקופה לגמרי או מוטה מעט לפניה; וראה 'דרך החיבור'

לול

משמעו: מעבר צר או חלל צר.¹⁰² בירושלמי הוא מכונה 'פיתחה שלעלייה'. בבבלי נאמר שהלול 'פתוח בין עלייה לפרוודור', ובירושלמי 'פיתחה שלעלייה פתוח לפרוודור'. אם כן 'לול' שבסוגייתנו הוא מעבר צר – השופכה (Urethra), דרכה יוצא השתן מן השלפוחית אל הפרוודור וחוצה.¹⁰³ בלשון 'לול' כיוונו חכמים להבדיל בין פתח הנרתיק הרחב לפתח העלייה הצר.

מקור

משמעו: מקום מוצא לנביעה.¹⁰⁴ בלשון מקרא מכוון כנראה לפתח הנרתיק (Vaginal Orifice).¹⁰⁵ בלשון התנאים וחכמי ארץ-ישראל מכוון לגוף הרחם שלנו (Uterus),¹⁰⁶ או לצוואר הרחם (Cervix).¹⁰⁷

למעלה עמ' טו. אך אין לחקור בזה יותר מראי, שהרי ברי כי שמואל בעל המאמר לא עמד עם סרגל ומדוויית על פרטי הרברים לדקדוקי דקדוקיהם, וכנודע אין גופו של אדם שווה לגמרי לחבירו. אלא אמר דרך כלל שהשלפוחית מעל השפתיים, וביתר דקדוק עיקרה עד חצי השפתיים. אף בימינו אם תעמוד למדוד תמצא חילוקים בין הספרים: ראה מדריך מרק, עמ' 1070; לעומת אנטומיה לסטורנטים, עמ' 424; לעומת אטלס, עמ' 180; לעומת תמונת הדמייה מגנטית (MRD) באנטומיה, עמ' 1294 תמונה A; לעומת גינקולוגיה, עמ' 207; לעומת ציור ב־Encyclopædia Britannica, המהדורה המקוונת, ערך Uterus. וראה עוד היסטרוסקופיה, עמ' 22.

102 כגון משנה מידות ד ה: 'ולולין היו פתוחין בעלייה לבית קודש הקדשים, שבהן משלשלים את האומנים בתיבות'; תוספתא, סוכה ג טו (ומקבילות): 'לול קטן היה בין האולם ולמזבח למערבו של כבש. אחת לשבעים שנה פרחי כהונה יורדין לשם ומלקטין משם יין קרוש כעגולי דבילה'; בבא בתרא א ד: 'יש לו גג ברשות הרבים ומבקש לבנות על גביו עלייה ... כיצד הוא עושה. עושה לו לול ופתחה לתוך ביתו'; בבלי פסחים לר א: 'לול קטן היה בין כבש למזבח במערבו של כבש, ששם היו זורקין פסולי חטאת העוף ותעובר צורתן ויוצאין לבית השריפה'. וראה מילון קררי, ערך 'לולים'; רוזנבאום, עמ' 61–62.

103 ראה אנטומיה, עמ' 1255; אטלס, עמ' 180. פרויס, עמ' 176, מציין שכך פירשו רבינוביץ, עמ' 79, וקצנלסון, עמ' 278. פרויס שם הקשה כמה קושיות על פירוש זה, ואין בהן ממש.

104 ללשון מקרא ראה מילון קררי, ערך 'מקור'. לא מצאתי בלשון חכמים 'מקור' מלבד מקורה של אשה הנדון כאן, ומקור של זב ובעל קרי (ספרא זבים פרק ב, ח). מקור של זכר הוא וראי פתח השופכה.

105 ויקרא כ יח: 'וְגִלָּהָ אֶת עֲרוֹתָהּ אֶת מְקַרְהָ הָעֶרְהָ וְהָיָה גִלָּתָהּ אֶת מְקוֹר דָּמֶיהָ'. ועיין בבלי נדה מא ב: 'דא"ר יוחנן משום רשב"י, מנין שאין אשה טמאה עד שיצא מדוה דרך ערותה, שנאמר ... וגלה את ערותה את מקורה הערה'. בשו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, פירש כי 'מקור' שבכתוב הוא פתח הנרתיק, וכן מסתבר. ראה עוד להלן פרק ו, 'ראיות למקום הבית החיצון', ד; ולהלן סוף פרק ז.

106 תוספתא סוטה ו ד ומקבילות: 'ר' מאיר אומר אפילו עוברין שבמעזי אמותן אמרו שירה, שנאמר במקלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל'. ואמרו בבבלי ברכות נ א: 'ממקור נפקא', כלומר ר' מאיר

לשון אחר: הרחם עם צווארו, לפי ששניהם איבר אחד.¹⁰⁸ לא מצאתי יוצא מכלל זה מלבד סוגיה אחת בסתם תלמוד בבלי, בה 'מקור' הוא אזור פתח הנרתיק.¹⁰⁹ אף רבנו חננאל ובעל הערוך כתבו: 'הרואה דם בשפופרת. כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החדר במקור',¹¹⁰ הרי המקור הוא צוואר הרחם.¹¹¹ וכן משמע מפירוש רבנו גרשום שיובא בפרק ד.
אולם לשיטת רש"י ורמב"ם 'מקור' שבמשתנתו הוא החדר, ואלו שני שמות למקום אחד.¹¹² זהו הדבר היחיד שבו נחלק רש"י על חבריו לשיטה, אך גם רש"י מודה שמקור הרים הוא סוף החדר.¹¹³

- דרש את התיבה 'מקור', היינו הרחם שהעובר נתון בו (ועיין בבלי כתובות ז ב). תוספתא נדה ח ב (ובבלי שם סו א): 'הרי שהיתה נשאת וראת דם בשעת תשמיש ... כיצד בודקין אותה. מביא שפופרת ונותן לתוכה מכחול, ומביא מוך ונותן בראש המכחול. נמצא על ראשו הרי זו טמאה, מפני שהוא דם המקור' (בבבלי שם: 'בירדע שמן המקור הוא בא', ומשמע יותר שהמכוון לרחם עצמו. ראה להלן פרק י, 'בריקת רואה מחמת תשמיש', ודוק). ירושלמי נדה ג א: 'מקור הוא, שהוא מגדל חתיכה', והיינו הרחם. בבלי נדה מא ב: 'מקור מקומו טמא', והגדרו דם שיצא דרך הדופן בניתוח קיסרי.
- 107 ויקרא רבה יד ט: 'אום שלאשה מלא דם ועומד, וממנו יוצא למקור נידתה. וברצונו שלהקב"ה הולכת טיפה שלכלונית [=של לבנונית] ונופלת לתוכו, מיד הולך נוצר'. האום הוא הרחם (ראה להלן ערך 'אום; קבר'). הרים יוצא למקור – צוואר הרחם, וכן הטיפה נכנסת לתוכו.
- 108 מעין זה כתב רמ"ז מקראקא (ראה הערה 16) לפי דרכו: 'צריך לפרש שהמקום שקורין אותו אום שבו יצירת הולד, עם הצואר היוצא ממנו והפה החיצון שלו, הכל נקרא בשם חדר; שהכל בריאה אחת ומעין אחד, רק שהוא מתקצר בראשו קצת עד הפה שבמקום הקצר. הכל בשם חדר א' יקרא, שאין שום דבר [תו]לק ביניהם'.
- 109 נדה נז ב (ושם נט ב): 'הדור מי רגלים למקור ואייתו דם', וראה להלן בסמוך להערה 200. לפירוש הסוגיה ראה להלן פרק י.
- 110 ראה הערה 94.
- 111 וכן משמע קצת מדברי הערוך ערך מקר"ב: 'שחזקתו מן המקור, פי' מקור הנידות'.
- 112 רש"י נדה יז ב, ד"ה דם החדר וד"ה שחזקתו (ועיין שם כא ב, ד"ה שטמאה); בבא בתרא כד א, ד"ה ספיקו טמא: 'דם החדר טמא והוא המקור'. מסתבר שמקורותיו של רש"י הם הפסוק שבהערה 105, והסוגיה שבהערה 109. 'יש להעיר שבכ"י אוקספורד לרש"י בבא בתרא (להלן הערה 158), הנוסח 'דם החדר טמא והוא מן המקור'. אך בכ"י המבורג (להלן שם) הנוסח כבדפוסים. רמב"ם הל' איסורי ביאה, ה ג. וראה למעלה פרק ב, 'הקשיים בשיטת רמב"ם', ב.
- 113 ראה להלן סמוך להערה 157. עיין עוד בבלי נדה מא ב, שם מוכח שהמקור הוא רחם שלנו; ורש"י שם ד"ה רבנן.

אום; קבר

שני כינויים אלו ודאי מכוונים לרחם שלנו (Uterus).¹¹⁴ 'אום'¹¹⁵ או 'אם' על שם שהעובר נוצר בו;¹¹⁶ 'קבר' על שם שהוולד נתון בתוכו ודומה למת בקבר.¹¹⁷

114 וכן כתב ר"מ הלפרין א, עמ' 422.

115 כך הכתיב והניקוד בכתבי יד, ועל כל פנים משמעו 'אם' – ראה בר־אשר א, עמ' 283–284.

116 עיין משנה בכורות ד ד (עליה ראה בהרחבה בריאילן, עמ' 57–61); ויקרא רבה המובא למעלה הערה 107; ערוך ערך אסיה. ודבר זה קרוי בלעז סינקדוכה – החלק קרוי על שם הכל. גם ביוונית הרחם קרוי μήτρα (מַטְרָה. סוראנוס, עמ' 8; מילון לידל–סקוט, עמ' 1130), כינוי גזור מ־מִקְוֵה־מַטְרָה, אִם (מַטְרָה; שם, עמ' 1129), ואם כן אפשר שהלשון הוא תרגום־שְׁאִילָה מיוונית. השווה הכינוי 'מטריין' לרחם בפי האמוראים (כגון בראשית רבה, נג ה.)

117 משנה אהלות ז ד. ראה עוד להלן פרק ט, 'הערה: פתיחת הקבר ויציאת הראש'.

פרק ד

בניינה של אשה לשיטת הקדמונים

מבירורינו עולה שבניינה של אשה כך הוא (ראה איור 6): המקור הוא הרחם שלנו (Uterus) עם צוואר הרחם (Cervix), שמהם שופע הדם. החדר הוא הנרתיק (Vagina). הפרוזדור הוא מקום השפתיים הגדולות והקטנות (Labia majora; Labia minora) ופרוזדור הנרתיק שבינותן (Vestibule), ומשמש מכוא לחדר ולעלייה. העלייה היא שלפוחית השתן (Bladder), שבנויה על גבי החדר והפרוזדור. הלול הוא השופכה (Urethra) שמחברת בין העלייה לבין הפרוזדור, ופתחה מעל לפתח החדר.

תבנית זו מכוונת עם פירוש רבנו גרשום, כבא בתרא כד א: 'המקור הוא פנימי מכולן, והחדר סמוך למקור, והפרוזדור הוא החיצוני, ועליה בנויה על גבי שתייהן על גבי החדר והפרוזדור, ולול פתוח בין עליה ופרוזדור'.¹¹⁸ התבנית מכוונת גם עם פירוש חכם אשכנזי שקדם לרש"י, שנמצא בגניזת קהיר.¹¹⁹

אף רש"י לכך כיוון: 'חדר מבפנים ופרוזדור מבחוץ'. שניהם זה אצל זה בעובי גופה; חדר לצד אחוריה ופרוזדור לפנייה. וכותלי רחם למטה¹²⁰ באמצע פרוזדור, ודרך שם דמים יוצאים.¹²¹ ולול פתוח בו'. ודמי עלייה באין לפרוזדור דרך הלול.¹²² כלומר, החדר-הנרתיק נוטה ממטה למעלה באלכסון, כלפי אחוריה.¹²³ הפרוזדור-השפתיים נוטות ממטה למעלה באלכסון, כלפי פניה. [העלייה-השלפוחית על גבי שני

118 יש מקום לפרש את דברי רבנו גרשום בדרך שהפרוזדור הוא הנרתיק, החדר הוא צוואר הרחם, והמקור הוא הרחם (ראה הערת ר"מ הלפרין ותשובתי במאמר המקוצר, הערה 32). אולם מפירושו בבכורות מוכח שהפרוזדור הוא השפתיים; ראה למעלה 'ביאור לפירוש רבנו גרשום'. [פרויס, עמ' 176, כותב: 'דבריו של רבינו גרשום נראים לי מוזרים, באומרו ש"מקור" של המשנה "הוא פנימי מכולן והחדר סמוך למקור", כלומר ש"מקור" הוא איבר בפני עצמו'. ברם כאמור הדברים מדויקים].

119 'דם החדר טמא, דקרום למקור. ... החדר מבפנים למעלה בצד המקור, והפרסדור למטה בצד החדר, ועלייה בנויה על גבי שניהם' (מושקוביץ, עמ' צח). כלומר החדר למעלה סמוך למקור שמעליו, והפרוזדור למטה סמוך לתחתית החדר.

120 כך ברפוסים: כ"י וטיקן 127, דף 107ב; כ"י גינצבורג 1452, דף 175ב; כ"י אינסברוק 291, דף 31ב. 'למטה' חסר בכ"י פארמה 2903, דף 74א.

121 בשו"ת בנימין זאב, סימן קנד, גורס 'דרך שם מים יוצאים', ומפרש 'דהיינו השתנת מי רגלים'; ועיין שם, סימן קמד. ברם ארבעת כתבי היד הנזכרים גורסים כלפנינו.

122 רש"י נדה יז ב. מעין זה כתב רש"י בבבא בתרא כד א, ד"ה ספיקו טמא: 'החדר מבפנים בעובי גופה לצד אחוריה, והפרוזדור מבחוץ לצד פניה, והעלייה בנויה על גבי שניהם ודם העלייה טהור, ולול פתוח מעליה לפרוזדור'.

123 כלשון רי"ד בפסקיו על אתר: 'החדר הוא המקור, ועומד בפנים לצד אחורי האשה'.

האלכסונים; ראה איור 6.] 'כותלי רחם' – דופני הנרתיק,¹²⁴ נפתחות למטה בין השפתיים, ודרך שם יוצא דם הנידות. דמי השלפוחית (מדלקת בדרכי השתן)¹²⁵ באים דרך השופכה אל בין השפתיים.¹²⁶ אף דברי רש"י בהמשך הסוגיה מתיישבים בדרך זה, ולא נאריך.¹²⁷ את שיטת פירוש זו נכנה בשם 'שיטת הקדמונים' – הראשונים שקדמו לרמב"ם.

שתי הערות כוללות

א. חלקי הבנין תלויים זה בזה. כך שאם אנו מוצאים לבעל הערוך שפירש פרוודור – בשפתות ערוה, יש ללמוד מזאת שסבר כרבנו חננאל בפירוש העלייה – מקום השתנת מי רגלים, שהרי ממנה פתוח לול אל הפרוודור; ואם כן החרד הוא הנרתיק.¹²⁸ וכן בהיפך, מפירוש רבנו חננאל יש ללמוד שסבר כבעל הערוך. שהרי לולה של עלייה פתוח לפרוודור, ועל כרחק הפרוודור הוא שפתות הערוה; ואם כן החרד הוא הנרתיק. ואף לאידך גיסא. אם נמצא חכם שמפרש פרוודור – נרתיק, יש ללמוד מכך שהוא מפרש את הבנין כולו כשיטת רמב"ם ב, שהרי אין שם לול אלא נקב צוואר הרחם; ואם כן החרד הוא רחם שלנו. וכן על זה הדרך.

124 עיין רש"י יבמות עה ב, ד"ה והאי לא גריד. להבדיל מן השפתיים, אותן מכנה רש"י 'כותלי בית הרחם'; ראה למעלה פרק ג, 'ביאור לפירוש רש"י, שבת פו ב'. [בזה סרה קושיית בית דוד, נדה ב ה, דף קכב ע"ב; ועיין פתחי נדה יז ב, ד"ה חדר מבפנים].

125 לענין חולי בדרכי השתן עיין רש"י נדה נט ב, ד"ה מונקת: 'ומכה יש בה'. לדברי פרויס, עמ' 176, 'אין ספק שקיימת תופעה של דימום משלפוחית השתן, והיא נפוצה יותר במזרח מאשר אצלנו – באירופה'.
126 לכל זה ראה ר"י לוי, עמ' 343–345; נשמת אברהם, עמ' קמג-קמר.

127 אי אפשר לפרש את דברי רש"י כשיטת הרמב"ם: לדברי רש"י כותלי הרחם דרכם יוצאים הדמים נמצאים 'למטה באמצע פרוודור', ואילו לשיטת הרמב"ם אמצע פרוודור הוא אמצע צוואר הרחם או אמצע הנרתיק (קושי זה יישב ברוחק בשו"ת ב"ח החדשות, סימן לה, לדרך רמב"ם א). אף דבריו בהמשך הסוגיה אינם מתיישבים לשיטת הרמב"ם, כגון בד"ה ספקו טמא דאי מעלייה, וד"ה ספקו טמא לתלות. ואין צורך להאריך אלא די לעיין בביאורים שלהלן פרק ה, ולהשוותם לפירוש רש"י בכל הסוגיה, ולראות שהם עולים בו יפה. גם מפירוש רש"י לפרוודור בשבת פו ב, ומן העיון בגוף אשה ובהמה, עולה שלשיטתו פרוודור הוא מקום השפתיים (למעלה פרק ג, ערך 'פרוודור'). אף תלמידו רבנו שמעיה כתב בפירוש שלא כשיטת הרמב"ם בבית החיצון (ראה להלן פרק ט, 'ביאורים בסוגיית חולין', ג).

אחרונים רבים סברו שרש"י פירש כשיטת הרמב"ם, ומתוך כך נדחקו בדבריו. כגון שו"ת ב"ח החדשות, סימן לד-לה; בית דוד (למעלה הערה 124); חידושי ריט"ו, עמ' מח-מט; סדרי טהרה, קצד כו; חזון איש, יו"ד קה א. אך כבר בעל חתם סופר עמד על כך שהם חלוקים (למעלה הערה 55); וכן כתב במלחמת שלום, ענף ב, הקדמה ואילך. [ראה הערת ר"מ הלפרין ותשובתי במאמר המקוצר, הערה 37].
128 אכן בערך 'פרוודור' הביא בעל הערוך את פירוש רבנו חננאל ל'עלייה', ואף ראינו שהוא מכנה את הנרתיק 'חרד'. אבל גם בלא דבריו המפורשים היה עלינו לפרש כך את שיטתו.

ב. מתוך כך נראה שהיתה מסורת־פירוש למשנת הבנין, ביד רבותינו הראשונים בכל תפוצות ישראל: במזרח – רבנו חננאל; באיטליה – רבנו נתן בעל הערוך; באשכנז ובצרפת – רבנו גרשום ורש"י, ובעל הפירוש הקדום. דברי כל אלו מקבילים ונארגים למסכת אחת.¹²⁹ חכמים הללו לא היו רופאים, ומסורת הפירוש נשתמרה בידם כמות שהיא. עד שבא רבנו הגדול הרמב"ם, שהיה רופא מומחה מלבד חכמתו הגדולה בתורה, ופירש את המשנה על פי ידיעותיו בדרך אחרת. רבים הלכו בדרכו, עד שנשתכחה הדרך הראשונה.

129 בפרק ח יתבאר שאף היתה מסורת־מנהג כשיטת הקדמונים ביד רבות מבנות ישראל בכל התפוצות, עד לימינו. לענין המחלוקת בפירוש 'מקור' ראה להלן בסמוך להערה 157.

פרק ה

ביאורים למשנת הבנין ותלמודיה

למעלה ביררנו משמעה של כינויים שבאו במשנה ובתלמודים, על פי שיטת הקדמונים. נבאר עתה את המשנה וסוגיות התלמודים שעליה, על פי העולה מבירורינו.

ביאור משנת הבנין

משנתנו באה לענין מעשי – כיצד תדע אשה איזה דם טמא ואיזה דם טהור; איזה ספק ואיזה ודאי. לשם כך פירשה את בניינה של אשה, למען תדע כל אשה, אפילו אינה משכלת, את איבריה.¹³⁰ כל האיברים והמקומות הנזכרים במשנה ובתלמודים, הם איברים שנקל להרגיש בהם.¹³¹ אין המשנה באה ללמד אנטומיה לשם חכמה.

סדר האיברים במשנה הוא על פי חומר דיניהם: דם החדר טמא ודאי; דם הפרוזדור טמא מן הספק; דם העלייה טהור.¹³²

וזה פירושה: דם החדר-הנרתיק, טמא מפני שהוא בא מן המקור-הרחם. דם העלייה-השלפוחית טהור, מפני שהוא בא מחולי בדרכי השתן ואינו דם וסת.¹³³ נמצא דם בפרוזדור – במקום השפתיים; והרי ספק שמא בא מן המקור והוא טמא, או שמא בא מן העלייה דרך הלול, והוא טהור – ספיקו טמא. טמא מן הספק, לפי שחזקתו מן המקור – הרחם, מקור הרמים. מפני שחולי בדרכי השתן אינו מצוי כדם וסת.¹³⁴

130 ראה פרויס, עמ' 171: 'בדיקה זאת מבוצעת ... כאשר הפרטים על האיברים האנטומיים לא היו ידועים לנשים באותה תקופה ואינם ידועים לנשים גם בימינו. עובדה זאת צריכה להיות לנגד עינינו, כי הוראות הבדיקה היו מיועדות לשימוש ביתי, ולא דווקא לנשים משכילות אלא גם לאישה הפשוטה ביותר מן העם.'

131 צוואר הרחם ניתן למישוש באצבע (עיין שו"ת ב"ח החדשות, תחילת סימן לר; שו"ת משאת בנימין, ראש סימן מט). מקומה של שלפוחית השתן ניכר בעת הצורך להטיל מים. הרחם נגלה בעת הריון ובעת ניתוח קיסרי ('יוצא דופן').

132 ראה מיטש, עמ' 225, 230.

133 על פי הירושלמי: 'פיני [כנ היא] מתניתה, דם החדר טמא ודם עלייה טהור.' לענין חולי בדרכי השתן ראה למעלה הערה 125.

134 נוסף לבאר את המשנה להלן פרק ו, 'בין הבית החיצון לפרוזדור'.

הקדמה לביאור התלמודים

לצורך פירוש התלמודים יש להקדים ולבאר את צורת הפרוזדור – מקום השפתיים, כפי שהוא נראה מקדמת הגוף כלפי אחר, באשה עומדת:¹³⁵

פנימה לשפתיים הגדולות (Labia majora), לאחר תלתול בשר (Glans Clitoris), מתחילות השפתיים הקטנות (Labia minora) שבינותן פרוזדור הנרתיק (Vestibule). לערך באמצע פרוזדור זה נמצא פתח הלול-השופכה (External Urethral Orifice), והוא בולט מעט מן השטח שסביבותיו. סמוך ופנימה ממנו נמצא פתח הנרתיק (Vaginal Orifice). סמוך לאחר פתח הנרתיק מסתיימות השפתיים הקטנות והגדולות. כל המקום כולו מלא קפלים וקמטים.

ביאור התלמודים

בשני התלמודים הבדיל רב הונא בין דם הנמצא מן הלול ולפנים,¹³⁶ שטמא ודאי, לבין דם הנמצא מן הלול ולחוץ, שטמא מן הספק. על פי ההקדמה הדברים פשוטים: דם שנמצא מפתח השופכה ופנימה בסמוך לפתח הנרתיק, טמא ודאי מפני שודאי בא מן הנרתיק.¹³⁷ לעומתו דם שנמצא מפתח השופכה כלפי חוץ (היינו כלפי מעלה), אפשר שמקורו בשופכה הסמוכה לו. עדיין מסתבר יותר שהדם בא מהנרתיק ממנו יוצאים רוב הדמים, ויצא כלפי חוץ בשעה שהאשה נכפפה (שחתה) לפנים. לפיכך טמאה מן הספק.¹³⁸ [על פי פירוש זה מיתרצות קושיות התוספות, ד"ה מן הלול.¹³⁹]

135 על פי אנטומיה, עמ' 1288; אנטומיה לסטודנטים, עמ' 523; אטלס, עמ' 202; גינקולוגיה, עמ' 135.

136 בלשון הירושלמי 'מפתח עלייה ולפנים', והן הן הדברים.

137 מפתח השופכה ופנימה אין חוששים שמא בא הדם מן השופכה: אשה עושה צרכיה בישיבה, ודרכה להתכופף לפני מעט. נמצא שפתח השופכה בזווית ישרה (או קרובה לישרה) עם הקרקע, ודם השלפוחית יוצא בקילוח ההשתנה היישר אל החוץ. אף הבליטה שבולט פתח השופכה מן השטח שסביבותיו כאמור, גורמת לדם שלה – שיוצא בקילוח ההשתנה – לצאת לחוץ, ולא לרדת אל פתח הנרתיק. מעין זה כתב רש"י, ד"ה ספקו טמא: 'דאי מעלייה אתא מן הלול ולחוץ איבעי ליה לאשתכוחי, דהא כי נחית מן הלול לפרוזדור כלפי חוץ הוא יורד, ויוצא דרך יציאה ואינו חוזר לצד אחוריה.'

138 זה פירוש 'ספקו טמא' שבמשנה על פי הירושלמי, בשונה מפירוש רש"י. ראה למעלה הערות 7-9, ולהלן בסמוך להערה 191. הובלע כאן ביאור לסוגיית רוב וקרוב (בבלי בבא בתרא כד א), וראה בהרחבה להלן בסמוך.

139 כפי שיתבאר בהערה 154.

ביאור הבבלי, נדה יז ב – יח א

קושיית אביי

אביי הקשה על רב הונא 'מאי שנא מן הלול ולחוץ דספקו טמא, אימר שחתה ומחדר אתא; מן הלול ולפנים נמי, אימר איזדקרא ומעלייה אתא'. כלומר, מן הלול ולחוץ טמא מן הספק אף שהדם סמוך יותר ללול, מפני שאתה חש שמא נכפפה וזב דם הוסת כלפי חוץ. אף מן הלול ולפנים יש לך לחוש שמא נטתה לאחור וירד דם השלפוחית אל פתח הנרתיק, ועליך לטמא מן הספק ולא ודאי.¹⁴⁰ כאן נדלג אל סוף הסוגיה, שנוגע לענייננו.

גג הפרוזדור וקרקעיתו

בראש הסוגיה אמרו רמי בר שמואל ורב יצחק בריה דרב יהודה, 'נמצא מן הלול ולפנים ספקו טמא, מן הלול ולחוץ ספקו טהור'.¹⁴¹ עתה הביאו שתי ברייתות בדיון דם הנמצא בפרוזדור: בברייתא של ר' חייא¹⁴² הדם טמא ודאי, ובברייתא של רב קטינא¹⁴³ הדם טמא ספק. והקשו כיצד יעמידו רמי ורב יצחק את הברייתא של ר' חייא, והרי לדבריהם אף מן הלול ולפנים אין טומאה ודאית. ואמרו 'לא קשיא, כאן שנמצא בגג פרוזדור כאן שנמצא בקרקע פרוזדור'.¹⁴⁴

כאן יש להקדים שכל הפרוזדור – מקום השפתיים, בנוי באלכסון. חלקו החיצון עליון, והוא משתפל ויורד כלפי פנים עד לסיום השפתיים (ראה אזור 6). מפשוטו של ענין עולה שהגג והקרקע מצויים שניהם מן הלול ולפנים, כפירוש רש"י.¹⁴⁵ אם כן קרקע פרוזדור היא החלק הפנימי של מקום השפתיים, שנמוך יותר כאמור. במקום זה פתח הנרתיק, ועל

140 לביאור דעת רב הונא כתב ריטב"א על אתר: 'ומיהו רב הונא לא חייש בהא, דסבר דשחתה שכית, אזדקרה לא שכית'. ועיין שו"ע הגר"ז, יו"ד קפג, קונטרס אחרון, מהדורא בתרא, ד"ה אבל אם נמצא; חזון איש, יו"ד קז ב.

141 ריטב"א, ד"ה אנא הכי, הוכיח מהמשך הסוגיה שאמרוה מדעת עצמם ורב הונא לא סבר כמותם. ביאור הספק לשיטתם כדרך שביארנו למעלה את שיטת רב הונא, אלא שנחלקו על רב הונא במשקל הדברים לענין הלכה. ועיין שו"ע הגר"ז שם; חזון איש, יו"ד קז א.

142 =תוספתא ג ט.

143 כך ברוב כתבי היד: 'תני רב קטינא'.

144 כך ברוב כה"י. ברפוסים ובכ"י וטיקן 111 בהיפוך: 'כאן שנמצא בקרקע פרוזדור כאן שנמצא בגג פרוזדור'; כנראה על פי רש"י.

145 ד"ה בקרקע פרוזדור.

כן דם הנמצא בו טמא וראי.¹⁴⁶ גג פרוזדור הוא השטח הקטן שבין פתח הנרתיק לפתח השופכה, הגבוה יותר. שם יש להסתפק קצת שמא בא הדם מפתח השופכה, ולפיכך טמא מן הספק.¹⁴⁷

[ביאור זה הוא לשיטת רש"י בפירוש הילוך הסוגיה. אבל הרמב"ם בפירוש המשנה¹⁴⁸ כתב שהגג והקרקע שניהם מן הלול ולחוץ. עוד כתב שנמצא בגג פרוזדור טהור, ובקרקע פרוזדור טמא מן הספק – מעין דברי רמי ורב יצחק גופם. נראה שפירש את הילוך הסוגיה בדרך אחר, ואין הדבר תלוי בשיטתו האנטומית.¹⁴⁹ כיון שאין זה מעיקר ענייננו נדון בדבר להלן, נספח א.ד.] החילוק בין גג הפרוזדור לקרקעו דק, והיישוב דחוק; ולפיכך לא אמרו חילוק זה למעלה בסוגיה.¹⁵⁰ נראה שמפני כך פסק הרמב"ם כרב הונא,¹⁵¹ על פי הכלל שאין סומכים על יישוב דחוק.¹⁵²

סוגיית רוב וקרוב

בבבלי, בבא בתרא כג ב: 'אמר ר' חנינא, רוב וקרוב הולכין אחר הרוב'. כלומר, כשאפשר לנו להכריע על ידי רוב או להכריע על ידי קרבה, אנו הולכים אחר הרוב. ושם כד א: 'אמר אביי, אף אנן נמי תנינא [כר' חנינא]: "דם הנמצא בפרוזדור ספיקו טמא שחזקתו מן המקור", ואף על גב דאיכא עלייה דמקרבא.' על פי שיטת הקדמונים הדברים פשוטים: השלפוחית קרובה אל מקום השפתיים יותר מצוואר הרחם והרחם, ודרכו של דם היוצא אל מקום השפתיים קצרה יותר כאשר הוא מגיע מן השלפוחית.¹⁵³ אף על פי כן הולכים אחר רוב הדמים, שמקורם ברחם ולא

146 בזה יתבארו דברי רש"י, ד"ה בקרקע פרוזדור: 'שהחדר נמוך ושוה לפרוזדור', שכן פתח הנרתיק הוא בקצה הפנימי של השפתיים.

147 ועיין רש"י שם, בארוכה. להבנת דבריו ראה גם הערה 137.

148 להלן סמוך להערה 482.

149 המאירי מפרש את תבנית הגוף כרמב"ם ואת הילוך הסוגיה כרש"י; ראה להלן הערה 486.

150 ועיין ר"ן נדה יח א, ד"ה לימא פליגא. בענין זה האריכו הרבה ראשונים ואחרונים.

151 הל' איסורי ביאה ה. ה. וראה בארוכה להלן הערה 486.

152 הלכות גדולות, ברכות פרק ה (מהד' מכון ירושלים, עמ' נט); תשוה"ג הרכבי, סימן רנו; רי"ף, ברכות כד א; ועוד.

153 אורך השופכה הממוצע הוא 4 ס"מ; ראה אנטומיה, עמ' 1264. לעומתו אורך הנרתיק הממוצע [שלא בשעת תשמיש], מפתח צוואר הרחם ועד לפתח הנרתיק, הוא כ-8 ס"מ. ראה אנטומיה, עמ' 1291; גינקולוגיה, עמ' 51. וראה איור 1.

בשלפוחית, והדם טמא.¹⁵⁴ לפיכך חילף התנא את לשונו מן הרישא 'דם החדר טמא', ובסיפא ייחס את הדם למקור הדמים – הרחם וצווארו, 'שחזקתו מן המקור'. מכאן למד רבנו גרשום שהמקור אינו החדר אלא מקום אחר, פנימי יותר [הרחם], ולפיכך הדרך ממנו אל הפרוזדור ארוכה יותר: אילו המקור הוא החדר-הנרתיק, אין הוא רחוק מן השפתיים יותר מן הלול-השופכה. דברי רבנו גרשום על צורת הבנין הובאו למעלה,¹⁵⁵ וסוף דבריו: 'ודם הבא מן החדר טמא, דמן המקור בא. ומן העליה טהור. מן הפרוזדור ספיקו טמא, שחזקתו מן המקור בא. ואע"ג דאיכא עלייה דרמה טהורה, דמקרבא לגבי פרוזדור ממקור – אזלינן בתר רוב, דרוב דמים מן המקור באין'. וכך נראה שפירש רבנו חננאל:¹⁵⁶ 'ואף על גב דעלייה שהיא מקום השתנת מי רגלים קרובה לפרוזדור מן המקור, כיון דרוב דמים מן המקור חזקתו מן המקור'. אולם רש"י שפירש כי מקור הוא החדר,¹⁵⁷ כתב כך: '... וקתני נמצא בפרוזדור, חזקתו מן המקור זב ויצא אל החוץ, הואיל ורוב דמים מצויין בו; ולא אמרינן מן העלייה נטף דרך הלול, ואע"ג דעלייה מקרבא לפרוזדור שהיא על גביו'.¹⁵⁸ אם כן העלייה קרובה

154 מכאן תשובה לקושיות התוספות נדה יז ב, ד"ה מן הלול: בעלי התוספות למדו כרש"י, שפירש במשנה שם 'נמצא בפרוזדור ספקו טמא – מספק טמא טומאה ודאית', ובדברי אב"י שם פירש על הצד דבתר חזקה אזלת 'זמתינן דקתני שחזקתו מן המקור, נמי מן הלול ולפנים'. אם כן המשנה דנה בנמצא מן הלול ולפנים, ודינו טמא ודאי. מתוך כך הקשו בתוספות כמה קושיות חזקות. אבל מן הירושלמי והתוספתא עולה שפירוש המשנה שונה, והדברים מתיישבים גם בבבלי (ראה למעלה הערות 7-9): המקרה שטמא ודאי נזכר במשנה בהבלעה, במשפט 'דם החדר טמא'; אך 'נמצא בפרוזדור ספקו טמא' הוא מקרה שטמא מן הספק – מן הלול ולחוץ. על ספק זה אמר ר' יוחנן להלן יח א 'בשלושה מקומות הלכו חכמים אחר הרוב ועשאו כדאי', ואחד מהם משנתנו שדנה את הדם כווראי, אף שקביעת הדין באה מתוך ספק והילוך אחר הרוב. [כך לשיטת הבבלי. בירושלמי אפשר שר' יוחנן חולק על רב הונא, ואכמ"ל].

על זאת אמר אב"י בבבא בתרא שהולכים אחר הרוב, 'ואע"ג דאיכא עלייה דמיקרבא'. הדברים אמורים לשיטתו בנדה 'אי בתר חזקה אזלת, מן הלול ולפנים ודאי טמא'. בבבא בתרא מבאר אב"י שאמנם מן הלול ולפנים טמא ודאי, אך בעיקרו של דבר אין זו טומאה ודאית, שהרי העלייה קרובה ועשוי להגיע משם דם בהזדקרות [או בהשתנה], ורק מפני הרוב אנו אומרים שטמא ודאי. אב"י בנדה השתמש בלשון 'חזקה' מפני שכך לשון המשנה 'שחזקתו'; אך חזקה זו באה מתוך שרוב דמים מן המקור, כדברי ר' יוחנן, וכפירוש רש"י יח א, ד"ה הא דאמרינן, ורמב"ם בפירוש המשנה (להלן נספח א.א, ד"ה ואם נמצא דם בצואר הרחם). כמדומה שמעשה מתורצות כל קושיות התוספות בפשטות, ואין צורך להגיע לדוחק הגדול שנדחקו. [השווה מי נפתות, סימן כד, עמ' קיה ואילך].

155 פרק ד.

156 מובא בספר הנר על אתר, ובחלקו גם בערוך, ערך פרוזדור.

157 ראה למעלה סמוך להערה 112.

בניינה של אשה

לפרוודור יותר מן המקור-החדר, מפני שהיא על גביו. נראה אפוא שאף לשיטת רש"י
הדם בא מסוף החדר-הנרתיק, כפי המציאות, ולפיכך עלייה שעל גביו קרובה לפרוודור
יותר מן החדר. אם כן דבריו ודברי רבנו גרשום שווים במציאות, הגם שנחלקו בפירוש
הלשון 'מקור'.¹⁵⁹

•

נמצא שמשנת הבנין ותלמודיה מתפרשים יפה על פי שיטת הקדמונים, ואך ורק על פיה.
נפנה עתה למשנת הבית החיצון.

158 נוסח הרפוסים משובש מעט. הנוסח כאן מבורר מכ"י אוקספורד, אופנהיים 249, דף 24א; וכ"י המבורג
63, דף 14א.

159 ר"י לוי, עמ' 343, ביקש ליישב דברי רש"י בדף יז ב באופן אחר. ברם רש"י כתב כן במקומות נוספים
ובלשונות ברורים; ראה למעלה הערה 112.

פרק ו

משנת הבית החיצון ותלמודיה

משנה, נדה ה א

כל הנשים מיטמות בבית החיצון, שנאמר 'דם יהיה זובה בבשרה' (ויקרא טו יט). אבל הזב ובעל קרי אינן מיטמין עד שתצא טומאתן לחוץ.

המשנה מחלקת בין נקבות לזכרים. כל הנשים – נדה זבה ופולטת שכבת זרע – נטמאות 'בפנים כבחוץ',¹⁶⁰ כלומר משיצאה הטומאה לבית החיצון שבפנים הגוף הריהי מטמאת כיוצאת לחוץ לגמרי, אף שעדיין היא טומאת בית הסתרים;¹⁶¹ שנאמר 'דם יהיה זובה בבשרה', כלומר בתוך בשרה.¹⁶² אבל אנשים נטמאים רק משתצא טומאתם לחוץ לגמרי.¹⁶³ טעם החילוק, לפי שבנקבה הגבול בין פנים לחוץ אינו חתוך כמו אצל זכר.¹⁶⁴ בתלמודים דנו איזהו הבית החיצון.

תלמודים

ירושלמי, יבמות ו א   בבלי, נדה מא ב

... אי זו היא הערייה?   <עיין בבלי יבמות נה ב-נו א.>

רב יהודה בשם שמואל, עד כדי שתהא

אצבע נראית בין השפיות.¹⁶⁵

160 ספרא זבים (מצורע), פרשה ד, ד; בבלי נדה מא ב. ועיין תוספתא נדה ה יג.

161 עיין ספרא זבים (מצורע), פרק ד, ה; בבלי שם.

162 'בשר' בלשון מקרא משמש לעתים כינוי לערוה בלשון נקייה, כגון: 'כי יהיה זב מבשרו... רר בשרו... או החתים בשרו...' (ויקרא טו ב-ג); 'ומכנסי בד ילבש/יהיו על בשרו' (שם ו ג [עיין ראב"ע]; טז ד). מסתבר שאף כאן זה משמעו, כפירוש ראב"ע וחזקוני. וכך נראה שפירשו בספרא: בזב אמרו 'יכול אפילו זב מכל מקום יהיה טמא [כל מקום שזב ממנו], ודין הוא כו'. ת"ל מבשרו לא כל בשרו (וזבים, פרשה א, ד-ו). אף בזבה אמרו 'כי תהיה זבה, יכול אפילו זבה מכל מקום תהא טמאה. ת"ל והיא גלתה את מקור דמיה, לימר על הדמים שאינן אלא מן המקור' (וזבים, פרשה ד, ב). הרי באו לצמצם את הויבה לבשר הערוה ולהוציא מן הפירוש שויבה היא מכל בשר הגוף. וראה להלן פרק ת, 'הרגשה'.

163 ספרא זבים (מצורע), פרשה א, ו.

164 ממילא פשוט שהוא הדין לכל דבר מגוף האשה, בין טומאות למיניהן ובין וולד, לכל דיניהם. מכאן תשובה לדבר שנתקשו בו האחרונים והאריכו הרבה, מאין למדו חכמים שהוא הדין לילולת (מלחמת מצוה, עמ' רעד-רעה, רפא, רפו, שטו-שטז; שו"ת פנים מאירות, חלק א, ז; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב [ט-י]). ראה עוד להלן בסמוך להערה 346; הערה 367, אות ב.

בניינה של אשה

ירושלמי, יבמות ו א	בבלי, נדה מא ב
רבי יוחנן אמר, עד ¹⁶⁶ שתיכנס העטרה. ¹⁶⁷	
ר' בא בר חייה ¹⁶⁸ בשם ר' יוחנן, נכנסה העטרה זו היא גמר ביאה. ...	
תמן תנינן, כל הנשים מטמאות בבית החיצון.	כל הנשים מטמאות בבית החיצון.
אי זה בית החיצון?	הי ניהו בית החיצון?
ר' יוחנן אמר, עד מקום שהתניוקת יושבת למים ונראת.	אמר ריש לקיש, כל שתניוקת יושבת ונראת. ¹⁶⁹
אמר ליה ר' שמעון בן לקיש, והלא כל הטמאות שהיא מטמא אינה מטמאה [אלא משם]. ¹⁷⁰	אמר ליה ר' יוחנן, אותו מקום גלוי הוא אצל שרץ.
אלא עד בית ¹⁷¹ השיניים.	אלא אמר ר' יוחנן, עד בין ¹⁷² השיניים.
— — —	איבעיא להו, בין השיניים כלפנים או כלחוץ?
תני ר' זכיי, עד בין ¹⁷³ השיניים.	תא שמע, דתני ¹⁷⁴ רבי זכאי עד בין השיניים.

- 165 כך גם בפירוש רבנו הלל לספרא, חלק ב, מג ע"א. בקטע מינכן, ספריית האוניברסיטה 2° Cod. MS XVII (ירושלמי אשכנזי, עמ' 96; גנוי הירושלמי, עמ' 468): 'הספיות'; ועל פיו הניקוד, מלשון שפף.
- 166 בקטע מינכן: 'כרי'.
- 167 כלומר, ואינה נראית מבחוץ. עיין פירוש המשנה יבמות ו א, סנהדרין ז ד; רמב"ם הל' איסורי ביאה א י; בית שמואל, אה"ע כ ג; שו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג.
- 168 בקטע מינכן: ר' חייא.
- 169 בפירוש ר"ח, עמ' 92 (הוגה מכה"י. קטע ניויורק, בהמ"ל ENA 2099.1): 'כל שתניוקת יושבות ל השתי ין (ונראית) ונראות'.
- 170 נראה שנוסח כ"י ליידין שבפנים נחסר מעט מטעות הדומות אלא-אלא, והשלמתי מסברה על פי נוסח קטע מינכן: 'והלא טמאות (שהוא) [שהיא] מטמא (משום) [משם] היא מטמא' (התיקונים מאתי). ועיין שערי תורת ארץ-ישראל, עמ' 349.
- 171 בקטע מינכן: 'בין'; וכן בשורה הבאה.
- 172 בפירוש ר"ח: 'בית', כבירושלמי.
- 173 כך בקטע מינכן (בכ"י ליידין: בית), כמו בשורה הבאה, וכן משתמע מגירסת ר"ח בבבלי. אם כן בשני התלמודים ר' יוחנן (או ר"ל) אומר 'עד בית השיניים', ור' זכאי אומר 'עד בין השיניים'.
- 174 בפירוש ר"ח: 'תני'. כל האיבעיא עד 'תני' חסרה שם ונראה שזו גירסה ולא קיצור, שכן נוסחו ברברי ר' יוחנן 'בית' וברברי ר' זכאי 'בין', ואם כן אין מקום לאיבעיא ולתשובתה.

ירושלמי, יבמות ו א
ומבין¹⁷⁵ השיניים ולפנים.
ר' יוסי בר' בון בשם שמואל, כל בית
הבושת קרוי בית החיצון.
-- --
במתניתא תנא, מקום דישה.
מאי מקום דישה?
אמר רב יהודה, מקום שהשמש דש.
[מחוי רב יהודה, מקום שהמכחול דש.¹⁷⁷]

שיטות ר' יוחנן וריש לקיש מחולפות בתלמודים.¹⁷⁸ מכל מקום בשניהם המסקנה היא
'עד בין/בית השיניים'.
נראה שמאחר דחיית השיטה 'מקום שתינוקת יושבת ונראית', הסימנים האחרים
שנאמרו: 'בין/בית השיניים'; 'מקום דישה'; 'בית הבושת', מכוונים כולם למקום אחד.
בשני התלמודים אין רמז לכך שסימנים אלו חלוקים.¹⁷⁹

בין הבית החיצון לפרוזדור

לכאורה יש מקום לומר שהבית החיצון אינו תלוי במשנת הבנין שעסקנו בה למעלה
(פרקים א-ה), ואף על גב שנתבררו והוכחו חלקי הבנין הנזכרים בה כשיטת הקדמונים, אין
בהם ראיה למקומו של הבית החיצון; ועדיין אפשר שהבית החיצון הוא הנרתיק, כשיטת

175 בקטע מינכן: 'ומין' וּמִן.

176 בפירוש ר"ח: 'עצמן'.

177 משפט זה ישנו בפירוש ר"ח, ובקטע גניזה T-S Gl.60 |ושם: 'שמכחול'. הקטע קרוי ויש להשלימו
מפירוש ר"ח. ההפנייה לקטע על פי מהדורת ר"ב סולובייצ'יק לפירוש ר"ח על נדה (בהכנה), ואודהו
על עזרתו. בשאר המקורות חסר המשפט, וכנראה נשמט מחמת טעות הדפוס.
178 עיין ספרי דברים, קפה: 'מנין למחליף דברי רבי אליעזר בדברי רבי יהושע ודברי רבי יהושע בדברי
רבי אליעזר, ולאומר על טמא טהור ועל טהור טמא, שהוא עובר בלא תעשה. תלמוד לומר "לא תסיג
גבול רעך"'. וראה מבוא לנוסח המשנה, עמ' 6-7, 680.

179 לרעת ראשונים רבים, בין השיניים ומקום דישה מקום אחד הם. עיין ספר והזהיר, דף נו ע"א; רמב"ם,
הל' איסורי ביאה ה ב: 'ועד היכן הוא בין השיניים, עד מקום שיגיע אליו האבר בשעת גמר ביאה'.
היינו עד מקום שהשמש דש (ועיין תוי"ט, נדה ה א; שו"ת חתם סופר, יו"ד קסז); רמב"ן, הלכות נדה,
ג א; פסקי הרא"ש, נדה ה א; ואחריהם עוד ראשונים (ראה ר"מ הלפרין ג, עמ' 161). כל אלו לא הזכירו
את 'בית הבושת'; וראה להלן פרק ז, בערכו.

הרמב"ם¹⁸⁰; ואם כן כל הכתוב בפרקים הקודמים הוא הלכה לימות המשיח, לזמן שבית המקדש קיים ושורפים תרומה וקדשים שנטמאו.¹⁸¹

אלא שהתוספתא מוכחת כי משנת הבנין כולה דנה בדם שכבר אינו בנרתיק, ויצא אל הפרוודור שמחוצה לו. כך שנינו בתוספתא נדה ג ט:

דם הנמצא בפרסודור, שורפין עליו את התרומה וחייבין עליו טומאת מקדש וקדשיו. והיוצא מן החדר, אם ידוע שדם מכה טהור ואם לאו טמא.¹⁸²

ראש התוספתא סמוך על הסיפא של המשנה: 'נמצא בפרוודור ספיקו טמא, שחזקתו מן המקור'. בתוספתא נתפרש שחזקה זו דינה כוודאי ומטמאה טומאה גמורה הגם שאולי בא הדם מן העלייה, כדברי ר' יוחנן בתלמודים.¹⁸³

סוף התוספתא מוסיף על המשנה את ענין דם המכה. והיוצא מן החדר – דם שיצא בוודאות מן החדר – [מן הלול ולפנים], להבדיל מן הרישא שבה הדם 'נמצא בפרסודור' ואפשר שבא מן העלייה; אם ידוע שדם מכה – שהוא דם ממכה במקור¹⁸⁴ דהיינו רחם שלנו וצווארו,¹⁸⁵ טהור – לפי שמקור מקומו טהור;¹⁸⁶ ואם לאו טמא – שחזקתו דם וסתם היוצא מן המקור, וזו ששנינו 'דם החדר טמא'.¹⁸⁷

אגב דרכה פירשה התוספתא שדווקא כאשר הדם יוצא מן החדר הוא מטמא, אבל דם שעדיין בחדר אינו מטמא.¹⁸⁸ וכך לשון הרמב"ם 'דם הבא מן החדר כולו טמא'.¹⁸⁹

180 ראה פרק ב, ואיורים 3-5.

181 עיין בבלי נדה יז ב; רמב"ם הל' איסורי ביאה ה ה.

182 המשך הדברים: 'ספק דם החדר ספק דם המכה, טמא [כדפו"ר: טהור]. ר' שמעון בן לעזר אומר משום ר' מאיר, דם היוצא מן החדר אע"פ שבידוע שדם המכה טמא. ורביתינו אמרו דם המכה טהור'. נראה שכל זה הלכה לעצמה (כך בכ"י וינה) ששנה תנא אחר, ומכאן הכפילות 'ספק דם החדר ספק דם המכה טמא', לעומת ההלכה הקודמת 'אם ידוע שדם מכה טהור, אם לאו טמא' שהוא אותו דין גופו בשינוי לשון. בענין קרוב הגיה הגר"א; ועיין חסדי דוד וחזון יחזקאל, שגרסו 'טהור' כדפו"ר ונדהקו.

183 ירושלמי נדה ב ה; בבלי נדה יח א. ראה למעלה הערה 154.

184 כך מוכח מן התוספתא נדה ח ג: 'נאמנת אשה לומר יש בי מכה מן המקור ואין בי מכה מן המקור, דברי רבי'. לא נזכר כאן כלל דם מן החדר – היינו מדופני הנרתיק – מן הסתם מפני שאינו מצוי; ראה דברי שבט הלוי להלן הערה 288. [בהמשך התוספתא שם מובאת מחלוקת ר' שמעון בן אלעזר וחכמים, המובאת גם בהמשך התוספתא ג ט (ולמעלה הערה 182)].

185 למעלה פרק ג, ערך 'מקור'. ולדעת רש"י ראה בסמוך להערה 157.

186 כדברי 'רבתינו' בהלכה הבאה בתוספתא (ראה הערה 182), וכפירוש עולא בבבלי נדה סו א.

187 ככל שנתבאר בפרק ה, 'ביאור משנת הבנין'.

188 הלשון 'היוצא מן החדר' בא שנית בהמשך התוספתא; ראה הערה 182.

כזכור בפרק ג ביררנו כי 'חדר' הוא הנרתיק; אם כן דם שבנרתיק אינו מטמא עד שיצא אל מחוץ לנרתיק – למקום השפתיים, הפרוודור.¹⁹⁰ אף 'דם העלייה טהור' שבירושלמי הוא ודאי דם שיצא מן העלייה לפרוודור, שהרי השופכה צרה ביותר ואי אפשר להכניס בה אצבע ולמצוא דם. הרי למדנו כי כל הדמים הנזכרים במשנת הבנין – עומדים בפרוודור, ואנו דנים מאין יצאו. תחילה אמרה המשנה 'דם החדר טמא', היינו דם שיצא בוודאות מן החדר אל הפרוודור, ושם בפרוודור הוא מטמא כמבואר בתוספתא. אחר ביארה את דינו של דם הנמצא בפרוודור ואין ודאות שיצא מן החדר [–נמצא מן הלול ולחוץ], ועליו אמרה 'ספקו טמא שחזקתו מן המקור' – מקור הדמים, רחם שלנו, ואינו מן השלפוחית-העלייה. מכאן למד שמואל לחלק בין נמצא מן הלול ולפנים – שטמא ודאי, והוא הנזכר ברישא; לבין נמצא מן הלול ולחוץ – שטמא מן הספק, והוא הנזכר בסיפא.¹⁹¹ מה טעם דם שבתוך החדר אינו מטמא? מפני ש'כל הנשים מיטמות בבית החיצון', ואילו החדר הוא בית פנימי, כמשמעות שמו.¹⁹² וכבר מאלינו אנו למדים כי הפרוודור הוא הבית החיצון,¹⁹³ לפיכך דם היוצא אליו מטמא.¹⁹⁴

- 189 הל' איסורי ביאה ה.ה. הראיות מן התוספתא והרמב"ם באות כאן להוכיח את הדין שדם בתוך החדר אינו מטמא – יהא פירוש 'חדר' אשר יהא.
- 190 בתוספות נדה מב ב, ד"ה שהוציא, כתבו מתוך הרחק שדם הנמצא בפרוודור אינו מטמא עד שייצא אל מחוץ לפרוודור. אלא שהתוספתא מוכחת שלא כדבריהם, כאמור, ואף לשון התלמוד שם נתפרש על ידי רוב הראשונים בדרך אחר. ראה להלן פרק ט, 'פירוש' הוציא ראשו חוץ לפרוודור", והערות 368–367.
- 191 ראה למעלה הערות 7–9, 154.
- 192 ראה פרק ג, ערך 'חדר'. לענין 'בית' ראה פרק ז, ערך 'בית החיצון'.
- 193 בית החיצון ופרוודור הם מונחים קרובים במשמעם – זה בעברית וזה ביוונית (ראה פרק ג, ערך פרוודור), ואפשר ששני תנאים שנו כל אחד בלשונו. [בתוספתא אהלות יח יב, נמנו 'בית החיצון' ובית-שער בנפרד. אולם מפירוש הר"ש שם יח י עולה שהוא גורס 'בית החיצון' = החיצים, מעין לשון המשנה שם 'מקום החיצים'].
- 194 היה אפשר לפרש שהפרוודור הוא מקום השפתיים הגדולות בלבד, והבית החיצון עמוק יותר וכולל אף את מקום השפתיים הקטנות. ברם מן המשנה בצירוף התוספתא עולה כי הרם יוצא מן החדר אל הפרוודור ושם הוא מטמא, ואינו עובר במקום אחר בינתיים. אם כן הפרוודור והבית החיצון שווים לגמרי, כפי שכתבו רש"י ובעלי התוס' המובאים בהערה 195. אלא שנחלקו ר' יוחנן וריש לקיש על גבולו של מקום זה, כפי שיתבאר בפרק ז.
- האחרונים דנו אם הבית החיצון הוא חלקו החיצון של הפרוודור, או שמא הבית החיצון חיצוני לפרוודור (ראה למעלה הערה 49). כל הגרן הוא לשיטת הרמב"ם שפרוודור הוא צוואר הרחם (רמב"ם א) או הנרתיק (רמב"ם ב); וראה להלן הערה 493. ברם לשיטת הקדמונים הפרוודור הוא כל מקום השפתיים

ואמנם כבר כתבו רש"י ובעלי התוספות ועוד ראשונים, שהפרוזדור הוא הבית החיצון.¹⁹⁵ את הלשון 'מטמאה בפנים כבחוף', שנאמר על משנת הבית החיצון,¹⁹⁶ פירש רש"י נדה כא ב: 'מאחר שיצא מן המקור לפרוזדור והעמידו כותליה, מיד היא מטמאה'. כזכור לשיטתו 'מקור' הוא החדר-הנרתיק.¹⁹⁷

ראיות למקום הבית החיצון

להלן נביא ארבע ראיות לכך שהבית החיצון אינו כולל את הנרתיק-החדר, כאמור. א. במשנת נדה א א אמר שמאי הזקן 'כל הנשים דיין שעתן'. בירושלמי שם הקשו על שיטת שמאי מדין שרץ שנמצא במבוי, ומטמא למפרע ולא דיייה שעתו. ויישבו ואמרו 'שמי אומר, היא אשה על ידי שהיא רגילה במי רגלים, עשו אותה כמבוי שהוא מתכבד ושטף שלגשמים עובר בו והוא טהור'.¹⁹⁸ כלומר, לשיטת שמאי האשה

[לדעה אחרונה שהלכה כמותה (-ר' יוחנן בבבלי)], ואין מקום לדון מפני שאין מקום חיצוני יותר. גם לא מצאנו חלוקה כזו בדברי הקרמונים.

195 רש"י בבא בתרא כד א: 'נמצא בפרוזדור. נמצא דם לאשה בין כותלי רחם מבחוץ הקרוי בית החיצון'; שבת פו ב: 'דאית לה פרוזדור. בשר כותלי בית הרחם בולט מן השיניים ולחוץ. ובית הרחם הוי מן השיניים ולפנים' - השיניים הן גבול הבית החיצון (בסדרי טהרה, קצר כו, נרחק בשני דיבורים אלו; אך נשמטו ממנו דברי רש"י שהבאנו בפנים); ועיין עוד דבריו בנדה ב ב, ד"ה הגס הגס [-הבית החיצון נמצא חוץ למקור, שהוא החדר לשיטתו]. תוספות חולין סח א, ד"ה אדם מבהמה, ובכורות מו ב, ד"ה דאדם מבהמה: 'פרוזדור דהתם (נדה מב ב) הוא בית החיצון'; וראה ביאור נאה בשו"ת משיכת נפש, יו"ד כב (ט); ערוך לנר, נדה מב ב. מהר"ם מרוטנבורג, תשובות פסקים ומנהגים (מהר"ם כהנא), ב, סימן צח: השואל שאל על 'אשה שיש לה שומא באותו מקום בבית החיצון', ומהר"ם השיב 'כיון שהשומא עומדת בפרוזדור'. מרדכי, שבועות רמז תשלח: 'שמטמאה בפנים' [-לשון משנת הבית החיצון]. שיצא לפרוזדור וכותלי בית הרחם העמידוהו, טמא כאילו יצא לחוץ' (כך במרדכי השלם, מהר"ם מכוון ירושלים תשפ"א, על פי כ"י וטיקן ובודפשט. הגירסה מסתייעת מלשון רש"י נדה כא ב, ד"ה שמטמאה. נוסח הדפוסים החל מרפ"ר, קושטא רס"ט: 'שיצא מפרוזדור'; ועיין סדרי טהרה, שם). כך משמע גם מדברי ריטב"א נדה מב ב, שנבאר להלן הערה 367; וראה לשונו בראש המסכת 'משיצא דם טיפה כחרדל לפרוזדור טמאה מן התורה, כדכתיב "בבשרה" - פסוק שנאמר על הבית החיצון. וראה עוד דברי הראשונים שנביא להלן הערה 368. וכן כתב הנצי"ב, מרומי שדה, נדה מב ב: 'בית החיצון מקרי פרוזדור, כפשט המשנה "נמצא בפרוזדור ספיקו טמא"'. ואף המאירי כתב שהבית החיצון הוא הפרוזדור (נדה מא ב, ד"ה המשנה השניה; מב א, ד"ה כשם שהנדה). אלא שכוונתו לשיטת רמב"ם א, על פיה חלק מן הפרוזדור כלול בבית החיצון (ראה למעלה פרק ב, דרך א).

196 בבלי נדה מא ב.

197 לפירוש המקור הפרוזדור והכתלים לשיטת רש"י, ראה למעלה פרקים ג-ד.

198 המאירי נדה ב א, כתב: 'מתוך שהיא רגילה במי רגלים שחרית וערבית עשאה כמבוי המתכבד ושטף מים עוברת בו'. משמע שהיתה גירסתו 'שני [=שאני] אומר', תמורת 'שמי אומר'; ופירש מאמר

בחזקת טהרה מפני שמי רגלים שוטפים את הבית החיצון, ואילו היה בו דם היה יוצא עמהם והיתה רואה.¹⁹⁹

הדבר ידוע שמי רגלים אינם נכנסים לעומק הנרתיק.²⁰⁰ אם כן למה האשה טהורה, והרי רוב הנרתיק לא נשטף ווראי אפשר שהיה דם בעומק. אלא הבית החיצון הוא מקום השפתיים בלבד, ואין הנרתיק נכלל בו.²⁰¹

ב. פולטת שכבת זרע היא אחת מן הנשים עליהן אמרו 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון'.²⁰² בשעת ביאה יוצא רוב רובו של הזרע אל הנרתיק.²⁰³ אילו הנרתיק כלול בבית החיצון, נמצא שהאשה פלוטה ועומדת משעת ביאה כל זמן שהזרע שם, וטמאה תמיד (משום פולטת או משום נוגעת); ואין מקום לקרונה 'פולטת', ואין מקום לדון על פליטה שנתחדשה כגון 'נדה שפליטה שכבת זרע'.²⁰⁴ על כן מוכרח שהפליטה היא אל מחוץ לנרתיק, ושם הבית החיצון.²⁰⁵

זה על דברי חכמים, שאמרו מפקידה לפקידה ממעטת על יד מעת לעת (ראה הערת ר"ש ליברמן בתוך מאירי נדה, מהדורת ר"א סופר, עמ' 325; גליונות הירושלמי, עמ' 1223, 1230). לענייננו אין שינוי בגירסה זו, אך כשלעצמה היא קשה ואכמ"ל.

199 בבבלי נדה ג א: 'ושמאי? כותלי בית הרחם לא מוקמי דם'. הדברים נראים מקבילים, ושמאי סובר שכותלי בית הרחם – השפתיים (ראה בסמוך להערה 80), אינם מעמידים את הדם מפני שהם נשטפים במי רגלים. אם כן אף הסברא שבה פותח הבבלי 'היינו טעמיה דשמאי', דאם איתא דהוה דם מעיקרא הוה אתי' – מכוונת לשטיפת מי רגלים, שהם המביאים את הדם אל החוץ. כך פירש במראה הפנים לירושלמי, ד"ה ולא מודה. ועמו הדין, שכן המחלוקת בתחילת ראייה שברגל באה טיפין טיפין וקשה להבחין אימתי הגיעה, ולא בשפיעה מרובה שניכרת מיד (ראה דברי המאירי בברכות להלן הערה 212). ועיין תוספות נדה ג א, ד"ה מרגשת.

200 לכל היותר 1–2 ס"מ (מפי ר"מ הלפרין).

201 מצאתי שקדמני בראיה זו הרב אורי היין (בית אליהו, עמ' כה).

202 ראה בראש הפרק.

203 ראה רמ"מ כשר, עמ' שח, מפי רופא מומחה; רבינוזון, הערה 3, עמ' 137–138; ר"מ הלפרין ב, עמ' 150.

204 משנה ברכות ג ו; מקוואות ח ד; ועוד.

205 על ענין זה עמדו בתוס' נדה מא ב, ד"ה וסבר, ותירצו שני תירוצים: [א] מדובר בגדול וקטנה, והזרע נכנס לבית הפנימי (היינו צוואר הרחם) ונפלט אל הבית החיצון. תירוצ זה אינו מתיישב במציאות, שבה תמיד יוצא רוב הזרע אל הנרתיק. קושי נוסף בתירוצ זה, ראה להלן הערה 252. [ב] דין הפליטה אינו אלא כשהזרע היה בבית הפנימי ונפלט לחיצון, אך אם היה בחיצון מלכתחילה אינו מטמא (עיין בארוכה אור שמח, הל' איסורי ביאה ו טז). גם תירוצ זה אינו מתיישב במציאות, שכן רק כמות זעירה ביותר של זרע נכנסת אל צוואר הרחם, ואינה חוזרת ונפלטת לנרתיק. ואפילו תאמר שחוזרת, אינה מורגשת כלל. אף לא יועיל לה כיבוד הבית הנזכר במשנת מקוואות ח ד, שהוא ניגוב הנרתיק משיירי הזרע, ותכליתו למנוע פליטה כמבואר שם. (כל זה על פי ר"מ הלפרין ור"י רבינוזון (למעלה

ג. במשנת נדה ב ב שנינו: 'נמצא על שלה איוותיאוס [תכף ומיד²⁰⁶], טמאין וחייבין בקרבן. נמצא על שלה לאחר זמן, טמאין בספק ופטורין מן הקרבן'. כלומר רק אם נמצא דם מיד עם סיום התשמיש, אנו דנים שוראי נטמאה תוך כדי תשמיש. בתוספתא ובתלמודים משלו את הדבר לשמש ועד שהיו עומדים בצד המשקוף, 'יצא השמש ונכנס העד, זה היותיאוס'. כלומר זמן קצר ביותר, שנייה או שתיים. ועוד אמרו, 'וסת [היותיאוס] שאמרו, לקינוח ולא לבדיקה'.²⁰⁷ כלומר וסת זו במקנחת ולא בבודקת, מפני שבבדיקה היא מתעכבת ואין בעלה טמא ודאי. לשון קינוח משמעו בכל מקום ניגוב חיצוני.²⁰⁸ ואמנם בירושלמי שם אמר רב הונא 'כדי שתקנה פי הבית מבחוץ, אבל לא מה שבחדרין וצ"ל שבחדרין = שבחורים²⁰⁹] ולא מה שבסדיקין'. וכך פירשו ראשונים ואחרונים את הבבלי.²¹⁰ כלומר, לשיטת הרמב"ם, מקנחת את פי הנרתיק.²¹¹ אילו הנרתיק הוא הבית החיצון ושם אשה נטמאת, אף לאחר היותיאוס צריכים

הערה 203). שניהם דנו בשאלת הפליטה ונתקשו בה מאוד. ברם לשיטת הקדמונים אין כל קושי בדבר, ואדרבה ראייה גדולה היא.

שני תירוצים אלו אינם בתוספי הרא"ש שעל הדף, ד"ה כאן, ונראה שנוספו בזמן מאוחר על פי שיטת הרמב"ם. לשון תוספי הרא"ש שם: 'ומשמשת טימא הכתוב אפילו נכנס הזרע לבית הפנימי ולא נגע כלל בחיצון'. הדברים מתיישבים על פי שיטת הקדמונים, כלומר משמשת טמאה אפילו נשאר הזרע בנרתיק ולא נפלט לחוץ כלל. אמנם הרא"ש גופו ודאי סבר כרמב"ם; עיין תוספי הרא"ש, מב א, ד"ה הנדה; פסקי הרא"ש, נדה י ה (להלן הערה 283).

206 ביוונית εὐθέως (מילון לידל-סקוט, עמ' 714, 716). וכך פירשו הראשונים: פירוש הגאונים לטהרות, עמ' 110; ערוך, ערך אוותיאוס; רש"י, נדה יד א; רמב"ם, פירוש המשנה. ראה היימנס, עמ' 25.

207 תוספתא נדה ג ה; ירושלמי שם ב; בבלי שם יד ב, יב א (הציטוט הראשון מירושלמי והשני מבבלי).

208 כגון 'מקנחות מבחוץ' (תוספתא נדה ה ד; בבלי שם י ב); 'קינוח בת שבע בשלש עשרה מפות' (בבלי סנהדרין כב א); קינוח של בית הכסא; ועוד הרבה.

209 כך יש לגרוס גם בתוספתא נגעים א ת: 'נראה הנגע בחדרין או בסדיקין אין נזקק לו'; שהרי לא יתכן שנגע הנראה בחדר אין נזקקין לו. וכן גרס שם ר"ש, נגעים ב ג: 'בחורין'. וראה בראשון ב, עמ' 275-277.

210 רש"י יב א: 'לקינוח – מבחוץ'. רש"י יד ב: 'לקינוח – מבחוץ, ולא לבדיקה מבפנים' (וראה להלן הערה 291). כך גם משמע מלשון הרא"ש, נדה י ה: 'ולא שתכניסנו מעט לקנה את עצמה, דההוא קינוח מיקרי ולא בדיקה'. שו"ת חתם סופר, יו"ד קסז: 'וידוע כי הקינוח הוא רק בפה הרחם משקופו של שמש, כמבואר בש"ס'. ראה עוד להלן פרק ח, 'בדיקת חורין וסדיקין'.

211 לענין 'הבית' השווה להלן פרק י, 'כיבוד הבית'.

להיות טמאים ודאי; שהרי הקינוח מבחוץ, ועדיין יש זמן מעט יציאת הדם מצוואר הרחם – שם היא נטמאת, עד שיגיע אל פי הנרתיק – שם היא מקנחת.²¹² אלא מכאן אתה למד שמקום הטומאה הוא מחוץ לנרתיק, במקום שבו נעשה הקינוח, ומפני כך אם קינחה לאחר היותיאוס יש להסתפק שמא בא הדם לאחר ביאה. [ענין בדיקה וקינוח על פי דרכנו יתבאר להלן פרק ח, 'בדיקה וקינוח'].

ד. בבבלי נדה מא ב דנו באשה שיצאו ממנה וולד ודם דרך דופן, כלומר עברה 'ניתוח קיסרי' = 'יוצא דופן'. 'לשיטת ר' יוחנן טהורה' דאמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי, מנין שאין אשה טמאה עד שיצא מרוה דרך ערותה, שנאמר "ואיש אשר ישכב את אשה דוה וגלה את ערותה את מקורה הערה" (ויקרא כ יח). מלמד שאין אשה טמאה עד שיצא מרוה דרך ערותה. וכן הלכה.²¹³ כתוב זה שהובא כאן לענין יציאת הדם, הוא אותו כתוב גופו ממנו למדו חכמים שהמעה באשה חייב, אף שלא גמר את ביאתו.²¹⁴ מקום ההערה באשה הוא פתח הנרתיק.²¹⁵ אם כן מסתבר שפתח זה הוא הגבול בין הפנים לחוץ – ממנו ולפנים מערה הבוועל, וממנו יוצא המדוה לחוץ ומטמא. ואכן סוגיית מקום ההערה וסוגיית הבית החיצון נסמכו בירושלמי יבמות שהובא בראש הפרק, ונראה שהן קשורות זו בזו.

212 דרך כלל, ועל כל פנים פעמים הרבה, ראייה מתחילה טיפין טיפין. כך כתב המאירי, ברכות לא א: 'ודרכים שבהם היו מונים כך הם. כשהיתה האשה מתחלת לראות דם טפה כחרדל או פחות או יתר ...' ולמעלה שם כתב: '... אפילו דם טפה כחרדל, שהרברים מוכיחים בה שתחלת נדה היא וממציין סתום הוא יוצא'. ועיין מחזור ויטרי, הל' נדה, סימן תצח: 'והאי אפילו רואות טיפת דם כחרדל דקאמר ר' זירא, רבואת הווא דאשמעינן. דמדאורייתא אינה יושבת שבעה נקיים אלא זבה שראתה ג' רצופים תוך י"א יום שבין נדה לנדה, והם החמירו שאפי' בתחילת נדה וראייה אחת יושבת ז' נקיים'. אורך הנרתיק הממוצע שלא בשעת תשמיש, מפתח צוואר הרחם ועד לפתח הנרתיק, הוא כ-8 ס"מ (אנטומיה, עמ' 1291; גינקולוגיה, עמ' 51).

213 רמב"ם, הל' איסורי ביאה י ה; הל' מטמאי משכב ומושב א ט; טור יו"ד קצד; שו"ע שם יד.

214 ספרא קדושים, פרק ב; ב' ירושלמי סנהדרין ז ה (ומקבילה); בבלי יבמות נד א; הוריות ד א.

215 האמוראים נחלקו בשיעור הכנסת השמש. אך הכל מודים שמקום ההערה אצל האשה הוא פתח הנרתיק, ומתחילת הנרתיק ואילך נחשב לגמר ביאה. כך עולה מסוגיות התלמודים שהבאנו בראש הפרק: לשון הבבלי 'אמר שמואל הערה זו נשיקה. משל לאדם שמניח אצבעו על פיו, אי אפשר שלא ידחוק הבשר', מקביל ללשון הירושלמי 'רב יהודה בשם שמואל, עד כדי שתהא אצבע נראית בין השפיות'. אם כן הנשיקה היא בפתח הנרתיק שבין השפתיים. ואילו ר' יוחנן אומר בשני התלמודים (כמסקנת הבבלי) שהערה היא הכנסת העטרה למקום זה. על זאת עמד בשו"ת נודע ביהודה תניא, אה"ע כג, ושם ביאור רחב (ראה הערות רמ"מ כשר, עמ' שכ, ועדיין עיקר הדבר במקומו עומד). למשמע הלשון ראה להלן הערה 262. וראה עוד למעלה פרק ג, ערך 'מקור'.

בניינה של אשה

אף רבנו שמעיה, תלמידו הגדול של רש"י, כתב כי מקום טומאת אשה הוא 'שפתי הרחם מבחוץ'.²¹⁶

216 ראה להלן פרק ט, 'ביאורים בסוגיית חולין', ג.

פרק ז

לשונות הבית החיצון

מאחר שנתברר כי הבית החיצון הוא הפרוודור – מקום השפתיים, עלינו לפרש מתוך כך את הלשונות שנאמרו בתלמודים, בו ובגבוליו. נזכיר כאן שוב את ההנחה שביסוד פירושינו: המשנה נאמרה לצורך קיום הלכות מעשיות, ועל כן מוכרח שהאיברים הנזכרים בה עשויים להיות ידועים ומוכרים לכל אשה ואפילו פשוטה שבפשוטות, כאשר יוסברו לה.²¹⁷

בית חיצון

בלשון חכמים במקומות רבים 'בית' הוא 'חדר' בלשוננו – כשהוא בנוי לעצמו או כשהוא חלק מבנין בן כמה חדרים.²¹⁸ בית חיצון הוא חדר הסמוך לחוץ. בבניינה של אשה יש כמה חדרים, כאמור במשנת הבנין. אם כן הבית החיצון הוא החיצון שבחדרים – הפרוודור; וכך כתבו הראשונים כאמור.²¹⁹ מאחר שלשיטת הקדמונים פרוודור הוא מקום השפתיים, הרי הבית החיצון הוא מקום השפתיים. כבר הבאנו את דברי רבנו שמעיה, תלמידו הגדול של רש"י, ש'שפתי הרחם מבחוץ' הן המקום בו נטמאת יולדת – היינו הבית החיצון.²²⁰ אף מהרי"ל כתב '... באותו מקום שמקנחת, דהיינו מקום הכתלים או בית החיצון'.²²¹ בעור אצל איש הדבר ברור היכן פנים גופו והיכן החוץ, אין הדבר ברור אצל אשה, שבניינה עשוי פתח לפנים מפתח.²²² מפני כך אשה נטמאת כבר משיצאה הטומאה לבית החיצון; מתוך כך נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש היכן גבולו הפנימי של הבית החיצון; ולפיכך נתנו בו כמה סימנים. ואלו הם:

217 ראה למעלה ראש פרק ג; ובסמוך להערה 130.

218 כגון משנה בבא בתרא ד א: 'המוכר את הבית לא מכר ... ולא את החדר שלפנים ממנו' (ועיין עוד בבלי וראשונים שם סא ב). תוספתא בבא בתרא ג ג: 'המוכר את המרחץ מכר בתים הפנימיים ובתים החיצונים, בית היורות בית הקמין ובית האוליאריין' (וראה ר"מ הלפרין א, עמ' 430). תוספתא סנהדרין י יא: 'מוסרין לו שני תלמידי חכמים בבית הפנימי והוא יושב בבית החיצון'. ירושלמי ברכות ג ה (ומקבילה בבבלי שם כה ב): 'לא ישמש אדם את מיטתו וספר תורה עמו בבית'. וראה למעלה פרק ג, ערך 'חדר'; רזונבאום, עמ' 59.

219 סמוך להערה 195; וראה הערה 193.

220 ראה להלן פרק ט, 'ביאורים בסוגיית חולין', ג.

221 שו"ת מהרי"ל, סימן קעג. שם הנדון בקינוח מי רגלים, אך מסתבר שהוא קרוב או שווה לקינוח דם.

222 היינו השפתיים הגדולות; השפתיים הקטנות; פתח הנרתיק. ראה למעלה סמוך להערות 68, 135.

כל מקום / עד מקום שהתינוקת יושבת [למים] ונראית

לשון הירושלמי 'מקום שהתינוקת יושבת למים ונראית'. בדומה פירש או גרס רבנו חננאל בבבלי: 'יושבות להשתין'. כלומר, בית החיצון הוא מן החוץ ועד סוף המקום הנראה כאשר ילדה יושבת להטיל מים;²²³ היינו בין השפתיים הגדולות (Labia majora).²²⁴ רש"י מפרש 'כשהתינוקת יושבת נפתח רחמה קצת', היינו השפתיים, שהן המשך דופני הנרתיק לשיטתו.²²⁵ לא מצאתי בזה חולק.

מקום זה הוא 'בין השפיות' – השפתיים הגדולות, שהזכיר שמואל בירושלמי לענין העראה.²²⁶ אלא שבין השפתיים הגדולות שוכן גם מקום השפתיים הקטנות, ובו נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש כמו שיתבאר. לפיכך דקדקו ואמרו 'מקום שיושבת ונראית', ובישיבה אין השפתיים הקטנות נראות.²²⁷

הקושיות בתלמודים על מקום זה, מכוונות שתיהן לדבר אחד: בירושלמי הקושיה 'והלא כל הטמאות שהיא מטמא אינה מטמאה [אלא משם]' – כלומר מקום זה ודאי חיצוני לגמרי וכל טומאה שנוגעת שם מטמאת, ואם כן אין זה 'בית החיצון' שהוא פנימי יותר, ובו נשתנתה אשה מאיש. והיא היא הקושיה שבבבלי 'אותו מקום גלוי הוא אצל שרץ' – כלומר חיצון הוא לגמרי ואינו בית הסתרים, ואם יגע שם שרץ יטמאנה.

בין השיניים / בית השיניים

מסתבר שהלשונות 'בין השיניים' ו'בית השיניים' מכוונים שניהם למקום אחד.²²⁸ רש"י: 'כמין שינים יש בתוך הרחם תלתולי בשר'.²²⁹ אי אפשר לפרש שהגבול נמצא

223 אמרו 'תינוקת', מפני שבוגרת יש לה סימנים ואין המקום ניכר. ואו מפני שרגילה להטיל מים בפני אחרים (הערת הרב יואל קטן). לפירוש אחר ראה ר"י לוי, עמ' 346.

224 כך כתב ר"י לוי, שם. ר"מ הלפרין א, עמ' 430, כתב שמקום זה הוא פרוודור הנרתיק (Vestibule) שבין השפתיים הקטנות (Labia minora). אולם השפתיים הקטנות אינן נראות כאשר תינוקת יושבת להטיל מים; ראה הערה 227.

225 ראה למעלה פרק ג, 'ביאור לפירוש רש"י שבת פו ב'.

226 עיין שו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, ד"ה ועתה נבוא לדברי הירושלמי.

227 כך על פי בדיקתי ובדיקת אחרים.

228 לגירסת ר"ח כך מוכח מלשון הבבלי: 'אמר ר' יוחנן עד בית השיניים, ותני ר' זכאי עד בין השיניים'.

229 הרמב"ם לא מפרש מהו שיניים אלו: בפירוש משנת נדה ה' א (להלן נספח א.ב), לא הזכיר כלל את 'בין השיניים'; ועיין לשונו בהל' איסורי ביאה ה' ב (ועיין הל' שאר אבות הטומאות ה' יא). למעלה פרק ב הובאו הפירושים לשיטתו.

בעומק הנרתיק,²³⁰ מפני שלשיטת רש"י והראשונים שעמו הנרתיק הוא החדר,²³¹ ואי אפשר שגבול הפרוזדור – הבית החיצון, יהיה בעומק החדר – הבית הפנימי. ועוד: כלל גדול הוא שאין מרבית במחלוקת שלא לצורך.²³² אף כאן לא מסתבר כלל שנחלקו ר' יוחנן וריש לקיש בכל אורך הנרתיק (או בחלק גדול ממנו), אם נכלל הוא בבית החיצון אם לאו.²³³

אפשר לפרש בשתי דרכים:

א. דפנות הנרתיק עשויות מראשו עד לסופו קפלים-קפלים, תלמים-תלמים של בשר הנראים כמין שיניים (Vaginal Rugae).²³⁴ דבר זה נראה לעיניים במבט מן החוץ.²³⁵ הפירוש עולה יפה בלשון הירושלמי ובגירסת ר"ח בבבלי 'בית השיניים', על דרך 'בית הכוסות',²³⁶ כלומר מקום העשוי שיניים שיניים; כלשון רש"י 'כמין שיניים יש בתוך הרחם תלתולי בשר'.²³⁷

ב. בפתח הנרתיק נמצאים שירי הבתולים (Remnants of Hymen), והם משמשים לו כמין סוגר.²³⁸ שוורים אלו משני הצדדים דומים לשיניים.²³⁹ הפירוש עולה יותר בלשון רש"י בשבת: 'מן השיניים ולחוץ/ולפנים'.²⁴⁰

- 230 כדרך שפירשו כמה וכמה אחרונים, בניגוד למציאות; ראה למשל ר"מ הלפרין א, עמ' 428–430.
- 231 למעלה פרק ג, ערך 'חדר'.
- 232 ריטב"א הוא כנראה הראשון שהעמיד על כלל זה במקומות רבים, כגון בבא בתרא קנד א, ד"ה ואחרים פירשו. לא מצאתי שקדמו לו, ועל כל פנים סברה פשוטה היא שאין לרחק את הדעות בלא טעם של ממש. ראה עוד דברי רמ"ו מקראקא למעלה הערה 36.
- 233 ראה דברי ר"מ הלפרין ג, עמ' 162.
- 234 ראה אנטומיה, עמ' 1291. וראה הצירים שם, עמ' 1255; אטלס, עמ' 180, 207; אנטומיה לסטודנטים, עמ' 424.
- 235 ראה אנטומיה, עמ' 1288 תמונה C; אנטומיה לסטודנטים, עמ' 523 תמונות B, C; אטלס, עמ' 217.
- 236 משנה חולין ג א–ב.
- 237 מצאתי שכך כתבה מיטשם, עמ' 237: 'כנראה כונת הביטוי "שיניים" היא הרקמה המקומטת של נרתיק הבוגרת'. אפשר שלזאת כיוון רא"ל רבינוביץ, דף עז ע"ב: 'סוף כותלי בית הרחם הוא בסוף בשר שבין הירכים, והוא דבוק ומוקף שם במעי הנקרא בלה"ק בין השנים, עשויה עגולים וחריצין עגולים ביניהם, אשר ע"ז היא עשויה קמטים קמטים כולה'. אך אפשר שכיוון למקום השפתיים.
- 238 ראה אנטומיה לסטודנטים, עמ' 523 תמונה C; אנטומיה, עמ' 1288 תמונה C; אטלס, עמ' 218; גינקולוגיה, עמ' 49.
- 239 כך פירשו קצנלסון, עמ' 277; ר"י לוי, עמ' 346. לפירוש זה חכמים משלו את אותו מקום לפה שיש לו שפִּית–שפתיים: כשם שפִּה של מעלה יש לו שיניים סמוכות לאחורי השפתיים, כך פה של מטה יש לו שיניים סמוכות לאחורי השפתיים.

רבנו חננאל גורס בדברי ר' יוחנן 'בית השיניים' ובדברי ר' זכאי 'בין השיניים', בדומה לירושלמי.²⁴¹ אפשר שפירוש א הוא 'בית השיניים' ופירוש ב הוא 'בין השיניים'.²⁴² שני הפירושים מכוונים למקום אחד: פתח הנרתיק (Vaginal Orifice).²⁴³ לפי הפירוש הראשון, המקום שבו הקפלים [-כל אורך הנרתיק] זהו הבית הפנימי, ומה שחוצה לו [-השפתיים הגדולות והקטנות] זהו הבית החיצון. לפי הפירוש השני שיירי הבתולים הם קו הגבול - מהם ולפנים זהו הבית הפנימי, ומהם ולחוץ זהו הבית החיצון. והן הן הרברים.²⁴⁴

מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש (ראה איור 6)

ר' יוחנן וריש לקיש מודים שניהם שתחילת הבית החיצון היא תחילת השפתיים הגדולות. המחלוקת על הגבול הפנימי של הבית החיצון, שממנו וחוצה הטומאה מטמאת [מפני כך נאמרו הסימנים בלשון 'עד' - במבט מן החוץ אל הפנים]. השיטה 'עד בין/בית השיניים' כוללת את המקום 'שתינוקת יושבת ונראית' - בין השפתיים הגדולות,²⁴⁵ ומוסיפה עליו את פרוודור הנרתיק (Vestibule) - המקום שבין השפתיים הקטנות עד לפתח הנרתיק. הראשון סבר שזהו בית פנימי, שכן אינו נראה כאשר תינוקת יושבת למים. השני סבר שהוא כלול בבית החיצון, ועליו נאמר 'בבשרה' - בתוך בשרה, 'שמטמאה בפנים ככחוף'; וכן הלכה.²⁴⁶ פרוודור הנרתיק אינו גלוי אצל שרץ.²⁴⁷

- 240 פו ב, ד"ה דאית לה פרוודור. הובא למעלה פרק ג, 'בכלי שבת פו ב'. שמא יש לקשר לכאן את הלשון 'כרסה בין שיניה' (משנה ראש השנה ב ח, ועוד), שבסוף ההריון הכרס נראית כיורדת אל בין השיניים.
- 241 ראה למעלה הערות 172-173.
- 242 הרברים מתיישרים יפה בסוגיית התלמוד: ר' יוחנן האומר 'בית השיניים' - קפלי הנרתיק, לא הוצרך לומר 'ובית השיניים כלפנים' מפני שהנרתיק כולו בכלל, וברי שהוא הפנים. ר' זכאי האומר 'בין השיניים' - שיורי הבתולים, הוצרך לומר 'ובין השיניים כלפנים' מפני שהם בפי הנרתיק בלבד, ויש מקום לדון על מה שביניהם כפי שהאשה מרגשת באצבעה.
- 243 לשני הפירושים השווה בבלי חולין טז ב (ומקבילה): 'המקנה בדבר שהאור שולט בו שינוי נושרות'. ופירש רש"י: 'שינוי נושרות. שיני הפרק ושיני הכרכשא שהיא מחוברת בהן לעצמותיהן כעין תלתולי בשר', היינו קפלי פי הטבעת.
- 244 תחילה סברתי לפרש שהשיניים הן השפתיים הקטנות (Labia minora), כפי שכתב ידידי ר"י הלוי במאמרו. ברם לפירוש זה אין חילוק בין הסובר 'מקום שתינוקת יושבת ונראית' לבין הסובר 'בין השיניים', ושניהם כוללים את השפתיים הקטנות בבית הפנימי; שהרי הגבול הוא עד בין השיניים, ובין השיניים גופו חשוב בית פנימי.
- 245 זאת יש ללמוד גם מן הקושיה 'אותו מקום גלוי הוא אצל שרץ', כלומר זהו 'חוף' המטמא כרגיל, כמו באיש, ולא 'בפנים ככחוף' שהוא דין מיוחד לאשה.
- 246 בזה נמצאו מקיימים דברי רמ"ו מקראקא, שהובאו בהערה 36.

מקום דישה – מקום שהשמש דש

רמב"ם: 'מקום שיגיע אליו האבר בשעת גמר ביאה'; 'מקום שדרכו עובר האבר בשעת תשמיש ... המקום שמגיע ראש האבר'.²⁴⁸

פירוש זה קשה מאוד. אצל רוב בני אדם השמש לא מגיע עד סוף הנרתיק.²⁴⁹ יתר מזו: אין מקום מוגדר שאליו 'מגיע ראש האבר', לפי שאין כל האצבעות שוות ואין כל הנרתיקים שווים.²⁵⁰ כדברי רמב"ם עצמו: 'ובשעת גמר ביאה האבר נכנס בפרוזדור ואינו מגיע עד ראשו שמבפנים אלא רחוק ממנו מעט לפי האצבעות'.²⁵¹ מאחר שהמקום שראש האבר מגיע אליו אינו גבול חתוך כלל וכלל, כיצד אפשר שנתנו חכמים לאשה סימן שאינו מסמן מהיכן היא נטמאת? וכי טומאת האשה תלויה באורך אצבעו של בועלה?²⁵² ומה דין הבתולה?

כבר נטו בני זמננו מפירוש הרמב"ם (מטעמים אחרים), ופירשו בשיטתו ש'מקום דישה' הוא הנרתיק כולו מראשו עד סופו.²⁵³ – כלומר מקום הראוי להיות נידוש, ולא דווקא נידוש בפועל; וכך מקובל אצל הפוסקים משנים קדמוניות.²⁵⁴ אף אנו ניטה מפירוש הרמב"ם, ונפרש את מקום הדישה לשיטת הקדמונים בדרך שתתישב עם מקום הבית החיצון לשיטתם – מקום השפתיים.

- 247 ראה בסמוך להערה 227. התמונה שבספרים (אנטומיה, עמ' 1288 תמונה B; אנטומיה לסטודנטים, עמ' 523 תמונה A) היא בפיסוק רגלים, כפי שניכר מתחתיתה.
- 248 הל' איסורי ביאה ה ב, ועיין שם ה ד; פירוש המשנה, נדה ה א (להלן נספח א.ב.).
- 249 ראה ר"מ הלפרין א, עמ' 431 הערה 13. הדברים כאן מכוונים כלפי שיטת רמב"ם ב. שיטת רמב"ם א קשה יותר, שכן על פיה ראש האבר נכנס לתוך צוואר הרחם; ראה להלן הערה 493.
- 250 לענין אורך האצבעות עיין בבלי פסחים קיב ב; נדה סו א; ר"מ הלפרין, שם. לענין אורך הנרתיק ראה גינקולוגיה, עמ' 51; ר"מ הלפרין, שם. על קושי זה כבר עמד בתו"ט נדה ה א; ועיין תוס' נדה מא ב, ר"ה וסבר.
- 251 הל' איסורי ביאה ה ד.
- 252 בתוספות הנזכר העמידו באיש בינוני ובאשה בינונית (אינו בתוספי הרא"ש שעל הדף, ר"ה כאן, ונראה שנוסף בזמן מאוחר על פי שיטת הרמב"ם. ראה עוד למעלה הערה 205). הדברים קשים מאוד שכן הסימן ניתן לכל אשה לדעת מהיכן היא נטמאת, ומה יועילנה אם אינו מכון עליה? וכי נותנים סימן לנשים בינוניות שבעליהן בינונים בלבד? ומאין תדע אם היא בינונית ואם בעלה בינוני?
- 253 שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, סעיף מא; ר"מ הלפרין א, עמ' 431.
- 254 כמוכח מדבריהם לענין הרגשה. ראה המצוין להלן הערות 310–311; ועיין מנחת שלמה שם, סעיפים לה–לו.

‘דישה’ היא משל בלשון נקייה לפעולת התשמיש – חבטה ומיעור.²⁵⁵ עיקר הענין בשעת העראה – שעת תחילת הביאה, שבה ראש השמש מגשש וממעך במקום השפתיים עד שנכנס, וזוהי הדישה. המקום הנידוש – הנחבט והנמעך, הוא מקום השפתיים בלבד. מקום זה שווה בכל, ואינו תלוי בגודל איברי האיש והאשה הפרטיים. מפני כך אמר רב יהודה ‘מקום שהשמש דש’, ולא אמר ‘מקום שראש השמש מגיע’ וכדומה – כפי הראוי לכאורה לפירוש הרמב”ם.

אף בגמר הביאה ממעך השמש במקום השפתיים, וזהו שאמרו ‘דש מבפנים וזורה מבחוץ’.²⁵⁶

הפירוש מסתייע מגירסת רבנו חננאל, בה נוסף משפט שאינו בנוסחנו: ‘מחוי רב יהודה, מקום שהמכחול דש’.²⁵⁷ נראה שרב יהודה הראה לתלמידיו במכחול ושפופרת. שפופרת היא כלי צר וארוך שמלא מן הסתם באבקת כחל.²⁵⁸ המכחול נכנס בשפופרת מעט, דש בשכבה העליונה של הכחל, ונכנס אליה – וזה כבעילה ממש.²⁵⁹ [אפשר שאף מהר”ח אור זרוע פירש ‘מקום דישה’ – מקום השפתיים].²⁶⁰

255 ראה בארוכה פליקס, עמ’ 222–234. לדבריו נעשתה הדישה בארבע דרכים: מורג נגרר על ידי בהמה; גלגלים למיניהם; חבטה במקל; רגלי בהמה. ברי שהמשל מכוון לשתי האחרונות, ובייחוד לאחרונה. דרך זו נזכרת במשנה, בבא מציעא ו ד; מכשירין ג ח.

256 תוספתא נדה ב ו ומקבילות. נראה שיסוד הלשון בתחילת הביאה שבה השמש עצמו ממעך, כמשל המכחול (להלן), וממשמע זה נעתק הלשון אף לגמר ביאה, שבו סביבות השמש ממעכות ולא השמש גופו. העתק כזה מצוי בדרכי הלשון, וקרוי בלעז מְטוֹנִימִיָּה. [בשור”ת ב”ח החדשות, סימן לה, כתב: ‘דהטעם שנקרא מקום דישה אינו אלא מפני שבגמר ביאה הוא מוציא זרע, וזה ודאי תולדה רדישה’. היינו מפרק, שהוא תולדת דש (בבלי שבת צה א, ועוד). וזה על דרך רמז, שכן פליטת הזרע היא הזרייה – ‘זורה מבחוץ’].

257 ראה למעלה בסמוך להערה 177.

258 כמו ‘ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת’ (בבלי סנהדרין סח א). לדרך הרמב”ם יש לפרש שהראה בשפופרת ריקה, והמכחול דש בקרקעיתה. ברם כפי הידוע לנו השמש דרך כלל אינו מגיע לסוף הנרתיק, כאמור. מלבד זה הנרתיק הוא מקום ידוע ומובחן, ואין תוספת ביאור במכחול ושפופרת (העירני ר”ד קינרייך).

259 מכחול שלהם הוא מקל ארוך וצר, שבראשו האחר כף קטנה להוצאת הכחל מן השפופרת וקרויה ‘כף’ או ‘מקבל’, וראשו השני תרוד למרח את הכחל בעין וקרוי ‘זָכָר’ (משנת כלים יג ב; תוספתא כלים בבא מציעא ג ה. כאן כפירוש הרמב”ם המוכח מן התוספתא; ועיין פירוש הגאונים לטהרות, עמ’ 29, 187, ושאר מפרשי המשנה [לענייננו שני הפירושים מתיישבים]. וראה כלים מתקופת המשנה והתלמוד, עמ’ 102–103; בשמים ותמרוקים, עמ’ 41). מין אחר של מכחול היה מקל חלול שבקצהו חור, מעין טפספת תרופות שלנו (Medicine Dropper), ושמה הוא שהיה מצוי בבבל. אף בזה אין שינוי לענייננו.

260 שו”ת מהר”ח אור זרוע, סימן ח (על פי כה”); ראה למעלה הערה 96. התיקונים משו”ת מהר”י ברונא, סימן רמז; [ומן הנקבים שכתבת] – ראה דברי השואל למעלה שם] לא שמעתי יותר, ומי יודע, שמא

נמצא אפוא שהכינויים 'בין השיניים' ו'מקום רישה' מכוונים שניהם למקום אחד.²⁶¹

בית הבושת

בושת היא ערוה,²⁶² על שם שבושים בגילוייה. נראה שבית הבושת הוא החלק החיצון והגלוי הקרוי בלעז Vulva, שבו אשה בושה כשנגלה, ובלשוננו מכונה פות.²⁶³ Vulva כולל את כל החלקים הנראים לעין בפיסוק רגלים, עד פתח הנרתיק.²⁶⁴ אם כנים הדברים, לזה מכון הלשון 'בל בית הבושת קרוי בית החיצון'.²⁶⁵

אחד פרוודור ואחר עלייה או מקור [מהר"י ברונא: ומקור] ... ושמה נקבים של מטה כנקבים של מעלה, שמי החוטם נגררין דרך הפה כשיש חולי כרכס [–כנראה שם החולי בלעז. חסר אצל מהר"י ברונא] (לדודם) [לאדם], וכן גם למטה. וכן נראה, כי כשיצאו מי רגלים חוץ לנקב ובאים לבית החיצון למקום שהשמש דש, שוב לא תוכל כלל לעצור עצמה שיחזרו מים אחוריהם ויכנסו למקור ... 'מקור' בלשוננו הוא הנרתיק; עיין בלשון השואל למעלה סמוך להערה 96, ובהמשך התשובה שיובא בסמוך. ואף שמהר"ח כותב כאן שאינו יודע את כינויי הנקבים, נראה מן התשובה שהשתמש בכינוייהם שבפי השואל.

להשלמת הענין יובא המשך התשובה: 'ואם [–כלומר, ואף אם] הייתה יכולה לעצור עצמה, למה יכנסו למקור; [יכנסו למקום] שיצאו משם. אלא כך הפירוש: כשנעצרין המים קודם שיצאו לחוץ לנקב שיצאין ממנו, או מחמת חולי או כשעוצרת עצמה, או מתמלא מקום השתן, עד שמשם דרך סדק או נקב יוצאים, ונכנסים למקור ומביאים עמהם דם. ולא כשנכנסים למקור (כשהיו יוצאים דרך המקור, אלא כשמשתנת אז חוזרים למקומם דרך נקב שיצאו, ומביאים דם המקור עמהם. והמקור לא נפתח, שאם נפתח המקור היה לה לראות בבדיקה, כי כשהוא נפתח אין נסתם כל כך במהרה, ובברור היה בא דם בתר דתמו מיא. וכפי זה לא יועיל אפי' אם תסתום הנקב [–של המקור] בשעת הטלת מים.' על תשובה זו עיין שו"ת מהר"י וייל, סימן כה.

אלא שאם כן אינו יודע לכלכל דברי מהר"ח אור זרוע בסימן קיב: 'סבור אני שאין לתלות בצדדין אלא כשראתה מחמת תשמיש ובורקת קודם ואחר כך מוצאה טהור, שמוכחא מילתא שהשמש הביא דבר זה. ואז יש לתלות שמן הצדדין הביאו; לפי שאינו מגיע למקור, כר' יוחנן דאינו משמש אלא בבית החיצון'. נראה שהוא כולל את הנרתיק בבית החיצון; ואם כן שם סבר שנקב השתן נמצא בעומק הנרתיק, וכך יתפרשו דבריו שבפנים, ואין להביא מהם ראיה. ברם קשה מאוד לומר שלא ידע עד כדי כך. שם ראה את דברי הרמב"ם ושינה דעתו מסימן ח. וצ"ע.

261 ראה הערה 179.

262 עיין מיכה א יא 'עֲרִיָה בִשְׁת', ומפרשים. יונתן תרגם 'גִּלְן עֲרִיָא', גלוית ערוה. בדומה פירש רש"י 'גלוית בית הבשת'. וכבר בבראשית ב כה, 'וְלֹא יִתְבַּשְׁשׁוּ'. ראה עוד מילון קדרי, ערך 'I ערה' וערכים סמוכים.

263 עיין רש"י סוטה ח א, ד"ה שכולה ערוה. מכאן לשון גילוי וראייה שנאמר על ערוה בפסוקים הרבה, ועיין עוד משנה בכורות ו ה ופירוש הרמב"ם; בבלי ברכות י א. [השם 'פות' נטול מישעיהו ג יז. ועיין מלכים א ז; משנה כלים יא ב; ודוק].

264 ראה אנטומיה, עמ' 1288; אטלס, עמ' 202; גינקולוגיה, עמ' 48. החלקים העיקריים נתבארו למעלה פרק ה, 'הקרמה לביאור התלמודים'.

נמצא שאף סימן זה מכוון למקום שהסימנים האחרים מכוונים אליו.²⁶⁶

כללו של דבר

הבית החיצון, מקומו וגבולו

עלה בידינו ש'פרוודור' ו'בית החיצון' הם שני שמות למקום אחד.²⁶⁷ תחילת הבית החיצון בין השפתיים הגדולות, ובגבולו הפנימי נתנו חכמים ארבעה סימנים: מקום שהתינוקות יושבת [למים] ונראית; בין/בית השיניים; מקום דישה – מקום שהשמש דש (מקום שהמכחול דש); בית הבושת.

הסימן הראשון ניתן לדעה שנרחתה מן ההלכה. שלושת הסימנים האחרונים מכוונים כולם למקום אחד: פתח הנרתיק (Vaginal Orifice). חוץ לפתח זהו הפרוודור – הבית החיצון, ופנימה לפתח זהו החרר – הבית הפנימי.²⁶⁸ הבית החיצון מקביל אפוא לפות (Vulva). ארבעת הסימנים פשוטים ומוכנים לכל אשה, וענינם להודיעה שהיא נטמאת משיצאה הטומאה אל מקום זה.

רב יהודה האומר בבבלי 'מקום שהשמש דש', הוא תלמידו של שמואל האומר בירושלמי 'כל בית הבושת קרוי בית החיצון', ומסתבר שמסר את תורת רבו שמואל. שמואל הרופא המומחה²⁶⁹ ורב יהודה תלמידו הם המפרשים את משנת הבנין, הם המפרשים את גבולו של הבית החיצון, והם המפרשים היכן מקום העראה; והכל הולך אל מקום אחד – הוא פרוודור הוא בית החיצון והוא מקום ההעראה.²⁷⁰

מעתה נמצאנו מקיימים את דברי ר' משולם וייפוש מקראקא:²⁷¹ '... משמע דכל מה שנוכל למצוא מקום חיצוני יותר ויהא נקרא "בבשרה", הוא מיקרי בית החיצון; רק שלא יהא גלוי אצל השרץ, באופן שיהא נקרא "בבשרה" שפיר'. המקום שבין השפתיים הקטנות, שלהלכה הוא בכלל הבית החיצון, אינו גלוי אצל שרץ;²⁷² ועליו אמרו 'שמטמאה בפנים כבחוץ'.

265 אף מצינו במשנת חולין ט ב 'עור בית הבושת', ומסתבר שהמכוון למקום החיצון בו יש עור. ועיין רש"י שם קכב א, ד"ה בית הבושת.

266 כפי שנכתב בסמוך להערה 179. ועיין פני משה לירושלמי יבמות ו א, ד"ה ור' יוסי בר בון.

267 ראה הערה 193.

268 ראה למעלה פרק ג, ראש ערך 'חרר'.

269 ראה תולדות תנאים ואמוראים, עמ' 1122.

270 ראה למעלה בסמוך להערה 215.

271 שו"ת ב"ח החדשות, סימן לד.

272 ראה הערה 247.

- יישובי הקשיים בשיטת רמב"ם, על פי שיטת הקדמונים
כל הקשיים בשיטת רמב"ם (למעלה פרק ב), מיושבים מאליהם בשיטת הקדמונים:
א. משנת הבנין ותלמודיה מדויקים אנטומית.
ב. המקור אינו החדר, ועל כן שינתה המשנה את לשונה מן הרישא לסיפא.
– משנת הבנין לא הזכירה את הבית החיצון, מפני שהוא הפרוזודור הנזכר בה.²⁷³
ג. הלול הוא פתח השופכה, ועל כן אפשר 'למצוא' דם ממנו ולפנים או ממנו ולחוץ.
ד. דם היוצא מן החדר-הנרתיק אל הבית החיצון, נמצא ברגיל בפתח הנרתיק שהוא מן הלול ולפנים, וטמא ודאי.
ה. דם החדר מגיע אל המקום שמן הלול ולחוץ רק על ידי שחייה.
ו. הפרוזודור ישנו באשה ואינו בבהמה.
ז. ר' יוחנן וריש לקיש נחלקו על מקום השפתיים הקטנות בלבד, ולא על כל אורך הנרתיק.
ח. 'כל שתינוקת יושבת ונראית' אכן נמצא בפרוזודור, בין השפתיים הגדולות, ועל מקום זה נאמר 'נמצא בפרוזודור ספיקו טמא' (כאשר נמצא מן הלול ולחוץ).
ט. 'חוץ לפרוזודור' גלוי לאויר העולם ממש.²⁷⁴
י. הבית החיצון אכן אינו כולל את הנרתיק וצוואר הרחם.

273 עיין תוי"ט, אהלות ז ד.

274 ראה פרק ט.

פרק ח ענייני הלכה

כל הכתוב בפרק זה הוא להלכה בלבד. לענין מעשה הדברים
מונחים לפני חכמי ההוראה, ולהם המשפט.

בפרקים שקדמו נתבררה שיטת הקדמונים החלוקים על הרמב"ם בפירוש בניינה של אשה:
רבנו חננאל, רבנו גרשום, בעל הערוך ורש"י. אך שיטה זו נשתכחה עד לדור האחרון.²⁷⁵
מה טעם נשתכחה? מפני שפירושי רש"י לשתי המשניות סתומים, והעומד עליהם מתוך
שלמד את פירוש הרמב"ם אינו יכול לעמוד על משמעם המקורי בלא ידיעה בתבנית
הגוף; ואילו דברי שאר הקדמונים לא נכתבו על אתר ובסידור שלם אלא זעיר שם זעיר
שם, ואף לא היו מצויים ביד כל אדם. לעומתם דברי הרמב"ם מפורשים וברורים, והרי
נודע לרופא מומחה מלבד חכמתו המופלגת בתורה ובשאר חכמות. מכוח סמכו הגדול
של הרמב"ם פשטה שיטתו כבר בימי הראשונים שלאחריו, וזכרה של שיטת הקדמונים
נשכח בשכבר הימים.²⁷⁶

פירושי הסוגיות אמנם נשתכחו, אך הלכות שנהגו על פיהם לא נשתכחו. מתוך כך אנו
מוצאים בדברי הפוסקים תמיהות וסתירות. אלו יסתלקו כאשר יובן כי המנהג הקדום נהג
על פי שיטת הקדמונים, ואילו התמיהות באו מן הפירושים על פי הרמב"ם.

•

נעיין עתה בכמה ענייני הלכה. ראש דבר יוקדם שאין כאן מחלוקת גמורה על פסקי
ההלכות גופם. אלא הפוסקים כיוונו לדרך הרמב"ם, ואילו אנו נפרש את פסקיהם שלהם
על פי שיטת הקדמונים שבה החזקנו.

מקום טומאה ובדיקה²⁷⁷

רמב"ם לא כתב בפירוש עד היכן הוא מקום בדיקה.²⁷⁸ כמה ראשונים כתבו לבדוק בחורים
ובסדקים, ולא פירשו.²⁷⁹ ראב"ד כתב לבדוק מקום שהשמש דש,²⁸⁰ ואף זה אינו חתוך.

275 עד שפורסם מאמרו של ר"י לוי; וראה למעלה בראש החיבור, 'דברים אחרים'.

276 בשו"ת מהרי"ל, סימן קעג, משמשים אולי שני הפירושים יחד – השווה הערות 81, 221, 291.

277 על הענין עמדר: נשמת אברהם, עמ' קמר; ר"י הלוי.

278 עיין הל' איסורי ביאה, ה' טז; ט א.

279 חלקם הביא בבית יוסף, יו"ד קצו.

280 בעלי הנפש, שער הספירה והבדיקה, עמ' צג: 'השנית בדיקת בית החיצון והוא מקום שהשמש דש.

ר' אברהם מטול, תלמיד ר"י הזקן,²⁸¹ האריך לבאר וכתב שיש לבדוק 'עד מקום שהשמש דש';²⁸² ואחריו הרא"ש ועוד ראשונים.²⁸³ בבית יוסף פירש שמקורם בסוגיית הבית החיצון: כיון שבבית החיצון אשה נטמאת, הרי שם היא צריכה לבדוק אם נטמאה. והרברים פשוטים.²⁸⁴

הקשיים במקום הבדיקה

כבר אחרוני הראשונים נתקשו כיצד תבדוק כלה בתולה, שפתחה צר ואינה יכולה להכניס את העד לעומק הנרתיק.²⁸⁵ הרברים נוגעים בטומאה דאורייתא, שכן דם עשוי לזוב ולעמוד בנרתיק פנימה לבתולים והבדיקה לא מגעת אליו.²⁸⁶ התירושים שנאמרו

והיא בדיקה לנדה ולזבה ליום ההפסקה, ולבדיקת השבעה אשר אמרנו למעלה.

281 ראה תשובות ופסקים, עמ' כז; בעלי התוספות, עמ' 336.
282 תשובות ופסקים, סימן קנח, עמ' 246: 'ורבים טועים בבדיקה זאת, ומקילים להרגיל נשותיהם שלא להכניס העד בפנים. ובלא הכנסה אינה נקראת בדיקה אלא קינוח, כדאמרין ווסת שאמרו לקינוח ולא לבדיקה (בבלי נדה יד ב), וכדגרסינן בפ"ק מתוך שמהומה לביתה אינה מכניסותו לחורין ולסדקין (שם ה א); אלמא בבדיקה כתיקנה הכי הויא. וסברא יש ברבר, דמאחר ששנינו כל הנשים מטמאות בפנים כבחוץ צריכה ודאי להכניס העד בפנים הרבה. ותמיהני היאך יוצאות ידי חובתן לפי המתניתא דאמרה עד מקום שהשמש דש הוי בית החיצון. אך לא ניתנה תורה למלאכי השרת, והמחמיר תבא עליו ברכה.'

283 פסקי הרא"ש, נדה י ה: 'ובדיקה שאמרנו היינו שתכניס ... לחורין ולסדקין עד מקום שהשמש דש. ולא שתכניסנו מעט לקנח את עצמה, דהוא קינוח מיקרי ולא בדיקה ... אלמא בלא הכנסה לחורין ולסדקין קינוח מיקרי ולא בדיקה' (כנראה העתיק מר"א מטול). וכן כתבו עוד ראשונים: טור, יו"ד קצו; מנהגי מהר"ש מנוישטט, סימן קסד = מנהגי מהרי"ל, הלכות נדה ב; לקט יושר, יו"ד, עמ' מא (22); ועיין המובא בבית יוסף, יו"ד קצו.

284 בית יוסף, שם. ואמנם כך כתב ר' אברהם מטול (ראה הערה 282). וכן כתב רש"א: '... אף אתה מצריכה בדיקה בכל מקום שמיטמאה בו, דמה הועילה זו בחצי בדיקה' (תורת הבית, בית ז שער ה, כד ע"ב). לשון המאירי, עדיות א א: 'שהיה מנהגן לבדוק את עצמן תמיד בחתיכת בגד לבן של פשתן ישן המיוחדת לה, שמכניסותו לחורין וסדקין לידע מתוך כך אם יש דם בבית החיצון'. ר"א הלוי השיג על בית יוסף (מלחמת מצוה, עמ' שכג, ד"ה וכפ"י), אך לא דק בשיטת רמב"ם א שביארנו בסמוך להערה 20; ועיין עוד פרק י, 'שמש עכביה לדם'. לביאור אחר עיין שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (לו). שם הקשה כמה קושיות על ב"י, ואף נטה לחלוק על הרא"ש. יש להשיב על כל דבריו ואכ"מ.

285 מנהגי מהר"ש מנוישטט, סימן קסד-קסה = מנהגי מהרי"ל, הלכות נדה ב (כשיטת מהרי"ל המובאת להלן הערה 291); ב"ח, יו"ד קצב אות ד, ד"ה ואיכא למידק; תו"ט, נדה א; שו"ת נחלת שבעה, סימן ס; סדרי טהרה, קצב יד, קצו כג. [אין לומר שאמנם בזמן חכמים היו ממעכות את הבתולים קודם חופה לשם כך. עיין בבלי יבמות לד ב; חילוקים, אות מ, ושם עמ' 160-161].

286 ראה ר"מ הלפרין א, עמ' 274.

בדבר רחוקים ביותר.²⁸⁷ לעומתם כתב ראבי"ה, סימן קפג, שכלה צריכה לבדוק 'כדין בדיקות כל הנשים בחורין ובסדקין, שמא יצא מן המקור לפרוזדור'. כיוצא בדבר נתקשו על בדיקת כל אשה, שצריכה לכאורה להכניס את העד לעומק הנרתיק ועלולה לפצוע את דופני הנרתיק וצוואר הרחם.²⁸⁸ החכמים שדנו בדבר כתבו שאין הנשים רגילות לבדוק בעומק כל כך;²⁸⁹ ולא מצאו תשובה בעיקרו של דבר למה פטורות, אלא דקדקו מדברי הרא"ש שאין זה חיוב גמור. אף כאן, אילו אשה נטמאת כבר משיצא הדם מצוואר הרחם, איך תיטהר בלא בדיקה עד הצוואר. שני קשיים אלו שהם מעשים שבכל יום, לא מצאנו זכרם בתלמודים ואף לא בדברי הראשונים שקדמו לרמב"ם; ודבר זה כשלעצמו הוא קושי חמור.²⁹⁰

287 מהר"ש מנוישטט כתב שיכולה לבדוק פנימה לבתולים, והביא ראייה משמואל שאמר 'יכולני לבעול כמה בעילות בלא רם' (בבלי נדה סד ב). הרבנים קשים, מה ענין שמש לאצבע עם עד, שהעד וראי ימנע את הבתולים; ומה ענין רופא מומחה לאשה צעירה שאינה בקיאה; ועיין נחלת שבעה שם (לעצתו שם ראה להלן פרק י', 'סכות מבפנים ומקנחות מבחוץ'). בלשון סדרי טהרה, קצו כג: 'ומה שתירצו בזה הוא דחוק, והדבר ברור שאי אפשר לבתולה שתבדוק את עצמה בחורין ובסדקין; ומכל שכן בבדיקה עד מקום שהשמש דש שהוא מן הנמנע'. הוא גופו תירץ שבדיקת חורין וסדקין היא חומרה דרבנן, והביא ראייה מדין נשים שהיו ישנות במיטה (בבלי נדה ס ב). אך ראייתו קשה, שכן שם הנדון בתחילת ראייה והיא מוחזקת בטהרה, ואילו כאן הנדון בסוף ראייה כשהיא מוחזקת בטומאה ועליה לראות שנסתם המעיין ולהוציא מן החזקה. גם לא מצינו בתורה כלל ענין בדיקה, ואיך אפשר לומר שעיקרה מן התורה ורק חורין וסדקין דרבנן.

288 לקט יושר, יו"ד, עמ' מא (22) = תרומת הדשן פסקים וכתבים, סימן עח; בית יוסף, יו"ד קצו (על תירוצו השני עיין מעדני יום טוב על הרא"ש, נדה י ה, אות ח; מלחמת מצוה, עמ' שכד, ד"ה והן); ב"ח, שם אות ח; שו"ת משאת בנימין, סימן מט. וראה שו"ת שבט הלוי, חלק ו סימן קכה: 'דידוע לי מן הנסיון של מאות פעמים וגם ע"פ רופאים ורפואה דראש צואר הרחם עלול מאוד לפצועם, היותו עור עדין ומשונה ומעורב תמיד עם חומצות שונות – וכפי הנסיון רוב המכות באותו מקום אינם מן הצדדים [מדופני הנרתיק] אלא בצואר הרחם ממש שהוא כנגד אמצע חלל הפרוזדור' (לקושייתו שם ראה להלן פרק י', 'בדיקת רואה מחמת תשמיש'). וראה קטן, עמ' 316 ואילך.

289 כגון לקט יושר: 'חקרתי ודרשתי שאין שום אשה בודקת כ"כ בעומק'. ועיין לשון ר' אברהם מטול למעלה הערה 282; פסקי הרא"ש, נדה י ה; בית יוסף שם. ראה עוד להלן, 'מנהג בנות ישראל'.

290 בזמננו יש שמצא תירוצי חדש, שבזמן חז"ל היו הנשים בריאות וחזקות ואינן נשרטות מן העד. אך הדבר ידוע שבזמננו בני אדם בריאים יותר ואורך החיים הממוצע גדול בהרבה מזמן חז"ל, שבזמנם היו הנשים מתות בשעת לידתן והבנים מתים בקטנותם, וכיוצא באלו (משנה שבת ב ו; בבלי ברכות ה ב; שבת לב ב). ואם תאמר שדווקא בימינו הבשר רך מפני שינויי המאכלות וזמני השינה וכדומה, תשובתך בצידי, שכבר בבית יוסף ובשו"ת משאת בנימין (הערה 288) כתבו שהנשים נשרטות. בין כך ובין כך תירוצ זה לא יועיל לבדיקת כלה.

מקום הבדיקה לשיטת הקדמונים

על פי שיטת הקדמונים מסולקים הקשיים מאליהן: מקום טומאתה של אשה הוא הבית החיצון, הפרוורוד – מקום השפתיים. אם כן אשה נטמאת רק כאשר הטומאה יוצאת מן החדר-הנרתיק אל מחוץ לפתח הנרתיק. כל עוד הטומאה בנרתיק, האשה טהורה. לפיכך בתולות ובעולות בודקות באותו מקום גופו – במקום השפתיים עד פתח הנרתיק, ואין צורך להכניס את העד יותר מכך. מאחר שכן אין הכלה חוששת שמא תמעך את בתוליה, ואין האשה חוששת שמא תסרט את עצמה.²⁹¹

ראיות למקום הבדיקה

א. בבבלי נדה נח א דנו אם מחזיקין טומאה ממקום למקום, כלומר אם חוששים שדם ממקום הטומאה הגיע למקום כלשהו בגוף ועבר משם למקום אחר. אמרו: 'ולא מחזיקין טומאה ממקום למקום? והתניא נמצא [כתם] על קשרי אצבעותיה [היינו גב היד. רש"י] טמאה, מפני שידים עסקניות הן. מאי טעמא, לאו משום דאמרין ברקה בחד ידא ונגעה באידך ידא. לא, שאני ידה דכולה עבירא דנגעה.' כלומר הנדון באשה שבדקה עצמה.²⁹² בתחילה הניחו שדם עשוי להגיע לגב היד רק מתוך שהיד הבודקת נגעה בחברתה, וזו טומאה ממקום למקום. לבסוף השיבו שהדם נמצא על היד הבודקת, ואף גב היד עשוי לנגוע במקום הטומאה. נשוב עתה לכרייתא 'נמצא על קשרי אצבעותיה טמאה, מפני שידים עסקניות הן'. לדרך הרמב"ם בדיקה נעשית בהכנסת אצבע לנרתיק עד מקום שהיד מגעת.²⁹³

291 בדברי הראשונים יש כמה לשונות של בדיקה בעומק. רש"י נדה יד ב: 'לקינוח. מבחוץ, ולא לבדיקה מבפנים'. ספר התרומה, הל' נדה סימן פז: 'וצריכה להכניס ... באותו מקום ברחמה בעומק'. שו"ת מהרי"ל, סימן קעג: 'שיבדקו יפה יפה בחורין ובסדקין בעומק ככל דין בדיקה'. אך בכל אלו יש מקום לפרש בפנים או בעומק – בין השפתיים הקטנות, ולא בקינוח חיצוני בעלמא. ואמנם במדרכי, הל' נדה, סימן תשלה, ובשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג), סימן תרכה, נעתק מספר התרומה 'באותו מקום בעומק' – בלא 'ברחמה' שהוא הנרתיק. בזאת גם יושוו לשונות רש"י, נדה יב א: 'לבדיקה. לחורין ולסדקין', לעומת דף יד ב: 'לבדיקה מבפנים'. וראה בהרחבה להלן, 'בדיקת חורין וסדקין'.

292 עיין רשב"א בשם 'מורי הרב', שביאר כי הנדון בבדיקה דווקא ולא בסתם נגיעה.

293 בשו"ת נודע ביהודה קמא, יו"ד מו, הוכיח לכאורה שלדעת רי"ף ראב"ד ורמב"ם די לבדוק בקינוח. ברם ראיותיו נדחו על ידי האחרונים מכל וכל (עיין בעיקר הגהות ברוך טעם לשו"ת נודע ביהודה; לחם ושמלה – שמלה, יו"ד קצו יא; שו"ת מחנה חיים, א, סימן צג-צד). על ראייתו מדברי הרמב"ם, שמזכיר לכאורה קינוח לענין בדיקת אשה (הל' איסורי ביאה ד יד-יט), השיב יפה בעל מחנה חיים, שם: רמב"ם הזכיר קינוח רק לאחר תשמיש, לפי שעניינו לדעת אם ראתה בשעת תשמיש ונטמאו שניהם; אך קודם תשמיש הזכיר רק בדיקה, לפי שעניינה לברר שנטהרה.

האצבע הבורקת נכנסת כולה, ואין כל חילוק בין קשר האצבע שבגב היד לבין פנים היד. שאר האצבעות מקופלות פנימה וקשריהן עשויים לנגוע בקל בפתח הנרתיק ולהתלכלך בדם – אין בזה כל חידוש, ואין צורך לטעם 'מפני שידים עסקניות הן'. ברם לשיטת הקדמונים הרברים פשוטים ומחוררים: הבדיקה נעשית במקום השפתיים בלבד, ובסתם נוגעות בו האצבעות רק מצידן הפנימי. לזאת חידשה הברייתא שאפילו נמצא דם בקשרי האצבעות מבחוץ טמאה, 'מפני שידים עסקניות הן' – האצבעות נעות הנה והנה בשעת הבדיקה ואף קשריהן עשויים להתלכלך.²⁹⁴

ב. גם מסדר המשנה אתה למד על מקום הבדיקה: כל המשניות הקודמות למשנת הבנין עוסקות בהלכות בדיקה. אם כן מסתבר שאף משנה זו דנה בבדיקה, ועליה אמרו 'נמצא בפרוזדור' – בשעת הבדיקה.

כל האמור בזה הוא מלבד הראיות למקומו של הבית החיצון, שהבאנו למעלה פרק ו. והרי הוא מקום הבדיקה.

מנהג בנות ישראל

דברים הללו שהוכחנו למעלה מצדדים הרבה, על צד האמת הם מנהג רבות מבנות ישראל מימים ימימה, בכל נפוצות ישראל. רבות מבנות תימן נהגו כך עד לימינו,²⁹⁵ וכן נהגו

294 על ראייה יפה זו העמידני ידיד החפץ בעילום שמו.

295 עיין שו"ת חן טוב, סימן מא, עמ' קע; עריכת שולחן, עמ' קצג-קצו (בפרט בסוף דבריו); פירוש ר"י קאפח למשנה תורה, הל' איסורי ביאה ד טו, עמ' פב; 'הבאתי כאן כל דברי הנוב"י בענין זה (ראה להלן) כי במחזות רבים בתימן לא נהגו כדעת הרשב"א, ומנהג אבותיהם הקדושים בידיהם, סמוכים לעד לעולם על איתני עולם'. וראה תשובות ר"י קאפח, עמ' 261-264.

בביאור ובארוכה ראה טהרת משה, עמ' קז-קיב; שם, נספחות, סימנים א, ב, ה, כג (עמ' רכה), לא, לב (עמ' רעט). לענין הבדיקה השווה לבתולה ולבעולה עיין שם, עמ' פא. המובא שם נסמך על מחקר אצל כשלושים נשים מכל מחזות תימן – ראה רצון, עמ' 176, 180-184.

[יש להוסיף שעוד מנהג היה אצל בנות תימן, להתחיל ספירת שבעה נקיים רק לאחר סיום שבעת ימי הנידוד. מנהג זה נזכר כבר במדרש תנחומא, מצורע ז, וקדם לזמן הרמב"ם שכתב כנגדו (הל' איסורי ביאה יא יד). אף על פי כן נהגו בו עד ימינו ולא נעקר (שו"ת חן טוב, סימן מא; בארות יצחק, עמ' מו; רצון, עמ' 193-195; טהרת משה, עמ' קיט-קכא, רעז-רפא). שכן מנהגי הטהרה היו עובדים מאם לבתה במסורת על-פה, ורובן לא ידעו קרוא וכתוב, ולא דנו בעניינים אלו עם בעליהן (רצון, עמ' 179, 195-196; שו"ת עולת יצחק, ג, סימן ריג, סוף אות א; תשובות ר"י קאפח, עמ' 263; טהרת משה, עמ' קט-קי, קיט, רסו-רסז). מסתבר אפוא שגם המנהג לברוק במקום השפתיים קדם לרמב"ם, ולא על פיו נהג.] ראה עוד מיטשם, עמ' 231 הערה 333.

רבני תימן שהכירו את המסורת נתלו על שו"ת נודע ביהודה קמא, יו"ד מו, שהוכיח לכאורה כי לדעת

באשכנז ובצרפת, במזרח אירופה ובבבל, אף בימי האחרונים.²⁹⁶ מנהג שפשט כל כך, ודאי מסורת היא שעברה מאשה לבתה מזמן חכמינו ז"ל, ועל מסורת זו נתרעמו חכמי ישראל שלאחר הרמב"ם עד שעלה בידיהם להעבירה מן העולם. צא ולמד כמה יפה כוחו של מנהג וכמה עז תוקפה של מסורת, שעמדה בצביונה מאות רבות בשנים על אף שכמה מגדולי חכמי ישראל עמדו כנגדה.²⁹⁷

בדיקת חורין וסדקין

בבבלי נדה ה א אמרו על אשה הממהרת לבדוק, 'מתוך שמהומה לביתה אינה מכנסת לחורין ולסדקין'. משמע, הבודקת צריכה לבדוק בחורין ובסדקין. כפשוטו, ענין חורין וסדקין הוא דין באיכות הבדיקה שתהא יפה, כלומר שתעבור האשה על כל חור וסדק, מעין בדיקת חמץ שאף היא בחורין וסדקין.²⁹⁸ כך פירש ראב"ד.²⁹⁹ רוב הראשונים כתבו שחורין וסדקין הוא דין בגבול הבדיקה, שצריכה להעשות בעומק (וראה להלן).³⁰⁰

רי"ף ראב"ד ורמב"ם די לבדוק בקינוח (שו"ת חן טוב, סימן מא, עמ' קע; פירוש ר"י קאפח למשנה תורה, שם; עריכת שולחן, עמ' קצה-קצו). ברם ראה למעלה הערה 293. ראה עוד דחוקי הגדולים של ר"י קאפח בטרם ראה דברי נודע ביהודה – טהרת משה, נספח א; ואכמ"ל.

²⁹⁶ **אשכנז וצרפת:** ראה למעלה הערות 282, 288–289; וכך מוכח מדברי השואל בשו"ת מהר"ח אור זרוע, סימן ח (למעלה בסמוך להערה 96). מקור חיים, קצו נא (דף קד ע"ב): 'מכל הלין נתחזק מנהג נשי דידן ולא בדקו עד מקום שהשמש דש אבל בדקו בחורין וסדקין. והנה להם' (ע"ש בכל הסעיף). **מזרח אירופה:** ציון לנפש חיה (צל"ח), פסחים מט ב: 'והנה בהמה אין לה פרוודור. ובת עם הארץ שגם כן דומה לה, כאילו אין לה פרוודור המעכב דם ולכן מזלזלת בבדיקה בפנים'. ר' אשר הכהן, כתר ראש, אות קכ (כאן בנוסח רי"ז מסלנט, מהר" זלושינסקי, ירושלים תשע"ב, עמ' פ): 'שאלתי – את ר' חיים מוולוז'ין אודות בדיקות הנשים. השיב: איני יודע מאין יצא המנהג לא טוב שמקילין בזה, וכל בדיקותם לא נחשב רק לקינוח בעלמא. ועכ"פ בדיקה אחת צריכה להיות במוך דחוק עד מקום שהשמש דש' (העירני ר' יהושע ינקלביץ). קיצור שולחן ערוך, קנט ז: 'וטוב שלכל הפחות בדיקה אחת תהיה עד מקום שהשמש דש (וצריך כל איש ללמד את אשתו דין הבדיקות כי הרבה אינן יודעות)'. רי"י יאנובסקי, טהרת ישראל, ב ע"א: 'והנה אספרה את שברון ועצבות לבי, אשר באו לפני כמה וכמה נשים שיש להם בנים גדולים ולא היו יודעים כלל שצריך להכניס בהפסק טהרה העד לפנים, וסברו שסגי בקנוח בחוץ'. **בבלי (עירק):** שו"ת רב פעלים, ד, יו"ד כ: 'וגם רובא דנשי בעוה"ר אין בודקים בדיקה מעליא להכניס המוך הטיב עמוק עמוק כמ"ש בש"ע, יען כי יצה"ר אומר להם אם יכניסו אותו היטב ימצאו בו קורט דם ולא יצא נקי'. הרבה מן המצוין כאן למדתי מדברי ר"י רצאבי, בארות יצחק, עמ' טז-כ.

²⁹⁷ על ענין אחר מדיני נידות שאירע לו בדומה – ראה עמנואל, ושם עמ' 254.

²⁹⁸ בבלי פסחים ח א. בלשון הירושלמי, פסחים א א: 'כל שהוא כל שהוא, ע"ש.

²⁹⁹ בעלי הנפש, שער הספירה והבדיקה, עמ' צג. כך פירשו את דבריו סדרי טהרה, קצו כג (בראש דבריו); שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (לו); מלחמת שלום, ענף ב, טו (טו ע"א). בדומה כתב ב"ח, יו"ד קצו, ה. [בשו"ת נודע ביהודה קמא, יו"ד מו, דחק הרבה בדברי ראב"ד. כמותו כתב המאירי, נדה ה א. ברם

הלשון 'חורין וסדקין' משמעו מקומות צרים ורחוקים. לשיטת הקדמונים הבריקה נעשית במקום השפתיים בו יש קפלים וקמטים, בעיקר – השפתיים הקטנות; ואלו החורים והסדקים.³⁰¹ וכך כתב בעל הרוקח: 'ומכניסות באותו מקום בכל הכתלים ובדלדולי בשר מקנחת שם'. בנרתיק אין דלדולי בשר, ונראה שכוונתו למקום השפתיים.³⁰²

בדיקה וקינוח

למעלה ביררנו שקינוח הוא ניגוב חיצוני, ומשך ומנו קצר ביותר.³⁰³ הבאנו שם לשון הירושלמי 'רב הונא אמר, כדי שתקנה פי הבית מבחוץ, אבל לא מה (שבחררין) (שבחררין) ולא מה שבסדקין'.

מרבירי רב הונא אתה למד שגם בדיקה אינה בתוך הנרתיק. אילו היתה שם היה אומר 'אבל לא בפנים'; 'אבל לא בתוך הבית'; וכיוצא בזה. אלא אף בדיקה נעשית במקום השפתיים, וההפרש הוא שבקינוח מקנחת 'פי הבית מבחוץ', ואילו בבדיקה בודקת 'מה שבחררין ומה שבסדקין'. כלומר בקינוח נותנת את העד בפתח השפתיים בהעברה קלה ('פי הבית' – הבית החיצון); ואילו בבדיקה בודקת היטב בקפלים ובקמטים. אף לשיטת

עיין הערת ר"א סופר למאירי שם, עמ' 16; הערת הרב בוקוולד לבעלי הנפש, עמ' צד אות ה. כשיטת ראב"ד שזו בדיקה יפה משמע מרבירי הרוקח, סימן שיו: 'ובודקת אותו מקום בחורין וסדקין פן תדבק שם טיפה כחרדל'.

- ראב"ד הוסיף שבדיקה לבעלה אינה בחורין וסדקין, ובדיקה לעסוקה בטהרות צריכה חורין וסדקין. בזאת נחלקו עליו כמה ראשונים וכתבו שבלא חורין וסדקין זהו קינוח. ראה הערה 300.
- רש"י, נדה יב א: 'לבדיקה – לחורין ולסדקין. ... לקינוח – מבחוץ'. ולהלן יד ב: 'לקינוח – מבחוץ. ולא לבדיקה – מבפנים'. ר"א מטול, תשובות ופסקים, סימן קנח, עמ' 246: 'ובלא הכנסה אינה נקראת בדיקה אלא קינוח, כראמרין ווסת שאמרו לקינוח ולא לבדיקה (בבלי נדה יד ב), וכדגרסינן בפ"ק מתוך שמהומה לביתה אינה מכניסתו לחורין ולסדקין (שם ה א); אלמא דבדיקה כתיקנה הכי הויא'. בדומה בתוספי הרא"ש, נדה ה א; ועיין פסקי הרא"ש, נדה י ה. רשב"א, תורת הבית, בית ז שער ה (כד ע"ב): 'דכל בדיקת חורין היא שנקראת בדיקה; שלא בחורין אינה נקראת בדיקה אלא קינוח' (ועיין חידושי, נדה ה א). זו גם מסקנת המאירי, נדה שם, וכן פסקו טור ושו"ע, יו"ד קצו ו. [עיקר ראיית הראשונים משיעור הזמן שאורכת בדיקה לעומת קינוח, כמוכח בסוגיית אותיאוס (למעלה פרק ו, 'ראיות למקום הבית החיצון', ג). בזאת תשובה לקושיית בית אליהו, עמ' כב-כג]. כאמור ראב"ד חלוק עליהם ולשיטתו יש בדיקה בלא חורין וסדקין. רמב"ן הכריע כמותו בבדיקת הפסק טהרה שתאה בחורין וסדקין, אך לא בבדיקות שבעה נקיים, ובעל נפש לא יקל בכך' (רמב"ן ור"ן, נדה ה א).
- ראה עוד פרק ה, 'הקדמה לביאור התלמודים'. לעתים אף יש שפתיים נוספות, בין הגדולות לקטנות (Labium tertium). ראה אנטומיה, עמ' 1289). [מצאתי שקדמי בבית אליהו, עמ' כה].
- ספר הרוקח, סימן שיו. וראה דברי ראב"ה, חב"ד של בעל הרוקח, למעלה בסמוך להערה 287.
- פרק ו, 'ראיות למקום הבית החיצון', ג.

הבבלי כתבו רוב הראשונים שההפרש בין בדיקה לקינוח הוא החורין והסדקין, כאמור למעלה, ודברי רב הונא בירושלמי ראייה גדולה לדבריהם.³⁰⁴ מאחר שחורין וסדקין כוללים את מקום השפתיים הקטנות כאמור, נמצא שבדיקת חורין וסדקין היא גם בדיקה יפה ומדוקדקת, וגם בעומק יותר מקינוח שנעשה רק בפתח השפתיים. הרי פירוש ראב"ד ופירוש הראשונים עולים יחדיו. בדיקה נעשית מן החוץ כלפי פנים – מתחילת מקום השפתיים שלפנים, וכלפי אחור ולעומק אל פתח הנרתיק, תוך פשוט הקפלים והקמטים. מצורת הדם וממקומו על העד, יודעת האשה היכן 'נמצא בפרוודור' – לפנים מן הלול או חוצה לו.

הרגשה³⁰⁵

במשנת נדה ח ג בא מעשה בר' עקיבה שתלה כתם של אשה במכה שיכולה להיגלע ולהוציא דם, וביאר לתלמידיו 'שלא אמרו חכמים בדבר להחמיר אלא להקל, שנאמר "ואשה כי תהיה זבה דם יהיה זובה בבשרה" (ויקרא טו יט) – לא כתם.³⁰⁶ כלומר הכתוב מטמא דם הזב 'בבשרה' – בבשר הערוה, ולא כתם שנמצא במקום אחר.³⁰⁷ חכמים הם שגזרו לטמא כתמים, והם שהקלו בהם לתלות. בבבלי שם נז ב: 'אמר שמואל, בדקה קרקע עולם וישבה עליה ומצאה דם עליה, טהורה, שנאמר "בבשרה" – עד שתרגיש בבשרה.' שמואל נסמך על דרשת ר' עקיבה "בבשרה" – לא כתם, והוסיף להקל שאפילו ברי שיצא הדם מאותו מקום טהורה עד שתרגיש שם את הדם, לפי שהטומאה תלויה בהרגשת הדם בבשר הערוה.³⁰⁸ וכך נפסקה הלכה.³⁰⁹

304 מדברי רב הונא לכאורה ראייה מכרעת כנגד שיטת ראב"ד הנוכחת, ולא ראיתי שעמדו בזה. ועיין תורת הבית שם.

305 גם בענין זה עמד ירדני ר"י הלוי.

306 כך נוסח כ"י מדויקים של המשנה; משנת הרמב"ם; דפוסי המשנה המוקדמים; כה"י של הבבלי; מדרש הגדול, ויקרא טו יט; כמה וכמה ראשונים; ומלאכת שלמה בשם ה"ר יהוסף (בשינויים קלים). בדפוסי הבבלי ובדפוסי המשנה המאוחרים: 'דם ולא כתם', וזו גירסה משובשת שהרי גם הכתם הוא דם (עיין אחרונים כאן). ראב"ן, סימן שכא, ופסקי רי"ד, נדה נח ב, גורסים: 'בבשרה – בבשרה ולא כתם'; והוא פירוש, כמו שיתבאר בסמוך. ועיין שו"ת יביע אומר ד, יו"ד יב, אות יג.

307 כלשון רש"י בבא קמא לח ב, ד"ה מרקם: 'שתראהו מגופה, ולא שתמצאהו בבגדה.' ובמדרש הגדול, ויקרא טו יט: 'בבשרה' – עד שתראה הדם במקומו. בבשרה – לא בכתמה'. וכן פירש בשו"ת שב יעקב, סימן לו, תשובה שנית. לביאור 'בשר' ראה למעלה הערה 162.

308 בטעם הרבר יש לדון ואין זה מענייננו כאן. האחרונים האריכו לבאר, אך לפנייהם היתה גירסת הדפוסים המשובשת 'דם ולא כתם' (ראה הערה 306). עיין שו"ת מהר"ם לובלין, סימן ב; סדרי טהרה, קצ צג, ד"ה וכבר עמדו.

נחלקו החכמים בטיבה של הרגשה זו. יש אומרים, הרגשה שהמקור [-צוואר הרחם] נפתח;³¹⁰ ויש אומרים, הרגשת זיבת דבר לח [אל הנרתק].³¹¹ ושני קשיים בדבר:

א. הרבה אחרונים כתבו מפי הנשים, שרובן אינן מרגישות בפתיחת המקור.³¹²

309 רמב"ם הל' איסורי ביאה, ט א (ועיין שם ז); טוש"ע יו"ד קצ א. לא ניכנס כאן למחלוקת רש"י ותוס' בדף נח א, אם רב אשי מודה בדיון הרגשה (עיין תשובות ר"י הזקן, סימן סט, ודוק; שו"ת שב יעקב, סימן לו, תשובה ראשונה; סדרי טהרה, קצ צג, ד"ה וטרם אכלה); ואף לא לשאלה אם ראיה בכדיקה דינה כהרגשה (עיין ירושלמי נדה ב א, 'או שהטיח גופה לבית תורפה...'; רש"י נדה סב ב, ד"ה אמר ליה; רש"י בבא קמא לח ב, ד"ה מרקם; ספר התרומה, הל' נדה צב; תוס' רי"ד, נדה נו ב, ד"ה אמר שמואל; מאירי נדה כא ב, ד"ה הרואה דם, בסופו; שו"ת מהר"ח אור זרוע, סימן קיב; שו"ת שב יעקב, סימן מא, תשובה ראשונה; סדרי טהרה, שם; בית מאיר, יו"ד קפה, 'ובוראי כן הוא...'; רמ"מ כשר, עמ' שלו; בית אליהו, קונטרס רבינו עובדיה).

310 תרומת הדשן, סימן רמו; שו"ע, יו"ד קפח א, קצ א; שו"ת פני יהושע, יו"ד א; שו"ת שב יעקב, סימן לט, תשובה ראשונה; שם, סימן מ, תשובה; סדרי טהרה, קצ א; שו"ת חתם סופר, יו"ד קסו, קעא, קמא, קנג; ערוך השולחן, יו"ד קפג מו-סו; שו"ת שבט הלוי, חלק ה סימן קיג (יש להשיב על כל דבריו, ואכמ"ל); ועוד. עיין עוד תוס' נדה ג א, ד"ה מרגשת.

לשון הרמב"ם, הל' איסורי ביאה ט א: 'ואם לא הרגישה וברקה ומצאה הדם לפניו בפרוודו הרי זה בחזקת שבא בהרגשה'. משמע, סתם הרגשה היא ביציאה מן הרחם לפרוודו [-צוואר הרחם]. יש אומרים שלשית הרמב"ם הרגשה היא זעזוע הגוף, עיין הל' איסורי ביאה ה יז. אך הרמב"ם שם עסק במקרה פרטי ולא בעיקר ענין הרגשה; ועיין שו"ת שב יעקב, שם; ערוך השולחן, יו"ד קפג נט.

311 שו"ת שב יעקב, סימן לט, תשובה שנית; שו"ת נודע ביהודה קמא, יו"ד נה (ועיין הגהת בן המחבר, שם תנינא, יו"ד קיט; חוות דעת, סימן קצ ביאורים א; חכמת אדם סימן קיג, בינת אדם ז); פרדס רמונים, פתחי נדה, חקירה ה, יב; שו"ת אמרי בינה, סימן ו; שו"ת אבני נזר, יו"ד רכג. [מלשון נודע ביהודה שם נראה לכאורה שהוא מחזיק אף בשיטה שהרגשה היא פתיחת המקור. ברם הראיות שהביא דוחות לשיטה זו לגמרי, וכן כתב בנו בהגהה הנזכרת. נראה שלענין הלכה התחשב בשיטת הפוסקים שזו ההרגשה, אף שהוא חלוק עליהם].

312 כגון שו"ת שב יעקב, שם; שם, סימן מ; תפארת צבי, יו"ד קצ יד (דף עז ע"ב). ראה בארוכה ר"ש לוי, שקיבץ את דברי האחרונים וביאוריהם. בענין זה פורסם לאחרונה מחקר בו השתתפו 195 נשים (ראה סטרוק ושץ), וממנו עולה שההרגשה המצויה ביותר היא זיבת דבר לח בנרתיק (שיטת נודע ביהודה) – כ"80 מן הנשים מרגישות בה, לעומת פתיחת המקור – כ"29; וראה שם לענין הרגשות אחרות. המחקר מאשר את דברי האחרונים על הרגשת פתיחת המקור, אך אין ממנו ראיה לשיטת נודע ביהודה: מדברי חכמים נראה שכל אשה מרגשת, כלומר קרוב ל"100. אמנם אם נקבץ את כל מיני ההרגשות ונאמר שכל הרגשה שהיא מטמאת, יעלה ל"94 (סטרוק ושץ, עמ' 38). ברם מסוגיית הבבלי נדה נו ב עולה בבירור שדנו על הרגשה מסוימת ומובחנת, שעשויה להתחלף עם הרגשת מי רגלים ועם הרגשת שמש (עיין ערוך השולחן, יו"ד קפג נח).

ב. אצל רבות מן המרגישות בזיבת דבר לח, אין ההרגשה בזיבה מצוואר הרחם אל הנרתיק – שם תחילת מקום הטומאה לשיטת רמב"ם ב,³¹³ אלא בחלק החיצון של הנרתיק.³¹⁴

דוחק גדול לומר שנשתנו הטבעים מזמן חכמים, ומפני כך אין נשים מרגישות.³¹⁵

מקום ההרגשה ומהותה

בבבלי הנזכר הקשו על דברי שמואל, 'האי "בבשרה" מיבעי ליה שמטמאה בפנים כבחוץ' – בבית החיצון. והשיבו 'אם כן לימא קרא בבשר, מאי "בבשרה"? שמע מינה עד שתרגיש בבשרה'. מכאן אתה למד שהבית החיצון המכונה 'בשר' הוא המקום שבו הדם מורגש. כלומר מקום ההרגשה הוא מקום הטומאה, וכך מסתבר.³¹⁶ אם כן כל עצמה של סברה שהרגשה היא פתיחת המקור נכון דווקא לשיטת הרמב"ם, שהבית החיצון הוא הנרתיק ושם נטמאת. אבל לשיטת הקדמונים שהבית החיצון הוא מקום השפתיים, ודאי ההרגשה היא ביציאת הדם מפתח הנרתיק אל השפתיים, כלומר זיבת לחות מן הנרתיק לשפתיים.³¹⁷

313 לשיטת רמב"ם א המקום פנימי עוד יותר, בתוך צוואר הרחם. ראה למעלה פרק ב.
314 ר' ברוך פרענקיל (בעל ברוך טעם), כתב בהגהה לשו"ת נודע ביהודה קמא, סימן נה, שאין הרגשת לחות אלא במקום שאויר שולט. וראה מיטשם, עמ' 232: 'כל עוד שהדם בנרתיק אין לה אפשרות להרגיש אותו. רק כשהוא מגיע לסכיבה יבשה חוץ לנרתיק היא יכולה להרגיש את הנזילה' (הכותבת היא אשה). ברם יש נשים שמרגישות אף בחלק החיצון של הנרתיק. אודה לר' דוד שץ ששלח לי דברי הנשים (וראה סטרוק ושץ).

315 שהרי כבר בשו"ת שב יעקב ובתפארת צבי כתבו שאינן מרגישות בפתיחת המקור (ראה הערה 312), וצורת החיים בזמנם היתה דומה לזמן חכמים. ראה עוד למעלה הערה 290. לתירוצים דחוקים אחרים ראה ר"ש לוי.

316 ראייה זו הביא בשו"ת נודע ביהודה (הערה 311), וראה להלן הערה 326. לפירוש 'בשר' ראה בסמוך להערה 162.

317 בהגהת בן המחבר לשו"ת נודע ביהודה תנינא, יו"ד קיט, כתב שלשיטת אביו אין צורך כלל להרגשת פתיחת המקור אלא רק הרגשת זיבת דבר לח, וחלק עליו וכתב שצריך לשתיהן. עיקר טעמו 'דאם לא כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שתהיה טהורה לבעלה'. כוונתו: בשו"ע יו"ד קצא נפסק שאם הרגישה שנפתח מקורה להוציא דם וברקה ולא מצאה כלום, טמאה (תרומת הרשן, סימן רמו). לשיטת בעל נודע ביהודה ההרגשה היא זיבת דבר לח, והרגשה זו מצויה ביותר. נמצא שתהיה טמאה תדיר (ביאר ידידי הרב מרדכי פלס).

ברם יש לומר שפסקו של בעל תרומת הרשן נכון להרגשת פתיחת המקור בלבד, עליה דן שם. הרגשה זו באה על דרך הרוב ביציאת דם, ומאחר שלא מצאה כלום טימא מן הספק. אבל הרגשת זיבת דבר לח מצויה תדיר ורוב ראיות שלה ממראות טהורים (הפרשות), הלכך אפילו הרגישה לא נתרועעה חזקת

וכן כתב בספר התרומה, הל' נדה צב: '... או אם מרגשת כשנופל הדם מן הרחם, טמא ואינה תולה במכה'. בלשוננו 'רחם' הוא הנרתיק,³¹⁸ ודבריו ברורים שההרגשה בשתיתת דם מן הנרתיק לחוץ.³¹⁹

כל אשה מרגשת בזיבת לחות זו בנקל, וסתם ראייה באה בהרגשה.³²⁰ אך אפשר שלא תרגיש כאשר יושבת ברגלים פסוקות – בישיבה מזרחית על הקרקע ('בדקה קרקע עולם וישיבה עליה ומצאה דם עליה'),³²¹ או בעת הטלת מי רגלים ('האשה שהיא עושה צרכיה וראתה דם'); וכן בשעת היסח הדעת ('ארגשה ולא אדעתה'). כמו כן עשויה אשה לבלבל בין יציאת דם מן הנרתיק ליציאת מי רגלים מן השופכה, לפי שהפתחים סמוכים³²² ('אימור הרגשת מי רגלים הוא'). גם יציאת עֵד או שְׁמֵשׁ מן הנרתיק עשויה לעמם את הרגשת הנזילה, מפני שדרך כלל הם יוצאים לחים ('אימור הרגשת עד הוא'; 'אימור הרגשת שמש הוה').³²³

ואף לשיטת הרמב"ם בתבנית הגוף, על כרחך גם זיבת לחות קרויה הרגשה: למעלה הוכחנו שההרגשה היא בבית החיצון הקרוי 'בשר'. לשיטת ריש לקיש בבבלי (ר' יוחנן בירושלמי) הבית החיצון הוא בין השפתיים הגדולות בלבד.³²⁴ גם לדעת ר' יוחנן מקום זה

טהרה שלה ואינה טמאה, ומסתבר שאף אינה צריכה לברוק. וכן מצאתי בשו"ת חתם סופר, יו"ד קנ; שו"ת שבט הלוי, חלק ה, סימן קיג, אות ו; שם, חלק ב, סימן פח. ועיין חכמת אדם, סימן קיג, בינת אדם ו. ראה דבריו למעלה הערה 291. בפרק ג, ערך 'רחם', הוכח שזהו משמע התיבה בלשון חכמים.

319 בשו"ע הגר"ז האריך לבאר כך את דברי בעל התרומה; ונראה מדבריו שלשיטתו שלו אף זו קרויה הרגשה (יו"ד קפג, קונטרס אחרון אות ב, ד"ה וגם אפשר. ועיין עוד שם קפז, קונטרס אחרון אות ו). קצת ראייה גם מלשון רש"י, נדה ג א, ד"ה מרגשת: 'כלומר יודעת בעצמה כשיוצא דם ממנה'. המשמע הפשוט שיוצא מגופה לגמרי.

320 רמב"ם, הל' איסורי ביאה ט א; סדרי טהרה, קפג ב, קצ א בסופו; שו"ת חתם סופר, יו"ד קסז, בשם תפארת ישראל; ולהלן שם. וראה שיעורי שבט הלוי, הל' נדה, עמ' קנו: 'ולרוב הנשים בזמנינו יש רק הרגשה של לחות'.

321 נראה שאשה זו לא חגרה סינר כתקנת עזרא (בבלי בבא קמא פב א, ועיין מפרשים). לצורת הסינר עיין רש"י ושו"ת ק"ק שם; ערוך ערך סינר ופירוש ר"ב מוספא שם; ספר התרומה, הל' שבת סימן ריז. ראה למעלה פרק ה, 'הקדמה לביאור התלמודים'. [לענין 'הדור מי רגלים למקור ואיתו דם', ראה להלן פרק י.] בשו"ת שב יעקב, סימן לט, תשובה ראשונה (ואחרי עור אחרונים), הקשה כיצד אמרו 'היכי דמי, אי דארגשה... אלא לאו דלא ארגשה...'; והרי כשעושה צרכיה מרגשת תמיד בזיבת לחות. ברם מתשובות הנשים למחקר שנעשה באחרונה, עולה שיש הבחנה בין זיבה מן הנרתיק לזיבה מן השופכה (אודה לר' דוד שץ ששלח לי דברי הנשים. וראה סטרוק ושץ), אלא שאפשר לבלבל בינותן כאמור. ועיין שו"ת מהר"י וייל, סימן כה.

323 רש"י נדה נו ב, ד"ה דארגשה, כתב 'דאימור הרגשת עד הוא', שציערתה בדיקת העד'. בדיקה אינה מכאיבה, וברי שכוונת רש"י למה שאנו קוראים 'תחושה'. והשווה ערוך לנר.

324 ראה פרק ז, ערך 'כל מקום' / עד מקום שהתינוקת יושבת [למים] ונראית'.

כלול במקום הטומאה,³²⁵ ווראי יש בו דין הרגשה. בשפתיים הגדולות אין כל הרגשה מלבד יציאת לחות.³²⁶

אשה מרגשת בעצמה (בבלי נדה ג א)

לשיטת שמאי במשנה בראש המסכת 'כל הנשים דיין שעתן' – נדונות כטמאות משעת הראיה בלבד, ולשיטת הלל נדונות כטמאות 'מפקידה לפקידה ואפילו לימים הרבה'. בסוגיית הבבלי נתנו כמה טעמים במחלוקת, ואחד מהם 'היינו טעמא דשמאי, הואיל ואשה מרגשת בעצמה [–מיר עם יציאת הדם]. והלל? כסבורה הרגשת מי רגלים היא. ולשמאי, האיכא ישנה? ישנה נמי אגב צערה מיתערא, מידי דהוה אהרגשת מי רגלים'.

כפי שנתבאר אשה עשויה לבלבל בין יציאת דם מן הנרתיק ליציאת מי רגלים מן השופכה [דליפת שתן]³²⁷, לפי שהפתחים סמוכים, ולזאת חשש הלל. 'ישנה נמי אגב צערה מיתערא, מידי דהוה אהרגשת מי רגלים' – הישנה מתעוררת מתוך הרגשת לחות וזה לחוץ (בייחוד כאשר נוהרת בטהרות כענין הסוגיה, ונותנת לב), כשם שמתעוררת אם דולפים מי רגלים לחוץ תוך כדי שינה.³²⁸

325 ראה למעלה בסמוך להערה 245.

326 מכאן ראייה כנגד כל חכמי זמננו שכתבו כי הרגשת זיבה לשפתיים אינה כלום, כנראה מפני שלסברתם מקום השפתיים אינו בכלל פרוזודור. אף לא אחד מהם הביא ראייה לדבריו, והם נסתרים מדברי ספר התרומה שהבאנו למעלה. עיין רש"ז אויערבך, שולחן שלמה – הל' נדה, עמ' ד אות ו; ר"ש וואזנר, שיעורי שבט הלוי – הל' נדה, עמ' קנה–קנו; ר"נ קרליץ, חוט שני – הל' נדה, עמ' ל; ר"מ בראנדסדארפער, קנה בשם – הל' נדה, חלק ב, עמ' צ, צא; רמ"מ קארפ, משמרת הטהרה, חלק א, עמ' יז–יח; ר"מ גרוס, שיעורי טהרה, עמ' מו.

אין לומר שלשיטת ריש לקיש שני מקומות הם – מקום ההרגשה ומקום הראייה והטומאה, ההרגשה בפנים (בצוואר הרחם) והטומאה בחוץ (במקום השפתיים); שהרי ההרגשה ומקום הטומאה נלמדים שניהם מאותו כתוב גופו 'בבשרה' (בבלי נדה מא ב, נו ב). כאמור ראייה זו כתב כבר בנודע ביהודה שם (הערה 311) להוכיח שהכל במקום אחד. [יש שהשיבו עליו וכתבו שאלו שתי דרשות לשני מקומות, והדברים זרים. ראה ליקוטי הערות בסוף שו"ת נודע ביהודה, מהדורת מכון ירושלים].

327 דליפת שתן מצויה אצל נשים אפילו צעירות. בפרט בעת מאמץ כגון עיטוש, הילוך מהיר וקפיצה.

328 בפרט בזמן חכמים כאשר לא לבשו בגד תחתון צמוד לגוף, והלחות נרגשת על הבשר. בזאת מיושב מה שהקשו בשו"ת חתם סופר, יו"ד קסז, קעא; ערוך השולחן, יו"ד קפג סו. [ועוד: יש שיטה לאגירת דם הוסת על ידי הַרְגֵל בהפעלת שרירים מסויימים, עד להרקתו בדומה להרקת מי רגלים (שיטת שרמן). שמה לזאת כיוונו חכמים]. המשך הסוגיה 'כותלי בית הרחם העמידוהו', יתבאר להלן פרק י.

טומאה דאורייתא; קינוח בנייר

מאחר שביררנו כי ההרגשה היא זיבת לחות למקום השפתיים, פשוט שכל אשה המרגשת בכך טמאה מדאורייתא כפשט התלמוד, בין נדה ובין רואה כתם. חזקת ראיה שבאה בהרגשה,³²⁹ ואין להקל בדבר אלא אם ברי לה שלא הרגישה מאום.

אף המקנחת אחר הטלת מי רגלים ומצאה דם טמאה מדאורייתא, ועל כעין זה אמרו 'אימור הרגשת מי רגלים הוה'.³³⁰ גם לאחר זמן יש לומר 'אימור הרגשת נייר הוה'; מפני שבסתם יש הרגשה.³³¹

חציצה

האחרונים האריכו לדון על חציצות בתוך הנרתיק.³³² גם לפי דרכנו יש לעיין בדבר שהרי להלכה דין הנרתיק כבית הסתרים,³³³ ואפשר שיש בו דין חציצה כשם שיש דין חציצה בחלל הפה.³³⁴

ענייני הלכה נוספים יידונו בקצרה בפרק י.

329 ראה הערה 320.

330 בבלי נדה נז ב.

331 האחרונים כתבו שבקינוח אחר הטלת מי רגלים אינה נטמאת, מפני שאי אפשר לטעות בין הקינוח שהוא חיצוני להרגשה שהיא פנימית, וכיון שלא הרגישה טהורה. אך לשיטת הקדמונים ודאי אפשר לטעות ביניהם. עיין חוות דעת, סימן קצ, ביאורים א, ד"ה ואם מצאה דם בקינוח (הדברים שם תמוהים, ואכמ"ל); שו"ת אגרות משה, יו"ד ד, סימן יז אות יג; ועוד.

332 כגון שו"ת זכרון יוסף, יו"ד ט-י; סדרי טהרה, קצו כג; שו"ת נודע ביהודה קמא, יו"ד סד; שם תנינא, יו"ד קלה; שו"ת ר' עקיבא איגר קמא, סימן ס; שו"ת חתם סופר, יו"ד קצב; ועיין המצוין בפתחי תשובה, יו"ד קצח טז.

333 בבלי נדה מב ב. ראה להלן פרק י, 'אותו מקום של אשה בלוע הוי או בית הסתרים הוי'.

334 בבלי נדה סו ב. ר"ש, מקוואות ח ד, מוכיח ששכבת זרע בתוך הנרתיק אינה חוצצת אף שהיא בתוך הנרתיק. ברם נראה שהטעם מפני שהיא לחה, ולא מפני שהיא בפנים; עיין משנה מקוואות ט ד; בבלי נדה סז א. [לענין חציצות עיין עוד שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, סעיף לז].

פרק ט

קביעת שעת הלידה³³⁵

קביעת שעת הלידה נוגעת לדינים הרבה, בהם: טומאת יולדת; קביעת הבן הבכור לענין פדיון הבן וירושה; קביעת יום המילה, יום פדיון הבן, ויום כניסה לעול מצוות; חובת יבום (כאשר הבן נולד בשעה שאביו נטה למות).

הענין פרוש על ארבע או חמש סוגיות, אחרונים רבים דנו בו ואף נכתבו עליו חיבורים מיוחדים.³³⁶ הדברים ארוכים ורחבים ואנו נשתדל לסדר דבר דבר על אופניו, ולצמצם את העיון לסוגיות הנוגעות בעיקר הענין.

סוגיית חולין (בבלי עא א – עב א)

במשנת חולין ד ג שנינו, 'האשה שמת וולדה בתוך מעיה, הושיטה החיה את ידה ונגעה בו – החיה טמאה טומאת שבעה [–טומאת מגע המת], והאשה טהורה עד שיצא הוולד'. בבבלי פירש רבה שהאשה טהורה מפני שזו טומאה בלועה ואינה מטמאה (ולא מפני שזהו מגע בית הסתרים).³³⁷ והקשו, אם כן למה החיה טמאה. ואמרו במסקנה בשם שמואל 'טומאה זו אינה מדברי תורה אלא מדברי סופרים' שגזרו עליה טומאה,³³⁸ ומודה בה אפילו ר' ישמעאל הסובר עובר במעי אשה טהור. ביאר רב הושעיא 'גזירה שמא יוציא ולד ראשו

335 בפרק זה נסתייעתי בד"ר שלומי יהלומי, מיילד ותיק בב"ח הרסה, שהשיב לשאלותי בפירוט ובסבבנות. כן אודה לד"ר דניאל מלאך שהגיה את התיאורים הרפואיים.

336 אחרונים שעסקו בענין בהרחבה: תוי"ט, אהלות ז ד-ה; בית דוד, אהלות שם; שו"ת מהרי"ף, סימנים מח-נא; מלחמת מצוה (החיבור העיקרי); אורים גדולים, לימודים רכג-רכז [סימן מג] (ציון זה מאבא מארי); שו"ת פנים מאירות, חלק א, ז; סדרי טהרה, קצד כו; יד דוד, נדה מב ב; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב; העמק שאלה, לך-לך ט, אות ו = מרומי שדה, נדה מב ב; שו"ת בית יצחק, יו"ד ב, סימן צד; מלחמת שלום (חכם גדול). עמד על דברים הרבה שלא עמדו בהם לפניו; רמ"מ כשר, עמ' שכא; שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, סעיף מ; שם, סימן עח; שו"ת קנה בשם, ב, צד.

אחרונים שעסקו בענין בקצרה או אגב דרכם: שו"ת מהרח"ש, אה"ע מא, דף קעה ע"ב-קעו ע"א; שו"ת ב"ח החדשות, סימן לה; שו"ת ארח לצדיק, יו"ד ד, דף כד ע"א ואילך (תשובת ר"ב הלוי); ריעב"ץ, בירת מגדל עז, ברכות שמים, נחל שביעי, כו-לב (על דבריו האריך בשו"ת קנה בשם, שם); שו"ע הגר"ז, סימן קפג, קונטרס אחרון, ג; רש"ש, אהלות ז ד, ד"ה בא"ד שהרי מכיון; ר"ש קלוגר, קנאת סופרים, לעמברג תר"כ, דף ב ע"ב, תשובה ג; חזון איש, יו"ד צב לב-לד.

337 רש"י חולין עא ב, ד"ה כי קאמר.

338 לשיטת כמה מדרשים דיני המשנה הם מדאורייתא, ולא כשמואל (ספרי זוטא, במדבר יט יא; שם, יט טז; פסיקתא דרב כהנא, פרה אדומה [ד], א; תנחומא, חקת ג; במדבר רבה, יט א). עיין רי"י אלגאזי, ארעא דרבנן, סעיף רכג. וראה כהנא, עמ' 1055-1056.

חוץ לפרוסדור' ותסבור החיה שעדיין לא יצא ותיגע בו ותיטמא. בהמשך הסוגיה אמרו שהאשה מרגשת ביציאת הוולד, אלא שמחמת טרדת הלידה אינה אומרת למיילדת. בתוספות הקשו שסוף המשנה 'והאשה טהורה עד שיצא הוולד', סותר למשנת אהלות ז ד: 'אין לנפלים פתיחת הקבר עד שיעגילו ראש כפיקה [פקעת של חוט שתי]', כלומר אם העגיל ראש הוולד כפיקה, נפתח הקבר והאשה טמאה אף קודם שיצא הוולד. לפיכך העמידו את משנת חולין בשלא העגיל ראש כפיקה.³³⁹

רמב"ם³⁴⁰ הלך בדרך אחר, והבריל בין שלושה עניינים: טומאת אהל; טומאת מגע; קבלת טומאה לוולד. משנפתח הקבר נטמא החדר שבו האשה טומאת אהל (אם העגיל הראש כפיקה), כאמור במשנת אהלות. משיצא ראש הוולד חוץ לפרוסדור הריהו מטמא במגע וממילא נטמאת האשה, כמבואר במשנת חולין ובתלמודה.³⁴¹ משיצא הוולד כולו לאויר העולם הריהו מקבל טומאה, כאמור בתוספתא אהלות ח ח.³⁴²

לדרך הרמב"ם משנת חולין דנה בטומאת מגע, שתלויה ביציאת הראש חוץ לפרוסדור; ואילו משנת אהלות דנה בטומאת אהל, שתלויה בפתיחת הקבר. לפיכך אין סתירה בין המשניות, ונמצא שמשנת אהלות אינה מענייננו כאן. שיטתו היא הפשוטה והמחזורת, ובדרכו נלך.³⁴³

339 תוספות חולין עא א, ד"ה והאשה; בכורות כב א, ד"ה עד; פירוש ר"ש, אהלות ז ד (פירוש אחר, שם ה). יישוב אחר הובא בשיטה מקובצת, בכורות כב א, בשם תוספות חיצוניות: 'ועוד י"ל דהכא [באהלות] מיירי דוקא ביושבת על המשבר, ואז אמרין דיש לנפלים פתיחת הקבר. והתם [בחולין] מיירי בשאין יושבת על המשבר'. עיין ר"ט אלגאזי, פרק ג, לו (א).

340 הל' טומאת מת, כה ח-יב.

341 כך ביארו ר"א נחום, חזון נחום, אהלות ז ד; הנצי"ב, עמק הנצי"ב על ספרי במדבר, עמ' קפב, ובקצרה במרומי שדה, בכורות כב א (ושם הקשה על פירוש התוספות); מלחמת שלום, ענף א, ט-י; חידושי הגרי"ז, בכורות כב א. בפירוש זה מתיישבות רוב הקושיות שהקשו האחרונים על הרמב"ם, ובראשם בעל תו"ט, אהלות ז ד-ה (ראה הציונים ברמב"ם מהד' פרנקל, ספר המפתח. יש להוסיף עליהם הרבה, כגון מלחמת מצוה, עמ' רפב-רפה). על הקושי שכבר נטמאה האשה באהל בטרם יצא הוולד וטימאה במגע (מלחמת מצוה, עמ' רפג), השיב הנצי"ב שהנדרון ביולדת בחצר (עמק הנצי"ב, שם).

342 לא מצאתי שעמדו בדבר. הדברים מדוקדקים היטב בלשון התוספתא 'אין לו ל ד טומאה עד שיצא לאויר העולם' – ולא 'אין הולד קטמא'. בזאת מיושבת הסתירה בין הלכה יא, בה הצריך הרמב"ם יציאה 'לאויר העולם', לבין הלכה יב, שם כתב שהוולד מטמא את החיה 'משיצא לפרוסדור'; הלכה יא עוסקת בקבלת טומאה, והלכה יב עוסקת בטימוי. מתיישבת גם קושיית ר"ש, אהלות ז ה, דר' מאיר אדר' מאיר. בתוספות חולין הנזכר פירשו את התוספתא לפי דרכם שביארנו למעלה.

343 האחרונים שעסקו בענייננו האריכו הרבה במחלוקת ר' ישמעאל ור' עקיבא על עובר מת במעי אשה (ספרי במדבר, קכו; בבלי חולין עב א). לדרך הרמב"ם אין המחלוקת מענייננו ועל כן לא נדון בה.

עלה בידינו שמיצא ראש הוולד חוץ לפרוודור, הריהו חשוב כילוד לענין טומאת מגע.

סוגיית נדה (בבלי מב א-ב)

במשנת הבית החיצון שנינו 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון'. בבבלי הביאו ברייתא: 'תנו רבנן, הנדה והזבה והשומרת יום כנגד יום והיולדת, כולן מטמאות בפנים כבחוץ', היינו בבית החיצון. והקשו שהיולדת אינה עומדת בפני עצמה – אם ילדה בימי נדה הריהי נדה, ואם בימי זיבה הריהי זבה. במסקנה העמידו בלידה יבשה שלא יצא בה דם.³⁴⁴ ואמרו 'לידה יבישתא, מאי מטמאה בפנים כבחוץ איכא [-והרי אין דם]? כגון שהוציא הולד ראשו חוץ לפרוסדור. וכדרכ הושעיא, דאמר רב הושעיא גזירה שמא יוציא ראשו חוץ לפרוסדור'. כלומר כאשר הוולד מוציא ראשו חוץ לפרוודור, נמצא הראש במקום שדינו 'בפנים כבחוץ' – בבית החיצון, וכבר בעודו שם הריהו חשוב כילוד ונטמאת אימו טומאת לידה (שאינה תלויה בדם).³⁴⁵ מן הסוגיה מוכח שדין היולדת כדין שאר הנשים המנויות בברייתא, ואין לחלק בינות.³⁴⁶

בעלי התלמוד הביאו את דברי רב הושעיא בסוגיית חולין על טומאת מגע המת, לענין סוגייתנו הדנה בטומאת לידה. מכאן שהמקום בו נטמאת היולדת טומאת לידה, הוא הוא המקום בו היא נטמאת טומאת מגע – 'חוץ לפרוודור'.³⁴⁷ בהמשך הובא מעשה ברבא, שהסיק מציוצו של וולד שיצא ראשו חוץ לפרוודור³⁴⁸ ומנה את ימי המילה משעה זו – כרב הושעיא³⁴⁹ [כלומר, אם כן אף ימי טומאת לידה

344 לידה כזו אפשרית במקרה (נדיר), שבו שק השפיר נותר שלם ויוצא עם הוולד בתוכו. במקרה כזה אפשר שייצא דם רק כאשר השליה נפרדת מהרחם לקראת יציאתה – לעתים כמה שעות אחר הלידה. 345 וכך פסק רשב"א: 'ולא סוף דבר שיצא לחוץ ממש, אלא משיצא חוץ לפרוודור הרי זה כילוד לכל דבר' (תורת הבית, בית ז שער ו [כח ע"ב]. מובא בטור ושו"ע, יו"ד קצד י). לכאורה סבר רב הושעיא כרבא (בהמשך העמוד) 'אותו מקום של אשה בית הסתרים הוי', וכבר אין הוולד בלוע. אך ראה להלן, 'ביאורים בסוגיית נדה', א.

346 עיין מלחמת מצוה, עמ' שטו-שטז, כנגד ר"י הלוי, שם, עמ' רפו. וראה למעלה הערה 164.

347 עיין רש"י, ד"ה דאמר.

348 בשאלות, לך"ך ט, נוסח הדפוס במעשה הוא 'הוציא ראשו חוץ מן הפרוסדור הוה'. אולם כל כה"י שבמהדורת מירסקי, א, עמ' ס, גורסים 'חוץ לפרוודור'; וכך גם בדפוס בהמשך הדברים. על משמעות הגירסה ראה להלן, 'פירוש' הוציא ראשו חוץ לפרוודור'.

349 כמה אחרונים דנו בסברת השואל ששאל לרבא, ויש שבנו עליה מצודים גדולים (עיין ראנ"ה, הנותן אמרי שפר, פרנקפורט תע"ג, דף מו ע"ד; ר"א הלוי, שו"ת מהרי"ף, סימן מה; ר"י הלוי, מלחמת מצוה, עמ' רפח, שי. שזי. ועיין העמק שאלה, לך"ך ט, אות ה). אמנם כפשוטו השואל הדיוט היה ואין לתלות

נמנים משעה שהוציא הוולד ראשו חוץ לפרוודור, ועל זאת אמרה הברייתא שילדת מטמאה בפנים כבחוף³⁵⁰].

למדנו שדין היולדת ודין הילוד שווה, ולגבי שניהם הלידה היא בשעה שהוציא ראשו חוץ לפרוודור.

סוגיית בכורות (בבלי מו א-ב)

במשנת בכורות ח א שנינו 'זאי זה הוא בכור לנחלה' [לירושא] ואינו בכור לכהן [לפדיון]. הבא אחר הנפלים – שיצא³⁵¹ ראשו חי, ובן תשעה שיצא ראשו מת ... הבא אחריהן בכור לנחלה ואינו בכור לכהן'.

המשנה מבדילה בין דיני הבכורה: בכורה לענין ירושה הולכת אחר ראשון שנולד לאב, ובכורה לענין פדיון הולכת אחר פטירת רחם האם. לפיכך, אשה שתאומים בבטנה ובחודש שמיני יצא ראשו של אחד מהם חי וחזר פנימה ומת,³⁵² ובחודש תשיעי קדם אחיו ונולד;³⁵³

בו ספקות מחוכמים. אלא ידע רק שהנולד בשבת נימול בשבת, ובא לשאול בשבת השנייה מפני שבערב שבת הקודמת צייץ הוולד קודם שנולד לגמרי. עיין שו"ת מהרי"ף, סימן מט, ד"ה והנכון; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (כט).

עוד דנו האחרונים אימתי צייץ הוולד (ר"א הלוי, שו"ת מהרי"ף, סימן מח; העמק שאלה, שם). לגירסתנו צייץ 'אפניא דמעלי שבתא' (כך גם בכ"י), ופירש רש"י 'מבעוד יום של ערב שבת'. אך גירסת הגאונים וכמה ראשונים 'בין השמשות', היינו אחר השקיעה קודם צאת הכוכבים (שאלות, לך"ך ט; הלכות גדולות, הל' מילה, עמ' קנ; ערוך, ערך צייץ; רי"ף, שבת נה א; תוספות רי"ד, נדה מב ב). אמנם ממקומות אחרים מוכח שגם 'פניא' משמעו בין השמשות, עם חשכה. כגון בבלי שבת לג ב: 'בהרי פניא דמעלי שבתא חזו ההוא סבא ... ורהיט בין השמשות'; בבא מציעא מט א-ב: 'אפניא דמעלי שבתא הוה ... אמר לי ... דהא חשכה לי'; וראה סוקולוף, ערך פניא. ולפירוש דברי רש"י עיין שו"ת מהרי"ף, סימן מט, ד"ה והשתא.

350 עיין שאלת רשב"א על אתר; תשובת ריטב"א; ודוק.

351 במשנה שבתלמוד: 'אף על פי שיצא'; וכך בשני קטעי בבלי מן הגניזה – גם במשנה וגם בציטוט שבתלמוד (T-S F1[1].81 + T-S F2[1].85; Oxford Ms. heb. c.17/91). וכן לשון התוספתא, בכורות ו א: 'הבא אחר נפלים, אע"פ שיצא בן שמונה חי'. נראה שזו גירסת פירוש, כלומר הוא הדין למת ולא אמרו חי אלא מפני החידוש, שאפעלפי שיצא חי אינו בכור לפדיון, לפי שהוא בן שמונה ועתיד למות. מעין זה בשו"ת פנים מאירות, חלק א, ז; ביאור הגר"א, יו"ד שה, לט. ועיין ר"ב הלוי ורא"ח רודריגיס, שו"ת ארח לצדיק, יו"ד, סימנים ד-ו; סדרי טהרה, קצר כג; תפארת ישראל – בועז, בכורות ח א; רי"ט אלגאזי, ס [א].

352 חזרת הראש עם שהייה עד הלידה נזכרת כבר בספרא שמיני, פרשה ב, ט. בימינו אין זה מצוי מפני שיש דרכים לזירוה הלידה.

353 הריון עם שני שקי שפיר, שאחד מהם הקדים ופקע בחודש שמיני, והשני נותר שלם עד לתשיעי. [הערת ד"ר מלאך: תוארו מקרים של תאומים שאחד נולד כחודשיים לפני אחיו.]

וכן בן תשעה מת שיצא ראשו וחזר, וקדם אחיו ונולד – הרי אלו האחים בכורות לנחלה, שהנפל אינו חשוב לנחול;³⁵⁴ ואינם בכורות לפדיון, לפי שהנפל פֶּטֶר את רחם האם.³⁵⁵ בבבלי הובאו דברי שמואל 'אין הראש פוטר [-את הרחם] בנפלים'. כלומר לענין פדיון הבן צריך שייצא רוב גופו של הוולד המת, ולא די ביציאת הראש. על שמואל הקשו ממשנה שדנה ביציאת הראש לענין חישוב ימי טהרה וטומאה של יולדת. הרי למדנו שדין בכור לפדיון ודין היולדת שווים.³⁵⁶ למסקנה הראש פוטר אף בנפלים, ואין הלכה כשמואל.³⁵⁷

סוגיית יבמות (בבלי עא א-ב)

בסוגיה זו ביקשו האמוראים מקרה שבו נתחייב תינוק במילה קודם זמן אכילת הפסח, ונתעכבה המילה מטעם כלשהו, וסר העייכוב בין שעת עשיית הפסח לשעת אכילתו. רב שרביא העמיד בוולד ש'הוציא ראשו חוץ לפרדור' שמונה ימים קודם הפסח ומאו חשוב כילוד, ונולד לגמרי בין עשיית הפסח לאכילתו ונתחייב במילה מיד. על זאת הקשו מן

354 'שאפילו נולד הנפל כולו אינו מפקיע את הבא אחריו [-מלהיות בכור לנחלה] ... והאי דנקט ראשו משום בכור לכהן נקט ליה, וביציאת ראשו הוי ילוד ופוטר את אחיו מבכור לכהן' (רש"י חולין סח א, ד"ה אע"פ שיצא). עיין לזה שו"ת שארית יוסף, סימן כה; סמ"ע, חו"מ רעז יג; חסדי דוד, תוספתא בכורות ו א.

355 על פי רמב"ם, הל' ביכורים יא טו; הל' נחלות ב י [בהל' נחלות שינה הרמב"ם את הלשון כך שיסוב גם על מקרה שלא היו תאומים, מאחר שמקרה התאומים נוגע רק לענין פדיון. עיין רי"ט אלגאזי, ס (א); והשווה רמב"ן, חולין סח א. רש"י פירש בתאומים שאחד כלו חדשיו ואחד לא כלו חדשיו (בכורות מו א, ד"ה הבא; חולין סח א, ד"ה נפל). מבחינת המציאות יש להעמיד דברי רש"י באשה שקשתה ללדת בסוף חודש שמיני והוציא הנפל ראשו והחזירו, אחר כמה ימים יצא אחיו בתחילת תשיעי, ואחריו נולד הנפל מת. עיין בבבלי נדה כז א; חתם סופר, חולין סח א, ד"ה הבא אחר; אור גדול, למשנתנו.

356 כך פשטות הסוגיה, גם בהמשך שלא הובא כאן. זו דעת רוב האחרונים, שדין הלידה שווה בכל (ר"מ ן' חביב, מלחמת מצוה, עמ' רפ; ר"י הלוי, מלחמת מצוה, עמ' רפז-רפח, רצה, שז-שח; שו"ת פנים מאירות, חלק א, ז; שו"ת בית יצחק, יו"ד ב, צד, ג-ד; שו"ת אחיעזר, חלק ג, סימן סד; חזון איש, יו"ד צב לב).

ר"א הלוי ושעמו ביקשו להבדיל בין לידה לענייני טומאה וזמן המילה, לשאר עניינים (מלחמת מצוה, עמ' רעה, רפ, שיט, שלא; מלחמת שלום, ענף ג, יז. בסדרי טהרה, קצר כו, ד"ה ומה שהקשה, הביא דעה זו ונסתפק בה). על זאת כתב בחזון איש, שם: 'לכאורה הדבר זר מאוד לחלק בדבר שאין לו שרש בגמ', וכגון דא לא הוו סתמו לן סתומי, ודרשת ההיקש לנדה אין אנו יכולין לדרוש מעצמנו כהאי ... אלא לכל דבר הרי הוא כילוד'. ראה עוד למעלה הערה 164. ולביאור דעת שמואל עיין לחם משנה, הל' נחלות ב י; שפת אמת על אתר.]

357 עיין עוד בבבלי נדה כט א. המשך הסוגיה לענין פדחת, יובא להלן.

הברייתא שמתארת את יציאת הוולד 'לאויר העולם'.³⁵⁸ אם כן יציאה חוץ לפרוודור היא למקום שגלוי לאויר העולם.³⁵⁹ וכך כתב ר' יואל הלוי, אבי ראבי"ה: '... לא הוציא וולד ראשו חוץ לפרוודור, דהיינו לאויר העולם'.³⁶⁰

מלבד הדברים המפורשים בסוגיה זו, הביא רא"ל צינץ ראיות וידים מוכיחות שסתם יציאת ראש היא לאויר העולם.³⁶¹

[יציאה לאויר העולם נזכרת גם לענין יבום – וולד פוטר את אחיו הגדול מיבום כאשר ייצא לאויר העולם בשעה שאחיו חי.³⁶² אחר שלמדנו מן הסוגיות הקודמות כי שעת הלידה לכל דין היא שעת יציאת הראש חוץ לפרוודור, מסתבר שאף כאן היציאה לאויר העולם היא יציאה חוץ לפרוודור].

סתירת הסוגיות ומחלוקת האחרונים

מן הסוגיות שהבאנו עולים שלושה גדרים במקום אליו מוציא הוולד ראשו: א. הוא 'חוץ לפרוודור' (סוגיות חולין, בכורות ונדה); ב. הוא הבית החיצון שדינו 'בפנים כבחוץ' (סוגיית נדה); ג. היציאה היא 'לאויר העולם' (סוגיית יבמות).

והנה, בין הסוגיות והגדרים העולים מהן יש לכאורה סתירה גדולה: מסוגיית נדה מוכח שהוולד חשוב כילוד כאשר ראשו יצא חוץ לפרוודור (גדר א), לבית החיצון שדינו בפנים כבחוץ (גדר ב). ואילו בסוגיית יבמות מפורש שחוץ לפרוודור היינו לאויר העולם (גדר ג), כלומר בחוץ לגמרי.

358 בבלי נדה ל ב; ויקרא רבה יד ה. במקורות אלו נאמר שבשעת ההריון פי הוולד סתום וטיבורו פתוח, ובשעה שהוולד יוצא לאויר העולם 'נפתח הסתום ונסתם הפתוח' – הפה נפתח לינוק, והטיבור נסתם. על זאת שאלו בסוגייתנו כיצד ייוון הוולד במשך שמונת הימים ששהה במעי אימו, משעה שהוציא ראשו עד ללידה (כך ביארו מהר"ם לובלין, יבמות שם ועיין ערוך לנר שם; מרומי שדה, נדה מב ב); מלחמת מצוה, עמ' רעו). ראה עוד להלן, 'ביאור בסוגיית יבמות'.

359 יציאה לאויר העולם מונגדת ל'מעי האם'. כגון בבלי נדה כד א: 'במה דברים אמורים, כשיצא לאויר העולם, אבל במעי אמו שרי'. וכן בברייתא הנזכרת, נדה ל ב: 'למה הולד דומה במעי אמו ... וכיון שיצא לאויר העולם ...' (בדומה במקבילה, ויקרא רבה יד ה. וכן בתנחומא פקודי ג).

360 ראבי"ה, סימן תתצוה; אור זרוע, הל' מילה קג. רמ"א הביא את התשובה בדרכי משה, יו"ד רסב, ובהגהה לשו"ע, יו"ד רסב ד. ועיין שו"ת מהר"י וייל, סימן כה; מלחמת מצוה, עמ' שיז-שיח; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (לב).

361 שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (א). שתיים מהן בקצרה: [א] הלשון 'משנא קרני ראשו' (בבלי נדה כט א) מוכיח שהיציאה נראית לעין. [ב] במשנת נדה ג ט נאמר שהיוצא מחותך או מסורס חשוב כילוד 'משיצא רובו', וזה ודאי לאויר העולם שהרי הבית החיצון אינו ארוך בכדי להחזיק את רוב הגוף.

362 תוספתא יבמות ו ג; בבלי שם לו א. עיין תוספתא כפשוטה, יבמות, עמ' 45-46, שביאר כך אף לשיטת הירושלמי.

מסתירה זו יצאה מחלוקת האחרונים בקביעת שעת הלידה.³⁶³ אלו דוחקים לסוגיית נדה, ופוסקים שהלידה בשעה שהראש יצא לאויר העולם לגמרי;³⁶⁴ ואלו דוחקים לסוגיית יבמות, ופוסקים שהלידה כבר בצאת הראש לבית החיצון.³⁶⁵ אם רצוננו לדעת להיכן יציאת הראש, עלינו אפוא לבקש מקום שמתקיימים בו שלושת הגדרים בלא סתירה. אלא שתחילה עלינו לברר את משמעו של הגדר הראשון.

363 בסדרי טהרה, קצד כו, ד"ה ראיתי בסוף, כתב שיסוד מחלוקת האחרונים בביאור שיטת הרמב"ם – רמב"ם א או רמב"ם ב. המעיין במלחמת מצוה יראה שאמנם נחלקו גם בזה, אך עיקר המחלוקת בשאלה האם 'חוץ לפרווד' היינו בבית החיצון כסוגיית נדה, או באויר העולם בין הירכיים כסוגיית יבמות, 'שעל קוטב זה סובב הולך כל אותו הקונטרס' (ר"ב הלוי, שו"ת ארח לצדיק, יו"ד ד, דף כב ע"א). וכן כתב במלחמת שלום, ענף א, א.

364 כך פסקו רוב האחרונים. על הדוחק בסוגיית נדה לדעת הסוברים שיציאת הראש היא לאויר העולם, עיין ר"א הלוי, מלחמת מצוה, עמ' רעד-רעה, שטו-שטז.

כמה אחרונים פירשו שהראש בחוץ לגמרי והגוף עדיין בפנים בבית החיצון, והוא 'בפנים כבחוץ' (מהרש"א נדה מב ב; בית דוד, אהלות ז ד, דף ק ע"ב; אורים גדולים, סימן מג, לימודים רכה-רכו; שו"ת פנים מאירות, חלק א, ז; וביתר ביאור שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב [ה]). הדברים קשים מאוד: א. כאשר הראש יוצא תחילה הלידה הולכת אחר הראש, כמפורש במשנת נדה ג ה, ומה ענין הגוף לכאן (עיין יד דוד, נדה מב ב). ב. הבית החיצון – יהא פירושו אשר יהא – אינו יכול להחזיק את כל הגוף ואף לא את רובו, ונמצא שהגוף בפנים ממש ולא 'בפנים כבחוץ'. ג. 'בפנים כבחוץ' נאמר אף בנדה ובוכה, ובהן ודאי הלשון מוסב על גוף האשה ולא על הדם, שהוא המקביל כאן לוולד (עיין מלחמת שלום, ענף א, ג). עוד נעיר כי רש"י ודאי לא סבר כפירושם, שכן כתב 'דאכתי ראשו בפנים הוא דהיינו בית החיצון...'.³⁶⁴

ר"י הלוי כתב שכאשר הראש בין הירכיים הוא קרוי 'בפנים כבחוץ' (מלחמת מצוה, עמ' רפח ואילך). זה דוחק גדול, וגם הוא אינו שווה לנדה ובוכה. הדברים אף נסתרים מגופי השמועות, כדלהלן. לפירוש רש"י ותוספות בחולין סח א ובכורות מז ב, הפרווד שם הוא בין הירכיים ולא פרווד הרגיל שבנדה: אילולא השמיעונו המשניות היינו סוברים לחלק בין לידת בהמה, שראש הוולד יוצא גלוי ולפיכך נחשב מיד כילוד, לבין לידת אשה, שהראש נסתר בין הירכיים ולא ייחשב ילוד עד שייצא רוב גופו. אך גם לפירושם, למסקנה השמיעונו המשניות שאשה ובהמה שוות ובשתייהן הלידה נקבעת על פי יציאת הראש בלבד, על אף שבאשה הוא יוצא לבין הירכיים. נמצא שאין משמעות למקום הירכיים לענין קביעת שעת הלידה.

שני אחרונים ביקשו לפרש שאותו מקום גופו נקרא פעם בשם 'פרווד' ופעם בשם 'מקור' או 'רחם' (חידושי חתם סופר, נדה מב ב; חזון איש, יו"ד צב לב). אף זה לא מסתבר כלל.

365 על הדוחק בסוגיית יבמות לדעת הסוברים שיציאת הראש היא לבית החיצון, עיין ר"י הלוי, מלחמת מצוה, עמ' שד-שו; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (ז). גם דיחוקו הגדול של בעל מלחמת שלום, ענף א, ה, לא מסתבר.

פירוש 'הוציא ראשו חוץ לפרוודור'

שני פירושים

משמעו הפשוט של הלשון הוא 'הוציא ראשו אל מחוץ לפרוודור', כפירוש תוספות ורשב"ץ.³⁶⁶ כך סברו האחרונים רובם ככולם.

לעומת זה כתב ריטב"א: 'פירוש, שהוציא לחוץ דהיינו פרוודור'.³⁶⁷ לדרכו יש לקרוא 'שהוציא ראשו חוץ – לפרוודור', כלומר הוציא את ראשו לחוץ, אל הפרוודור עצמו – ולא אל מחוצה לו כפירוש התוספות. פירוש זה רמוז בדברי ראשונים נוספים.³⁶⁸

366 תוספות חולין סח א, ד"ה אדם; בכורות מו ב, ד"ה דאדם; נדה מב ב, ד"ה שהוציא; תוספי הרא"ש, שם; פסקי רשב"ץ, מב א – ראה למעלה הערות 84–85. ועיין מהרש"א; מלחמת מצוה, עמ' רפח, ד"ה תו איכא; חזון איש, יו"ד צב לב.

367 נדה מב ב: 'פירוש שהוציא לחוץ דהיינו פרוודור, מדקתני ליה גבי דם נדה וגבי זבה דמיירי בהכי'. כלומר יולדת שנויה בברייתא עם נדה וזבה, והרי בהן הרים מטמא בפרוודור כלשון משנת הבנין 'נמצא בפרוודור'; על כרחך יש לפרש 'שהוציא לחוץ דהיינו פרוודור' [ומכאן אתה למד שאף ריטב"א סבר כי הבית החיצון הוא הפרוודור. ראה למעלה הערה 195].

על ראיית ריטב"א עמדו כבר בתוספות, ותירצו שני תירוצים: א. 'נמצא בפרוודור ספיקו טמא' רק כאשר יצא חוץ לפרוודור. על תירוצ זה יש להקשות מן התוספתא נדה ג ט' דם הנמצא בפרסדור... והיוצא מן החדר...'. התוספתא ביארה שדם החדר מטמא רק ביציאה מן החדר אל הפרוודור, ואילו בפרוודור גופו לא ביארה 'והיוצא מן הפרסדור'. הרי למדנו שהדם מטמא בעודו בפרוודור (בביאור התוספתא הארכנו בפרק ו, 'בין הבית החיצון לפרוודור'). [עוד קשה: לשיטת התוספות גופם הבית החיצון הוא הפרוודור (למעלה הערה 195), והרי משנה שלמה שנינו 'כל הנשים מיטמאות בבית החיצון' (ר"י הלוי, מלחמת מצוה, עמ' רצד, ד"ה אבל). אחרונים כתבו שלתירוצ זה אכן הבית החיצון אינו הפרוודור (ערוך לגר כאן; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב ט); ועוד].

ב. 'יש לחלק בין לידה לדם נדה' (ביאור במלחמת מצוה, עמ' רעה, שכ). אמנם קשה לחלק במה שהשוו המשנה והברייתא בפירוש: 'כל הנשים מיטמאות בבית החיצון'; 'הנדה והזבה... והיולדת כולם מיטמאות בפנים כבחוץ' (עיין מלחמת שלום, ענף א, ג, וראה למעלה הערה 164). לעומת זה דברי ר' אלחנן בתוספות חיצוניות (למעלה הערה 92) יכולים להתיישב יפה עם פירוש ריטב"א.

368 כך עולה מכל דברי תוספות ר"ד, נדה מב ב, ד"ה כל הנשים, כגון: 'פרוודור לא הוי מקומו בלוע, אבל מן הפרוודור ולפנים הוי מקומו בלוע... גבי עובר חשבינן לפרוודור כבחוץ...'. אור זרוע, הל' נדה, סימן שמ: '... יחינן לה ימי טוהר מיום שמיני להוצאת הראש לפרוודור'. רמב"ן, הלכות נדה, ז: 'אי אפשר שלא הוציא ראשו לחוץ לפרוודור הרחם' (דפוס ראשון [תורת שלמים, ויניציאה תק"א, נ ע"א]; כ"י לונדון, BL Add. 26894 [ל' של 'לחץ' נגדרה. כנראה סבר המגיה שזו טעות]). רבנו ירוחם, אדם וחיה, נתיב א חלק ב, יג ע"ד, בשם רמ"ה: 'הוציא ראשו לפרוודור בית הרחם'; ושם, יד ע"ב: '... בורא הוציא ראשו לפרוודור קודם שהחשיך'. הלכות דרב אבא, עמ' 563: 'לענין שאילתא אמר רבא, אם אינא [–אינא] יכולה להלך בידוע שהוציא ראשו לפרוודור' [הלשון נעתק בהלכות גדולות (מהר" מכוון ירושלים, עמ' קמח; מהר" הילדסהיימר, א, עמ' 208), ובתושה"ג חמדה

על שום מה שינו בעלי הפירוש השני והוציאו את הלשון ממשוטט? מסתבר שלדעתם הבית החיצון הוא הפרוודור.³⁶⁹ מאחר שהיציאה היא אל הבית החיצון (כמפורש בסוגיית נדה), על כרחק יש לפרש 'הוציא ראשו לחוץ, אל הפרוודור'.

דעת רש"י

רש"י, נדה מב ב: 'בגון שהוציא וילד ראשו חוץ לפרוודור. ואולד קאמר;³⁷⁰ דאע"ג דאכתי ראשו בפנים הוא דהיינו בית³⁷¹ החיצון, הוי כילוד וטמאה לידה. וכרב אושעיא דאמר חוץ לפרוודור ילוד הוי'.

מלשון רש"י משמע לכאורה שהבית החיצון והפרוודור הם שני מקומות, והראש יוצא מן הפרוודור אל הבית החיצון.³⁷² ברם רש"י גופו כתב בכמה מקומות שהבית החיצון הוא הפרוודור.³⁷³

לפיכך נראה שאף רש"י כיוון בשני הכינויים לאותו מקום: בתחילה קראו 'בית החיצון' לרמוז שכבר שם נטמאת היולדת כאמור בברייתא, ולבסוף נשתמש בלשון רב הושעיא 'חוץ לפרוודור'. נראה שכך פירשו את סוגייתנו בתוספות.³⁷⁴ לדברי רש"י הראש עדיין 'בפנים' כאשר הוא בבית החיצון – בפרוודור. אם כן פירש

גנוזה, סימן לג, ובשניהם: 'חוץ לפרוודור'. ברם גופי דבריהם מוכיחים שפירשו כריטב"א. עיין מלחמת שלום, ענף א, טו. ראה עוד למעלה הערה 348.

מן האחרונים פירש כך ראל רבינוביץ, דף נו ע"א, ד"ה וילדה זכר (והשווה שם, עז ע"ב, שיטה א). בייחוד עמד על פירוש זה ומשמעו לענייננו בעל מלחמת שלום, ענף א, יב-יג. גם בחזון איש נטה לפירוש ריטב"א (יו"ד צב לג; אהלות יט א = יו"ד ריד, לרף סט א). בתו"ט, אהלות ז ד, כתב כפירוש ריטב"א מטעם אחר (וראה למעלה 'סוגיית חולין' והערה 341). ועיין בית דוד, אהלות שם, דף צט ע"ב ואילך; העמק שאלה, לך"ל ט, אות ו; רמ"מ כשר, עמ' שכא.

למעלה פרק ו, 'בין הבית החיצון לפרוודור', ושם הערה 195.

370 ואולד קאמר (כ"י גינצבורג 1452, וכן העתיק לנכון במלחמת מצוה, עמ' רעד, שטו). דאןלדה קאמר (כ"י פארמה 2903. הניקוד ממני). ואוילד קאמר (כ"י פארמה 2756). ואוליד. וקאמר... (דפוסים; כ"י אינסברוק 291).

371 בית (כ"י גינצבורג 1452; פארמה 2903; פארמה 2756). בבית (דפוסים; כ"י אינסברוק 291).

372 כפירוש האחרונים שהבאנו למעלה הערה 49.

373 ראה בסמוך להערה 195.

374 תוספות חולין סח א ובכורות מו ב, כתבו שפרוודור בסוגיית נדה הוא הבית החיצון, ודבריהם אליבא דרש"י. כך סברו גם תוספות נדה מב ב, בתירוצ השני (עיין ערוך לנר, נדה מב ב; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב טו).

את הלשון כריטב"א: 'הוציא ראשו חוץ – לפרוודור', אל הפרוודור עצמו;³⁷⁵ ולא כפירוש התוספות 'הוציא ראשו אל מחוץ לפרוודור'.³⁷⁶

דעת רמב"ם

גם רמב"ם כתב 'גזירה שמא תגע בו משיצא לפרוודור'.³⁷⁷ אלא שלשיטתו הפרוודור והבית החיצון הם מקומות נבדלים.³⁷⁸ על כרחך טעמו שונה מרש"י וריטב"א, ונראה שכך הוא:

לשיטת רמב"ם הגבול בין הבית הפנימי לבית החיצון הוא באמצע צוואר הרחם.³⁷⁹ מאחר שלשיטתו צוואר הרחם הוא הפרוודור, נמצא שהבית החיצון מתחיל כבר באמצע הפרוודור. לכן הוכרח הרמב"ם לפרש 'לחוץ דהיינו פרוודור', כלומר לחלק החיצון של הפרוודור.³⁸⁰ [לדרכו יש להקשות שבשעת לידה צוואר הרחם נמחק לגמרי עד שנעשה הרחם כולו חלל אחד,³⁸¹ וקשה לכנות דבר זה בשם 'יציאה לפרוודור'].

עלה בידינו שלדעת רוב הראשונים הפירוש 'הוציא ראשו חוץ, אל הפרוודור'.

375 להלן, ד"ה דצויץ, כתב רש"י 'שמעתי את הולד צועק בתוך המעיים'. כלומר והגוף היה עדיין בתוך המעיים, שהרי כאשר הראש בתוך הגוף אינו יכול לצעוק; וזו ראייתו של רבא כפי שנבאר להלן.

376 במאמרי 'משנת הבנין ומשנת הבית החיצון – תשובה לביקורת', אסיא קיג-קיד (אייר תשע"ט), עמ' 212, כתבתי שיש לבאר דברי רש"י באופן שהוולד הוציא ראשו והחזירו פנימה. עתה שבתי וראיתי שאין לזה צורך, ואף בעל שו"ת פנים מאירות שנשמכתי עליו כתב 'ולולי פירוש רש"י הייתי מפרש...'.
377 הל' טומאת מת כה יב. בתוי"ט, אהלות ז ד, כתב שזו טעות סופר וצ"ל 'משיצא חוץ לפרוודור'. ברם בכל כה"י המדויקים חסרה התיבה 'חוץ'. ועיין מלחמת מצוה, עמ' שיח, ד"ה ואמנם; שו"ע הגר"ז, יו"ד קפג, קונטרס אחרון, ג: שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (כג). [בהל' מילה, א טו, כתב הרמב"ם לשון סתום: 'חוץ למעי אמו'. במלחמת שלום, ענף א, ו, פירש על פי הל' טומאת מת, כה ח: 'שמת עוברה בתוך מעיה... כיון שנפתח הרחם עד שנראית הראש... אע"פ שעדיין לא יצא'. כלומר יציאה היא מן הרחם לפרוודור. וראה קושייתנו בסמוך].

בהל' נחלות ב ב, כתב הרמב"ם 'ואם יצאת פדחתו בחיי אביו, אע"פ שלא יצא כל ראשו לאויר העולם אלא לאחר מיתת אביו...', וזו לכאורה סתירה לדבריו בהל' טומאת מת. שמא לשיטתו יש לחלק בין דין בכור לנחלה לשאר דינים, כשיטת ר"א הלוי (למעלה הערה 356). אלא שמן הסוגיות משמע בהיפך (כאמור שם), וצ"ע.

378 לשיטת רמב"ם א – צוואר הרחם והנרתיק. לשיטת רמב"ם ב – שני חלקי הנרתיק. כפי שביארנו בפרק ב.

379 ככל שנתבאר בפרק ב. לשיטת רמב"ם ב הגבול באמצע הנרתיק.

380 פירוש אחר לגמרי כתבו בשו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (כג); מלחמת שלום, ענף א, ח (ובקיצור שם יא). כמדומה קרובים דבריהם להיות שווים.

381 ראה אנטומיה, עמ' 1310-1311.

שיעור יציאת הראש

במשנת נדה ג ה שנינו, 'יצא מחותך או מסורס, משיצא רובו הרי זה כילוד. יצא כדרכו [כשראשו יוצא תחילה], עד שיצא רוב ראשו. אי זה הוא רוב ראשו, משתצא פדחתו [מצחו]³⁸².³⁸³ בבבלי בכורות מו ב, 'אמר ר' שמעון בן לקיש, פדחת פוטרת בכל מקום [לכל הדינים] חוץ מן הנחלה. מאי טעמא, יכיר אמר רחמנא. ור' יוחנן אמר אפילו לנחלה. הלכה כר' יוחנן.³⁸⁴

במנח הרגיל בלידה, פני הוולד כלפי גב האם.³⁸⁵ בעת הלידה יוצא תחילה הקודקוד ורוב מקום השיער, ואחר נראית הפדחת-המצח. שלב זה שבו הקוטר הרחב ביותר בראש מוקף על-ידי השפתיים, קרוי בלעז Crowning – הכתרה,³⁸⁶ ובו יוצא רוב הראש.³⁸⁷ להכתרה כיוונו חכמים כשאמרו 'אי זה הוא רוב ראשו, משתצא פדחתו'. עוד אמרו בירושלמי נדה ג ה: 'ר' זעירא מחוי לחברייא, פדחתו וגולגולתו; והן הן הרברים. בהמשך נבאר את גדר ההלכה ביתר פירוט.

[לענין פדחתו ולענין ירושה הזכיר הרמב"ם 'פדחת' סתם.³⁸⁸ אך לענין טומאת לידה כתב 'משתצא רוב פדחתו הרי זה כילוד' (הל' איסורי ביאה י ו). בדברי חכמים שבידינו לא נמצא מקור לדברים, והם נסתרים לכאורה מלשון המשנה 'אי זה הוא רוב ראשו, משתצא פדחתו' – כלומר יציאת הפדחת כולה היא יציאת רוב הראש, כפי שביארנו.³⁸⁹ בכסף משנה הביא שבספר מוגה נמחקה התיבה 'רוב', וכך פסק בשולחן ערוך.³⁹⁰]

382 כך פירשו כל המפרשים בלא חולק. הפירוש מוכח מן הבבלי, יבמות קכ א; מכות כ ב.
383 זו דעת ר' יוסי בתוספתא נדה ד יד, והמשנה סתמה כמותו. ועיין ברייתא בבבלי שם כט א.
384 רמב"ם, הל' נחלות ב ב, י; רמב"ן, הלכות בכורות, פרק ח; רשב"א, תורת הבית, בית ז שער ו (כה ע"ב – כט ע"א).

385 ראה וויליאמס, עמ' 422; מדריך מרק, עמ' 1180.
386 וויליאמס, עמ' 517 ואיור 1-27. לאיור מן הצד ראה שם, עמ' 428 מס' 5.
387 היינו יותר ממחצית הראש. ראה באיור מן הצד הנ"ל.

388 'ומשתצא פדחתו' (הל' ביכורים יא טו); 'ואם יצאת פדחתו' (הל' נחלות ב ב). בהל' יבום וחליצה א ו כתב הרמב"ם 'משיצא ראשו ורובו לאויר העולם קודם שימות אחיו, הרי זה זוקק את אשתו ליבום'. פירשו אחרונים 'ראשו או רובו' (רי"ט אלגאזי, סג [ב]; ביאור הגר"א לשו"ע, יו"ד קנו, אות ב; ועוד).
389 שמלה חדשה-תבואות שור, יו"ד יד; רש"ש, בכורות מו ב ונדה כח א. כמה אחרונים כגון ש"ך, יו"ד יד א, כתבו שדי ברוב הפדחת מדין רובו ככולו. אך הדברים נסתרים מן המשנה כפי שביאר בתבואות שור שם. ב"ח, יו"ד קצד כה, כתב שהרמב"ם פסק כדברי האומרים 'משיצא קרני ראשו' (בבלי נדה כט א), כפירוש רש"י 'גובה ראשו שאצל העורף'. ברם דברי הרמב"ם לענין פדחתו וירושא סותרים לפירושו (עיין עוד השגות ר"י הלוי, מלחמת מצוה, עמ' רצו-רצז, ואכמ"ל). ועיין בדק הבית וב"ח, חו"מ רעז.
390 כס"מ על אתר = בדק הבית, יו"ד קצד י; שו"ע שם. מן הספרים המדויקים נראה שהרמב"ם אכן כתב 'רוב פדחתו, וצ"ע (ראה מדור שינויי הנוסח במהר" פרנקל; רמב"ם מדויק [ר"י שילת]).

מסקנה: יציאת הראש כיצד

אחר שביררנו כי הפירוש העיקרי הוא 'הוציא ראשו לחוץ, אל הפרוודור', הבה נשוב לסתירת הסוגיות. כזכור עמדנו על שלושה גדרים במקום אליו יוצא הראש: א. 'לחוץ אל הפרוודור'; ב. 'בפנים כבחוץ'; ג. 'לאויר העולם'.

לשיטת רמב"ם א (רמב"ם עצמו) הפרוודור הוא צוואר הרחם, שאינו גלוי לאויר העולם. לשיטת רמב"ם ב הפרוודור הוא סוף הנרתיק, פנימה למקום שראש האבר מגיע אליו בשעת גמר ביאה, ואף מקום זה אינו גלוי לאויר העולם. נמצא שלשיטות הרמב"ם אכן הגדר השלישי סותר לשני הראשונים, ולא מצאנו לסתירה יישוב הגון.³⁹¹

אבל בשיטת הקדמונים בטלה הסתירה מאליה: הפרוודור הוא מקום השפתיים, וכאשר יוצא אליו הראש הריהו כילוד. כאמור יציאת הפרחת, ההכתרה, היא יציאת רוב הראש ובה נקבעת שעת הלידה לכל דיניה. אלא שמקום השפתיים אינו עמוק (עומקו 2-3 ס"מ) ואינו מחזיק את רוב הראש. נמצא שכאשר יוצאת הפרחת – החלק האחרון שיוצא בהכתרה – אל בין השפתיים, עומד הקודקוד באויר העולם ממש. והרי שני הדברים עולים בקנה אחד: הראש יוצא לחוץ אל הפרוודור, וגם לאויר העולם ממש.³⁹²

כאשר הפרחת בין השפתיים (במבט מן הצד) נחשב כבר הוולד כילוד – 'בפנים כבחוץ', על אף שההכתרה עדיין לא הגיעה לסיומה.³⁹³ במצב זה אפשרית חזרה של הראש פנימה, לאחר שהעובר חשוב כילוד.³⁹⁴

כמה מפרטי הסוגיות טעונים יישוב נוסף. נפנה עתה לכאדם.

ביאורים בסוגיית חולין

א. רב הושעיא אמר שמילדת הנוגעת בוולד מת טמאה מדברי סופרים משום מגע המת, 'גזירה שמא יוציא ולד ראשו חוץ לפרוסדור'. פירש רש"י, 'פעמים שהולד מוציא ראשו חוץ לפרוודור והרי הוא כילוד ומטמא, וכסבורה חיה שעדיין הוא במעיה ואתי לטרה'. כלומר הפרחת יוצאת אל מקום השפתיים, ומאחר שמקום זה אין לו

391 ראה למעלה הערות 364-365.

392 מעין זה מצאתי בשו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (ו, ח, יא).

393 כלומר מדובר על פעולת ההכתרה – תהליך יציאת המצח, להבדיל מתוצאת ההכתרה – יציאת המצח בפועל לאויר העולם. הפעולה עשויה להימשך כמה שעות, בייחוד ביולדת מבכרת.

394 כנזכר בדברי חכמים (ראה למעלה בסמוך להערה 352). לאחר השלמת ההכתרה הראש אינו חוזר פנימה.

עומק ואף נתון בין הירכיים, פְּעָמִים אין המיילדת מבחנת בבירור וסבורה שעדיין לא יצאה;³⁹⁵ להבדיל מבהמה 'שרחם שלה גלוי דכי מפיק חזי ליה'.

ב. 'אשה מרגשת בעצמה' – האשה מרגישה היטב את ההכתרה מפני שבה יוצא הקוטר הרחב ביותר של הראש, ולאחריה פוחת בהרבה לחץ הוולד על האגן. נשים רבות חשות בעת ההכתרה צריבה עזה מחמת מתיחת הרקמות.

ג. על דין זה פייט ר' אלעזר הקליר: 'המת בבית אינו מטמא. יצא ממנו אותו מטמא'.³⁹⁶ פירש רבנו שמעיה, תלמידו הגדול של רש"י: 'מת עובר במעי אשה, אין הבית מטמא – אין האשה טמאה, דטומאה בלועה היא ולא מטמאה כדנפקא לן בשחיטת חולין. יצא ממנו אותו מטמא – יצא מן הבית, מן הרחם, אותו הבית מטמא מפני שנגע בשפתי הרחם מבחוץ ויצא מתורת בליעה. רבותי[נן] קראו לבטן שם בית...'.³⁹⁷ כלומר המקום שבו נטמאת האשה במגע הוא 'שפתי הרחם מבחוץ' – השפתיים הסוגרות על הנרתיק מבחוץ,³⁹⁸ שם יצא העובר מתורת בלוע. כזכור למדנו מסוגיית נדה שמקום טומאת מגע הוא מקום טומאת לידה.³⁹⁹ אם כן 'שפתי הרחם מבחוץ' הן הבית החיצון שבו נטמאת יולדת, והרי לנו ראייה גדולה שאכן לשיטת רש"י הבית החיצון – הפרוודור – הוא מקום השפתיים, ככל שביארנו בפרק ז.

ביאורים בסוגיית נדה

א. קושי גדול יש בסוגיה: מחד הסוגיה משווה את טומאת לידה לטומאת מגע המת – שתיהן באות מדאורייתא כאשר ראש הוולד יוצא אל הפרוודור, כרב הושעיא בסוגיית חולין. מאידך כתבו רוב הראשונים שהסוגיה בשיטת אביי האומר בסמוך 'אותו מקום

395 מעין זה פירש ר"א הלוי במלחמת מצוה, עמ' שיו, ד"ה ולע"ד הפ'. לביאורנו בשיטת רבנו גרשום (למעלה פרק ג, 'ביאור לפירוש רבנו גרשום'), יש לפרש שהגזרה היא שמא ייצא ראש הוולד אל הפרוודור וישוב ויחזור פנימה; להבדיל מבהמה שחרטום הוולד יוצא תחילה ואין לחוש שמא ישוב, כפי שנתבאר שם.

396 קדושתא לפרשת פרה 'אין לשוחח עוצם נפלאותיך'. מקור הדברים בפסיקתא דרב כהנא, פרה אדומה [ד], א; תנחומא, חקת ג. וראה למעלה הערה 338.

397 פיוטים לארבע פרשיות עם פירוש רש"י ובית מדרשו, ניו יורק תשע"ד, עמ' קעח. על ייחוס הפירוש לרבנו שמעיה ראה שם, מבוא; גרוסמן, עמ' 384–385. הפירוש נכתב בחי"ר, כפי שהוכח שם במבוא.

398 ראה למעלה בסמוך להערות 59, 97.

399 למעלה בסמוך להערה 347.

של אשה בלוע הוי'⁴⁰⁰ והרי טומאה בלועה אינה מטמאה כמבואר בסוגיית חולין גופה, וכיצד אפשר שטיטמא היולדת במגע בעור שהוולד בלוע.⁴⁰¹ רי"ד בתוספותיו כאן עמד על קושיות קרובות, והשיב: 'מיגו דחשיב ילוד לענין לטמא את אמו ולענין שאם היה בין השמשות דלא דחיא מילתו שבת, חשיב נמי ילוד לענין טומאה לענין לטמא החיה שנגעה בו שם'.⁴⁰² חידוש גדול חידש הרי"ד מתוך הדחק. ברם ר' אברהם הלוי השיב בפשטות על פי המציאות: כאשר הוולד מוציא ראשו אל הפרוודור המקום מתרחב ונפתח הרבה, לפי שהראש דוחף את השפתיים מבפנים כלפי חוץ. לפיכך בשעת לידה תורת המקום כגלוי לגמרי לדברי הכל, ואין לו דין בלוע או דין בית הסתרים.⁴⁰³

ב. הציוץ – הצווחה שלאחר הלידה, מצריך פליטת אויר מן הריאות דרך הפה. כל עוד פי הוולד לא יצא לאויר העולם, אין הוא יכול לציץ – אם מפני שעדיין לא נָשָׁם, אם מפני שהפה חסום בדופני הנרתיק.⁴⁰⁴ מאחר שהפה יוצא רק אחר יציאת הפרדחת, מוכרח שבעת הציוץ היתה הפרדחת באויר העולם. לפיכך הסיק רבא מן הציוץ

400 בקצרה: הצורך ליישוב 'בלידה יבשתא... וכדבר הושעיא...' הוא בשיטת אביי בלבד, שכן אליבא דרבא 'אותו מקום בית הסתרים הוי' ובטלה מעיקרה קושיית ר' ירמיה על ר' זירא 'טומאה בלועה היא'. ראה להלן הערה 451.

401 על קושי זה עמד ר"י הלוי (מלחמת מצוה, עמ' רפו). ר"א הלוי השיבו שהלכה כרבא 'אותו מקום בית הסתרים הוי' (שם, עמ' שיז). אך כאמור סוגיית התלמוד מהלכת בשיטת אביי 'אותו מקום בלוע הוי' (עיי' מלחמת שלום, ענף ג, ב). מהר"ם שיק, חולין עב א, כתב שסוגיית חולין נאמרה משם רבא הסובר 'אותו מקום בית הסתרים הוי', ואילו אביי 'עמיד את המשנה כר' עקיבא הסובר עובר במעי אשה טמא – שלא כרב הושעיא. בזה עדיין אין תשובה, שכן בסוגיית נדה עצמה מבואר שהוולד גורם טומאת לידה לאמו בעודו בבית החיצון, על אף שלאביי דינו כבלוע.

402 וכן כתב בחידושי הר"א, ד"ה שמא יוציא. עיי' בארוכה מלחמת שלום, ענף ג, ב, ושם ענף א, יג. מעין דברי רי"ד כתבו יד דוד, נדה מב ב; חזון איש, יו"ד צב לג.

403 מלחמת מצוה, עמ' רפג (בשינוי על פי שיטת הקרמונים). בדומה כתב במלחמת שלום, ענף א, יא; ענף ג, ו. על זה הדרך מיושבות גם כל קושיות רי"ד, דוק ותמצא. [על הקושיה השלישית השיב רי"ד עצמו בתשובות רי"ד, סימן פא = אור זרוע, חלק א, סימן תשנר (ה); ועיי' מלחמת מצוה, שם; פתחי נדה, מב א, ד"ה בא"ד והא דמסיק].

עוד יש ליישב על פי דרכנו למעלה: כאמור בעת יציאת הפרדחת, ההכתרה, כבר נמצא הקודקוד באויר העולם ממש. כלומר הפרדחת עדיין בלועה (לשיטת אביי) שכן יצאה אל הפרוודור, והקודקוד כבר אינו בלוע. לפיכך מיילדת שנגעה בקודקוד טמאה מדאורייתא גם אליבא דאביי.

404 בעת ההריון אין לעובר אפשרות פיזית להשמיע קול, מפני שהוא בתוך שק השפיר שמלא מי שפיר ואין בו אויר – כדברי רבא. כמה חכמים הביאו מעשים על כפי בעת ההריון ודנו בהם (ראבי"ה, סימן תתצח; שו"ת נודע ביהודה תנינא, יו"ד קכ; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב [לב]). אך כיון שהדבר בלתי

האי הוציא ראשו חוץ לפרווודר הוא'. כלומר בכלל מאתיים מנה – אם הפה חוץ לפרווודר, וראי הפרחת חוץ לפרווודר.⁴⁰⁵ וכך פירשו הגאונים: 'ראילו לא הוציא ראשו לא הוה מציין, דכמה דאיתיה במעי אימיה פיו סתום וטיבורו פתוח'.⁴⁰⁶

ביאור בסוגיית יבמות

רב שרביא העמיד את הרין בוולד שהוציא ראשו חוץ לפרווודר, ושהה שמונה ימים עד שנולד כולו. כלומר האשה הקשתה ללדת במשך שמונה ימים בעוד שהראש בחוץ; נראה מפני כליאת כתפי הוולד (Shoulder Dystocia).⁴⁰⁷ על זאת הקשו כיצד אפשר שיחיה והרי 'נסתם הפתוח' – חבל הטבור אינו יכול להזין את הוולד מפני שהוא נדחק ונסתם.⁴⁰⁸ לתשובה הראשונה: 'דונתיה אישתא דאימיה [-ניזון מחום אימו] לא מצאתי ביאור מציאות. התשובה השנייה: 'היכא דמעוי מחיא חיי' – כלומר אם הוא צווה הרי אפשר לו לנשום, ויוכל לזון מבקבוק וכדומה.⁴⁰⁹ גירסת ר"ח: 'היכא דמעוי מחיא חיי'⁴¹⁰ – כאשר מעורה [בחבל הטבור] יחיה. כלומר מדובר במקרה נדיר שבו חבל הטבור לא נסתם ויוכל להזין את הוולד. מבחינת המציאות זו הגירסה המיושבת ביותר.

הערה: פתיחת הקבר ויציאת הראש

פתיחת הקבר נזכרת במשנת אהלות ז, ד, לענין טומאת אהל מוולד מת:⁴¹¹ אשה מקשה לילד שהוציאה מחדר לחדר – החדר הראשון טמא בספק שמא יצא הוולד בעודה שם, והחדר השני טמא ודאי. ר' יהודה אומר שדין זה דווקא כשאינה יכולה להלך וחברותיה

אפשרי יש לפרש את המעשים הללו כחלומות (שיעורי שבט הלוי, הל' נדה, עמ' רמט); קרקורי מעיים; בכי ששמעו מבית סמוך; וכיוצא באלו. רוב דברי האחרונים בענין זה לא ייתכנו במציאות.

405 מעין זה כתב הנצי"ב, העמק שאלה, לך-לך ט, אות ו, בשם ר"א הלוי במלחמת מצוה. לא מצאתי את הדברים במלחמת מצוה.

406 שאילות, לך-לך ט; הלכות גדולות, הל' מילה, עמ' קנ; תשוה"ג חמדה גנוזה, סימן לג; רי"ף, שבת נה א.

407 בימינו משתמשים בטכניקות שונות כדי לזרז את הלידה במקרה כזה. ראה וויליאמס, עמ' 520–524.

408 לכאורה היה אפשר להעמיד במקרה שראש הוולד יצא וחזר (ראה למעלה בסמוך להערה 394). וצ"ע.

409 הערת ד"ר מלאך: אם דפנות הנרתיק לוחצות על בית החזה של הילוד הוא לא יוכל לנשום. אפשרי בדוחק בתינוק פג במשקל 1 ק"ג ומטה.

410 מובאת בתוספות רא"ש, ועיין תוספות ד"ה ואיבעית. בכתבי היד יש גירסאות נוספות: 'מערי בגופה', 'מערי באימיה' ועוד בדומה.

411 פתיחת הקבר נזכרת בדברי חכמים אך ורק לענין לידה והפלה. לפיכך יש לתמוה על האוסר כל אשה שנפתח מקורה מטעם פתיחת הקבר (שו"ת נודע ביהודה תנינא, יו"ד קכ). עיין חזון איש, יו"ד פג. וראה ר"מ הלפרין ה.

נוטלות אותה בגפיה, 'שמשנפתח הקבר אין פנאי להלך'. אבל אם הילכה בעצמה החרד הראשון טהור. עוד אמרו 'אין לנפלים פתיחת הקבר עד שיעגילו ראש כפיקה'. על דין המשנה הוסיפו הגאונים פרט אחד. כתב בעל הלכות גדולות: 'מעוברת שאינה יכולה להלך, בידוע שהוציא עובר את ראשו חוץ לפרוודור מערב שבת, משנפתח הקבר אין פנאי להלך ... אלא מלין אותו מערב שבת'.⁴¹² כלומר לדעת בה"ג ושעמו, בפתיחת הקבר יוצא הראש חוץ לפרוודור.⁴¹³ פרט זה לא נזכר בדברי חכמים. דברי הגאונים קשים: במשנת אהלות מבואר שגם כאשר האשה אינה יכולה להלך הבית הראשון טמא מן הספק בלבד, וכיצד אפשר למול בעוד שאנו מסופקים אם נולד בשבת או בחול; אם הוא בן שמונת ימים או שבעה.⁴¹⁴ אפשר שהגאונים נסמכו על בבלי שבת קכט א: 'מאימתי פתיחת הקבר [-לחלל שבת על יולדת] ... ואמרי לה משעה שחברותיה נושאות אותה באגפיה'. אלא שחילול שבת נעשה אף על ספק נפשות, וקשה להביא ממנו ראייה למילה.⁴¹⁵

בעלי התוספות חלקו על הגאונים וכתבו שפתיחת הקבר קודמת ליציאת הראש; וכן משמע מדברי רמב"ם.⁴¹⁶ ריעב"ץ פסק כדעת הגאונים,⁴¹⁷ ובדבריו דנו כמה מן האחרונים שצוינו למעלה. נראה שלמעשה לא נהגו כדעת הגאונים.

412 הלכות גדולות, הל' מילה, מהר"ם מכון ירושלים, עמ' קמח. מקורו בהלכות דרב אבא (תלמיד רב יהודאי גאון), עמ' 563: 'ולעינין שאילתא אמר ראבא, אם אינא [-אינה] יכולה להלך בידוע שהוציא ראשו לפרוודור. שכן שנו חכמים שמשנפתח הקבר אין פנאי להלך'. הדברים נדונו בתשובת רב צמח גאון: תשובה"ג חמדה גנוזה, סימן לג.

413 כך כתב תו"ט על המשנה, לדעת הרמב"ם. לשיטת הרמב"ם עיין למעלה 'סוגיית חולין' והערה 341.

414 הגהות רא"ש טרייב על ה"ג (מהר"ם מכון ירושלים, עמ' קמט); הגהות בן אריה על ה"ג (שם, עמ' קמח); מלחמת שלום, ענף א, טו-טז; שו"ת בית יצחק, יו"ד ב, צד, אות ו; שו"ת בית שלמה, אה"ע טו; שו"ת קנה בשם, ב, צד.

415 רא"ש טרייב שם; מלחמת שלום שם; בית שלמה שם. ועיין רי"ט אלגאזי, פרק ג, לו (א). מפירוש ר"ש למשנת אהלות נראה שסבר כבה"ג, ולפיכך נתקשה כיצד ליישב את המשנה עם הבבלי. בשו"ת בית יצחק, שם, העמיד דברי הגאונים בשישבה על המשבר (על פי בבלי שבת הנוכרי), אך בדבריהם אין לזה כל רמז.

416 תוספות בכורות כב א, ד"ה עד; רמב"ם, הל' טומאת מת כה ח.

417 בירת מגרל עז, ברכות שמים, נחל שביעי, לב. מובא בפתחי תשובה, יו"ד רסו ח.

פרק י ביאורי סוגיות

אחר שעמדנו על תבנית הבנין, קצבנו את חדריו ותחמנו את גבוליו, עלינו לעיין מתוך כך בכמה וכמה סוגיות ולבארן בדרך שיטת הקדמונים. רבה המלאכה ולא עלינו לגמור, אך אין אנו בני חורין ליבטל הימנה.

כותלי בית הרחם העמידוהו (כבלי נדה ג א)

במשנה ראש נדה נחלקו שמאי והלל. לשמאי 'כל הנשים דיין שעתן', ולהלל 'מפקידה לפקידה אפילו לימים הרבה'. בעלי התלמוד פירשו שטעמו של שמאי 'דאם איתא דהוה דם מעיקרא הוה אתי', כלומר הדם יוצא מיד לחוץ (בזאת דננו למעלה⁴¹⁸), והלל סובר 'כותלי בית הרחם העמידוהו'.

'כותלי בית הרחם' אלו כותלי הבית החיצון – השפתיים.⁴¹⁹ במקום זה קפלים וקמטים,⁴²⁰ ולדעת הלל יש לחוש שנעצר בהם מעט דם ולא זב החוצה.⁴²¹

בהמשך הסוגיה הקשו על שמאי מאשה המשמשת במוך. רש"י: 'ממלאה אשה אותו מקום מוכין לשאוב את הזרע שלא תתעבר, ואינה נוטלתן משם אלא בשעת הצורך לגמרי. ושמא מוך העמיד את הדם'.⁴²² אביי השיב 'מורה שמאי במשמשת במוך' שאמנם נטמאת מפקידה לפקידה. רבא סובר שהמוך מתכווץ מחמת זיעה ויש לדם מקום לצאת החוצה מיד עם הראיה.

נראה שהנדרון במוך ארוך התחוב בנרתיק וקצהו יוצא אל מחוצה לו,⁴²³ או באחד המוכין

418 ראה הערה 199. [לסוגיה הקודמת ראה למעלה פרק ה, 'אשה מרגשת בעצמה'].

419 לשון מרדכי, הל' נדה, רמז תשלח: 'שיצא לפרוודור וכותלי בית הרחם העמידוהו' (ראה למעלה הערה 195. וראה בסמוך להערה 80).

420 ראה למעלה פרק ה, 'הקרמה לביאור התלמודים'.

421 נזכר את העובדה הידועה, שבזמן חכמים ועד סמוך לדורותינו לא הקפידו על היגיינה. עיין בבלי ברכות י א ונדרים כ א: 'מקום הטנופת'. ועיין סדר אליהו זוטא, סוף פרק כב: 'לא נתקרה דעתו עד שאמרה לו בני, מקום שאתה אוהב מלוכלך ומטונף מכל אברים, חמת מלא צואה וזבל, ואין כל בריה יכולה להריח ריחו. ולא נתקרה דעתו עד שתפשתו בחוטמו והניחתו על אותו הקבר. כיון שהריח ריחו נמאס בפניו ולא נשא אשה מעולם.' במציאות כזו יש מקום לחוש שמא יצאה טיפת דם והרגישה בו, וסברה שזו הפרשה בעלמא ולא ברקה, ונותר שם. [ראה עוד למעלה הערה 199].

422 מוגה מעט על פי כ"י פארמה 2903, דף 63א. [רש"י האריך לבאר כאן את צורת הכנסת המוכין, בשונה מן המקומות בהם נזכר ג' ג' שיש המשמשות במוך, אותם פירש בקיצור (כתובות לט א ו"ג)].

423 לצורך הוצאתו בקל, כדוגמת טמפון.

שהחליק מעט החוצה.⁴²⁴ מוך כזה עשוי לעמוד במקום השפתיים ולהעמיד שם דם, והאשה נטמאת בלא לראות דם זב.⁴²⁵ על זאת אמר רבא שהמוך מתכווץ מחמת הפרשות [זיעה] שהוא ספוג בהן ואינו עוצר את הדם. 'ומודה רבא במוך דחוק' שמונע מן הדם לצאת.

סכות מבפנים ומקנחות מבחוץ

בבלי, נדה י ב⁴²⁷

תוספתא, נדה ה ד⁴²⁶

תנו רבנן. חזקת בנות ישראל: עד שלא הגיעו לפרקן הרי הן בחזקת טהרה ואין הנשים בודקות אותן. משהגיעו לפרקן הרי הן בחזקת טהרה. ⁴²⁸ לפירקן הרי הן בחזקת טהרה. ⁴²⁹ והנשים בודקות אותן. ר' יהודה אומר אף משהגיעו לפירקן אין הנשים בודקות אותן שמא יקלקלוהו בידיהן. אלא סכות ⁴³⁰ ומקנחות מבחוץ והן נבדקות מאליהן.	תנו רבנן. חזקת בנות ישראל: עד שלא הגיעו לפרקן הרי הן בחזקת טהרה ואין הנשים בודקות אותן. משהגיעו לפרקן הרי הן בחזקת טהרה. ⁴²⁸ לפירקן הרי הן בחזקת טהרה. ⁴²⁹ והנשים בודקות אותן. ר' יהודה אומר אף משהגיעו לפירקן אין הנשים בודקות אותן שמא יקלקלוהו בידיהן. אלא סכות ⁴³⁰ ומקנחות מבחוץ והן נבדקות מאליהן.
--	--

הענין בילדות שמפני קוטנן אין יודעות לברוק בעצמן, ועל כן נבדקות בידי נשים. בשעת בדיקה הקטנות מעוותות את גופן, ועשויות להוציא דם מן החדר אל מקום השפתיים.⁴³²

424 דוק בלשון רש"י, שפתח במוכין וסיים במוך.

425 יש להוסיף שלשיטת רש"י המשמשת במוך מניחה את המוכין לאחר תשמיש (רש"י כתובות לו א, ד"ה משמשת במוך), ואם כן אפשר שממלאה את הנרתיק עד לבין השפתיים. העירני ידידי ר' ישעיהו הלוי.

426 כ"י וינה.

427 מוגה מעט מכתבי היד: מינכן 95, וטיקן 110-111, וטיקן 113, וטיקן 127, קטע גניזה T-S F 2(1).158, קטע בולוניה AS: Fr. ebr. 168

428 כך בדפוס ובהמשך. בכ"י וינה: וכשהגיעו.

429 בדפוס ראשון: טמאה. וראה הערה 431.

430 בדפוס ראשון: זבות.

431 כך ברוב המקורות. בכ"י מינכן ובקטע הגניזה יש סימני תיקון מ'טהרה' ל'טומאה'. החילוץ בין התוספתא לבבלי מתפרש על פי דברי רש"י 'בחזקת טומאה. כלומר בחזקת דמים מצוים בהם'. כלומר הבת בחזקה שעשויה לראות דם (-הגיע זמנה לראות), ועדיין בחזקת טהרה כל עוד לא ראתה בפועל. וכך משמע מלשון הרמב"ם, הל' מטמאי משכב ומושב ד ח.

432 רש"י: 'שמעוותות אותן. כלומר מסרטין לה בצפורן ומייתו לה לידי ראייה'. כלומר הבדיקה מסרטת וגוררת עיוות שמביא ראייה. פירוש אשכנזי קרום א (מושקוביץ, עמ' סו): 'שמעוותות אותן. דלא מצו למיבדקינהו שפיר. ואית דמפרשי שמעוותות, דזימנין דלא חזו דם וכי בדקי להו ביד חזו דם'. פירוש

סיכת השמן מחליקה את המקום ומרפה את הגוף, כך שאם יש דם במקום השפתיים די בקינוח חיצוני כדי לראותו.⁴³³ ענין קינוח נתבאר בפרק ח.

בבשרה ולא בשפופרת (בבלי נדה כא ב)

לשיטת הרמב"ם יכולה אשה לראות דם וסת בשפופרת ואינה נטמאת.⁴³⁴ אף שאין האשה נטמאת עד שייצא הדם אל מקום השפתיים, צריכה לתחוב את השפופרת עד לפתח החיצון של צוואר הרחם (External Os); מפני שאם תתחב פחות מכך יש לחוש שמא לא ייכנס כל הדם אל השפופרת, ויצא אל מקום השפתיים ויגע שם ותיטמא.⁴³⁵

בדיקת רואה מחמת תשמיש

תוספתא, נדה ח ב   בבלי, נדה סו א

כיצד בודקין אותה. מביא שפופרת ונותן   כיצד בודקת את עצמה. מביאה שפופרת לתוכה מכחול, ומביא מוך ונותן בראש   ובתוכה מכחול, ומוך מונח על ראשו. המכחול.

נמצא על ראשו הרי זו טמאה, מפני שהוא   אם נמצא דם על ראש המוך, בידוע שמן דם המקור. ועל הצדדין הרי זו טהורה,   המקור הוא בא. לא נמצא דם על ראשו, מפני שהוא דם הקינוח.   בידוע שמן הצדדין הוא בא.

לשון הרמב"ם, הל' איסורי ביאה ד כב: 'ואם לא נמצא על המוך כלום, בידוע שהדם שרואה מדוחק הצדדין, וטהורה היא.' רבנו פירש את הבבלי 'בידוע שמן הצדדין הוא בא' –

אשכנזי קדום ב (מושקוביץ, עמ' צד): 'מפני שמקלקלות אותן [כלשון התוספתא]. שפעמים <היא> [טמאה] ולא תוכל להוציא הדם לחוץ, ונמצאת אוכלת תרומה בטמאה.' בעל הפירוש האחרון סובר כרבנו גרשום וכשיטת הקדמונים; ראה למעלה הערה 119. כוונתו כנראה לכתוב בפירוש א' דלא מצו למיבדקינהו שפיר' – לפי 'שפעמים היא טמאה' במעט דם במקום השפתיים, 'ולא תוכל [הבודקת] להוציא הדם לחוץ' ולראותו, מפני שהילדה מתעוותת (ראה מושקוביץ, עמ' סו הערה 21).

433 רש"י: 'שסיכת שמן מביא הדם אם זמנו הוא.' כלומר השמן מחליק ומרפה, וממילא יוצא הדם. וכן בפירוש אשכנזי קדום ב (שם): 'ועם השמן יטפטף הדם לחוץ.' בכל הענין סייעני הרב אברהם מילר, יישר חילו.

434 הל' איסורי ביאה ה טז; וראה רמ"מ כשר, פרק ה. מלשון רש"י על אתר ונמצא בתוכו דם, משמע שהדם יצא על ידי הכנסת השפופרת ואין זה דם וסת, אבל דם וסת טמא מכל מקום; ועיין מאירי שם, ובהמשך הסוגיה. עיין עוד שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, בייחוד סעיפים ו-ז; והשגותיו של רמ"מ כשר, פרק א ופרק ה.

435 בשו"ת חתם סופר, יו"ד קעא, ד"ה הנה מה ענין, כתב כי אפשר להכניס טבעת צרה שתחוץ בין צוואר הרחם לרם, ודייה בכך. הדברים קשים מאוד וזרים, אף לשיטתו שלו.

מדופני הנרתיק.⁴³⁶ ברם בתוספתא נאמר 'ועל הצדדין הרי זו טהורה', כלומר נמצא דם על הצדדין.⁴³⁷ ואמנם האחרונים פירשו [בבבלי] שהדם נמצא על צידי השפופרת מבחוץ.⁴³⁸ אולם אין הדברים מתיישבים בלשון התוספתא 'מפני שהוא דם הקינוח': קינוח הוא ניגוב חיצוני,⁴³⁹ ואין השפופרת מקנחת מאומה.

על כרחק הלשון כולו מוסב על המוך: 'לא נמצא דם על ראשו' של המוך אלא 'על הצדדין' כלשון התוספתא – על צידי המוך; 'בירוע שמן הצדדין הוא בא' – מצירי צוואר הרחם, ולא מנקב צוואר הרחם שכנגד ראש המוך; וזהו 'דם הקינוח' שקינח המוך את חיצוניות צוואר הרחם סביבות הנקב.⁴⁴⁰ אחר שאנו רואים כי יש 'מכה במקור' – בצוואר הרחם,⁴⁴¹ מסתבר שאף בשעת תשמיש השמש מגיע לצוואר ודוחק את הבשר ומוציא דם;⁴⁴² לפיכך 'הרי זו טהורה'. השפופרת חוצצת בין דופני הנרתיק למכחול, שלא יתלכלך ותתקלקל הבדיקה. נראה שלפירוש זה כיוון ראב"ד: 'והבדיקה הזאת אין לנו עכשיו, שאין אנו בקיאים בהכנסת המכחול ואולי יתחלף בו בין ראשו לצדדין'.⁴⁴³

קיצורו של דבר: ענין הבדיקה לדחוק על ידי המכחול את צוואר הרחם כדרך שהשמש דוחקו, ולראות אם הדם יוצא מנקב צוואר הרחם – והוא דם הרחם וטמאה, או מסביבות הנקב – והוא 'דם הקינוח' שקינח המוך את צוואר הרחם וטהורה. על כן אין להכניס את המכחול אל תוך הצוואר.⁴⁴⁴

הרי למדנו שהצד החיצון של צוואר הרחם אינו בכלל 'מקור מקומו טמא', ודמו טהור.⁴⁴⁵

436 ראה הערה 184.

437 על זאת עמד בסדרי טהרה, קפו ו (עין בית מאיר, יו"ד קפו סעיף ב, שהשיג עליו בארוכה. אך לפירושו להלן הרברים מתורצים). וכן מורה לשון ריצב"א, שהוסיף מדעתו לטהר אפילו לא נמצא כלום (תשובות מיימוניות, איסורי ביאה ג. עין בית מאיר, שם).

438 כגון ש"ך, יו"ד קפו יא; והמצוין בפתחי תשובה, שם טז.

439 ראה הערה 208.

440 מכאן תשובה למה שהקשה בשו"ת שבט הלוי, חלק ו סימן ככה, כיצד אפשר להחזיק שהדם מן הצדדים [מדופני הנרתיק, כפירוש הרמב"ם והאחרונים] והרי צוואר הרחם רגיש ועלול לפצעים, ואף בראש המוך עשוי להיות דם ממכה.

441 ראה למעלה בסמוך להערה 185.

442 ראה המצוין למעלה הערה 250.

443 בעלי הנפש, שער הספירה והבדיקה, עמ' צו; וראה בהערות שם.

444 עין שו"ת משאת בנימין, סימן מט; שו"ת ב"ח החדשות, סימן לד; רמ"מ כשר, עמ' שיא-שיג.

445 כפי שכתב בשו"ת נודע ביהודה קמא, יו"ד נו, ד"ה כל זה בארתי. [להלן שם, ד"ה והנלע"ד, כתב שנגיעה במקור מן הצד החיצון מטמאה טומאת ערב, והביא ראיה ממקור שנעקר ונפל לארץ, שנגעה בו האשה מן הצד החיצון ונטמאת. ותמהני מה ראיה, הלא חתיכת בשר זו שנפלה כוללת גם חלק מן הצד הפנימי שבו יש דם, ומפני כך מטמאה.]

כיבוד הבית (משנה מקוואות ח ד)

האשה ששימשה את ביתה וירדה וטבלה ולא כיבדה את הבית, כאילו לא טבלה.

הבית שבכאן הוא הבית הפנימי, החדר.⁴⁴⁶ כלומר אם לא תנגב את הנרתיק משירי הזרע, וראי תפלוט זרע לבית החיצון ותיטמא; מפני שרוב הזרע יוצא לנרתיק, ורק מיעוטו נכנס לצוואר הרחם.⁴⁴⁷

פולטת שכבת זרע (בבלי נדה מא ב)

כלומר פולטת מן הנרתיק אל מקום השפתיים שהוא הבית החיצון, ובכך נטמאת.⁴⁴⁸

יולדת שירדה לטבול ונעקר ממנה דם (בבלי נדה מב א)

ת"ר, הנדה והזבה והשומרת יום כנגד יום והיולדת כולן מטמאות בפנים כבחוש. בשלמא כולהו, לחיי. אלא יולדת, אי בימי נדה נדה אי בימי זיבה זיבה. לא צריכא שירדה לטבול מטומאה לטהרה. דאמר ר' זירא אמר רב חייא בר אשי אמר רב, יולדת שירדה לטבול מטומאה לטהרה ונעקר ממנה דם, בירידה טמאה בעלייה טהורה.

רש"י: 'מטומאה לטהרה'. לאחר שבועים. וקיימא לן כבית הלל דאמרי בבנות כותים ביומי וטבילה תלא רחמנא, דלא הוי דם טוהר אלא לאחר טבילה. ונעקר דם לבית החיצון ועמד שם יום או יומים, טמאה כל זמן שהוא בה, וכשיצא בעיא טבילה אחריתי דלא טהרתה טבילה. והיינו דתניא יולדת מטמא בבית החיצון.

רש"י מפרש בדם שיצא לבית החיצון⁴⁴⁹ – מקום השפתיים, וטבלה עמו ועמד שם יום או יומים. כלומר בעת הירידה לטבול יצא מעט דם מפתח הנרתיק [-בין השיניים] אל בין השפתיים הקטנות, ובשעת טבילה לא באו המים במקום זה.⁴⁵⁰ בהמשך הסוגיה הקשה ר' ירמיה שזו טומאה בלועה, ולדרכנו קושייתו מבוארת.⁴⁵¹

446 ראה למעלה פרק ג, ערך 'חדר'.

447 ראה הערה 203.

448 ראה בארוכה למעלה פרק ו, 'ראיות למקום הבית החיצון', ב.

449 כך גם בפירוש אשכנזי קרום (מושקוביץ, עמ' קי), וכן רמב"ם, הל' מטמאי משכב ומושב ה ג. בפירוש זה החזיקו רוב הראשונים. תוספות ורמב"ן פירשו שנעקר הדם מן המקור, ומטמא אף שעדיין לא יצא לבית החיצון (לביאור דברי רמב"ן הקצרים עיין חידושי הר"א). פירוש זה נוח במציאות, שכן דם עשוי לעמוד בנרתיק יום-יומיים (מפי ר"מ הלפרין); אך דחוק בסוגיה כפי שביארו הראשונים (עיין ריטב"א ור"ן).

450 אפשר בבעלת בשר, או כשלא הרחיבה ירכותיה הרבה. וכבר כתב רי"ד 'זהו מילתא דלא שכיחא,

גזרה שמא יוציא ולד ראשו חוץ לפרוודור (בבלי נדה מב ב ומקבילות)
נתבאר בפרק ט.

אותו מקום של אשה בלוע הוי או בית הסתרים הוי (שם)
העמידו את המחלוקת 'כגון שתחבה לה חבירתה כזית נבלה באותו מקום'. אם כן 'אותו
מקום' הוא הנרתיק-החדר, ועליו נחלקו אם בלוע הוא או בית הסתרים.⁴⁵² וכך מוכיחה
ראייתו של רבא מן הברייתא שדנה על טומאה בתשמיש בלא פליטת זרע לחוץ (למעלה
מא ב).⁴⁵³

הדור מי רגלים למקור ואייתו דם (בבלי נדה נט ב; שם נו ב)
דרך גופה של אשה שכאשר אינה מזנקת מי הרגלים נוזלים אל פתח הנרתיק, הנמוך
יותר.⁴⁵⁴ המשתנת בעמידה וראתה דם טמאה ודאי, מפני שבעמידה 'אי אפשר לה לזנק'
(רש"י). אף המקום כולו צר יותר, מפני תנוחת הגוף ומתח השרירים (Tonus); ועל כן
ברי שמי רגלים נזלו אל אזור פתח הנרתיק, וחזקת הדם שבא משם. אך המשתנת בישיבה
תנוחתה רחבה ושריריה רפויים, ועל כן אפשר שבמזנקת לא ייזלו מי הרגלים אל פתח
הנרתיק, אלא בסיום ההשתנה כאמור שם. לכך כיוון רש"י, וביאר שהשתנה בעמידה
מפני שלא יכלה לעצור בעצמה.⁴⁵⁵

שייעקר הדם קודם טבילה ולעמוד בה עד לאחר טבילה' (תשובות רי"ד, סימן פא = אור זרוע, חלק א,
סימן תשנר (ה)).

451 רוב הראשונים (כגון תוספות ד"ה אמאי) ביארו שהאמוראים הדנים כאן סוברים כאב"י, האומר 'אותו
מקום של אשה בלוע הוי' (ראה בסמוך). לשיטת הקדמונים מוכרח שר' ירמיה סובר כאב"י: אם מקום
השפתיים בלוע הוא, כל שכן הנרתיק. אך אין הכרח שאב"י סובר כר' ירמיה, שכן מחלוקת אב"י ורבא
היא על הנרתיק, ואילו מקום השפתיים חיצוני יותר ואפשר שהוא בית הסתרים או גלוי לגמרי. ביאור
מחודש לסוגיה בחזון איש, יו"ד צב לו, ועיין דבריו באהלות יט א = יו"ד ריד, לדרך סט [א] ואכמ"ל.
452 וכן משמעות לשון רמב"ם, הל' טומאת מת א ג; הל' שאר אבות הטומאה ג ד. ועיין רמב"ן נדה מב
א, ד"ה ונעקר ממנה דם. ראה גם ר"מ הלפרין ב, עמ' 145-147. לשיטת אב"י במקום השפתיים ראה
הערה 451. לדין מקום השפתיים בשעת לידה ראה למעלה פרק ט, 'ביאורים בסוגיית נדה', א.
453 ראה בפרק זה, 'פולטת שכבת זרע'. על דברי תוספות רי"ד בסוגייתנו ראה למעלה פרק ט, 'ביאורים
בסוגיית נדה', א.

454 ראה פרק ה, 'הקרמה לביאור התלמודים'.

455 רש"י נדה נו ב, ד"ה עומדת טמאה (מקור דבריו בלשון התלמוד נט ב 'עומדת דדחיק לה עלמא'). הדברים
נתאשרו על ידי ר"מ הלפרין. בזאת יסורו הקושיות שהקשה על הסוגיה בשו"ת מהר"ם מלובלין, סימן
ב. [ללשון 'מקור' שבכאן, ראה למעלה בסמוך להערה 109].

שמש עכביה לדם (בבלי נדה ס ב)

כלומר אם בדקה בתוך שיעור וסת של אוותיאוס⁴⁵⁶ ומצאה דם, אנו מניחים שהדם עמד כבר קודם סמוך לבין השפתיים, אלא שהשמש כשהיה בפנים עיכבו במידת מה, ומיד כשהתחיל לצאת יצא הדם ועדיין חלק מן השמש בפנים, ונמצא שבעל בטומאה. כך הפירוש גם לשיטת הרמב"ם, אלא שמקום הדם שונה.

היה משמש עם הטהורה ואמרה לו נטמאתי

(משנה שבועות ב ד; בבלי שם יז ב)

יש נשים שראייתן מתחילה בפרץ דם גדול היוצא לחוץ בתוך שניות ספורות.⁴⁵⁷ נראה שהנדרון במקרה כזה.⁴⁵⁸

אף לשיטת הרמב"ם מוכרחים אנו לפרש כך את המשנה אליבא דריש לקיש, שהבית החיצון הוא עד מקום שתינוקת יושבת ונראית.⁴⁵⁹

דם מיפקד פקיד (בבלי כתובות ה ב)

כלומר דם בתולים אינו מחמת פצע בבתולים שנפתחו, אלא צָרוּר אחורי הבתולים וכשהם נפתחים יוצא לחוץ.⁴⁶⁰

456 נתבאר בפרק ו, 'ראיות למקום הבית החיצון', ג.

457 שמעתי מר"מ הלפרין.

458 להבדיל מ'שמש עכביה לדם' למעלה, שם הענין במקרה הפוך, כאשר הדם יוצא טיפין טיפין – והוא הרגיל, ראה הערה 212. [לקושיית רז"ו אלעסקר (שו"ת נודע ביהודה תנינא, סימן צו) עיין תוספי הרא"ש, נדה יב א, ד"ה כרי].

459 ראה למעלה פרק ז, בערכו.

460 להוציא ממה שכתב ר"מ הלפרין א, עמ' 274, ש'מיפקד פקיד' הוא דם נידות וְשֵׁן שעמד אחורי הבתולים. וכבר הורה לי וחזר בו, והוכיח ממשנת נדה י א שאף לתינוקת שלא הגיע זמנה לראות יש דם בתולים, וכתב כפי האמור כאן (ר"מ הלפרין ד, עמ' 131). כפי הירדוע לנו היום דם בתולים יוצא מחבורה, כמ"ד דם בתולים חבורי מחבר. וכן משמע קצת מלשון הירושלמי ברכות ב ו 'עושה חבורה'.

פרק יא

חיתום

בפרקים שקדמו נדונו משנת הבנין ומשנת הבית החיצון על פי ידיעותינו האנטומיות, על פי משמעי לשונות חכמים, ועל פי סוגיות התלמודים. עלה בידינו ששיטת רבנו הגדול הרמב"ם מוטעית אנטומית, וגרמה לו לדחוק דחקים גדולים בפירושי הלשונות ובביאורי הסוגיות (פרק ב).

ביררנו את שיטת הקדמונים החלוקים על הרמב"ם בפירוש בנינה של אשה: רבנו חננאל, רבנו גרשום, בעל הערוך ורש"י. למדנו ששיטה זו בלבד מתיישבת עם לשונות חכמים כולן; עם ידיעותינו על תבנית גופה של אשה; ועם כל סוגיות התלמודים (פרקים ג-ה). עוד למדנו שהבית החיצון הוא הפרוזדור, ואם כן משנת הבנין ומשנת הבית החיצון עוסקות שתיהן במקום אחד (פרק ו). מתוך כך נתפרשו גבולי הבית החיצון – מקום השפתיים עד לפתח הנרתיק (פרק ז).

כשם שמשנת הבנין ומשנת הבית החיצון באו לצורך הלכות מעשיות, ולשם כך נזקקו לחכמה, כך בא חיבור זה לבירור הלכות מעשיות, ולשם כך נזקק לחכמות. ההלכות העיקריות נדונו בפרקים ח-ט, ואף בהן מיושבות תמיהות גדולות על פי דרך הקדמונים. בפרק י נתבארו סוגיות רבות על פי דרכנו.

•

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו, שלא נטמא את הטהור ולא נטהר את הטמא, לא נאסור את המותר ולא נתיר את האסור, ונימצא מתביישים בעולם הזה ולעולם הבא. ואל תעשנו שיחה בפי כל הבריות, ואל תעשנו קללה בפי כל הבריות. לא תעלה שנאתנו על לב אדם, ולא שנאת אדם תעלה על לבנו. לא תעלה קנאתנו על לב אדם, ולא קנאת אדם תעלה על לבנו. ותהא תורתך מלאכתנו כל ימינו. ונעשה רצונך כרצונך בלבב שלם.⁴⁶¹

בע"ה ערב חג השבועות, תשע"ח

נספח א

ביאורים לדברי הרמב"ם

א. פירוש הרמב"ם, משנת נדה ב ה⁴⁶²
 (בהערות: משנה תורה, הלכות איסורי ביאה ה ג-ה;⁴⁶³
 ר' מנחם המאירי, בית הבחירה, נדה יז ב⁴⁶⁴)
 חדר הוא חלל הרחם⁴⁶⁵ איזה משני החללים שיהיה, לפי שיש לרחם שני חללים.⁴⁶⁶

- 462 תרגום ר' יוסף קאפח (ירושלים תשכ"ח). ידידי הרב יהודה זייבלד הגיה את התרגום, בעיקר על פי תרגום ר' עזרא קורח (ירושלים תשס"ט), והעיר הערות חשובות להבנת הדברים. יישר חילו.
- בדברי הרמב"ם נעזר מתוך שתי הנחות יסודיות: א. הדרך היחידה שאפשר על ידה לדעת בבירור את תבנית האיברים הפנימיים, היא ניתוח גוויות. ניתוחים כאלו לא נהגו כלל בימי הביניים, ודאי לא נהגו בזמן הרמב"ם. על כן נסמכו הרופאים בימי הביניים על ספרי הרופאים היוונים שקדמו להם בכאלף שנים, שניתחו כנראה גוויות אסירים (עיי' תוספתא נדה ד יז; בבלי שם ל ב; וראה בראילון, עמ' 54-55). מתאוריו המדויקים של גאלנוס נראה שהאיברים עמדו לנגד עיניו (או לנגד עיני הרופאים ממנו העתיק; ראה גוס, עמ' 77). אולם ספרי הרפואה לא כללו ציורים, וציור הרחם הקדום ביותר שידוע לנו הוא מן המאה התשיעית למניינם (ביולוגיה, עמ' 3). אם כן לרמב"ם היו כנראה תיאורים כתובים בלבד, מתורגמים לערבית מיוונית ומלטינית (ראה פגל, עמ' קט הערה 14; פיקסלר, עמ' 387 הערה 10), ואפשר שנתפרשו אצלו ואצל רופאי זמנו בדרך שונה מכוונת המחברים.
- ב. אף הרופאים היוונים לא הבינו נכונה כל מה שראו. ראה למשל להלן הערה 477.
- לשם הבנת דברי הרמב"ם הובאו להלן נספח א.ג, קטעים מחיבורו של גאלנוס 'על האנטומיה של הרחם'. איני יודע אם חיבור זה גופו היה לפני הרמב"ם (אינו ברשימה שבפרקי משה, עמ' 400 ואילך), או שמא 'ספרי ניתוח' אחרים (ראה למעלה הערה 23), שמיוסדים עליו או על שכמותו – וכך מסתבר. מכל מקום יש בדבריו תועלת רבה להבנת שיטת הרמב"ם. הקשיים בשיטת הרמב"ם נסדרו למעלה פרק ב.
- 463 המקבילות ממשנה תורה (בקיצור משנ"ת) מובאות בהערות, ומצוינות לפי מספר ההלכה בלבד.
- 464 המאירי כתב כשיטת הרמב"ם למעט כמה שינויים, ובסוף דבריו כתב: 'כך הסכמתי בו עם קצת חכמי הרפואה הבקאים בנתוח האיברים וציורם'. דבריו מובאים בהערות.
- 465 רחם בלשוננו (Uterus). 'הרחם שבו נוצר הולד, והוא הנקרא מקור, והוא שרם נידה וזבה יוצא ממנו, קוראים אותו חדר לפי שהוא לפנים לפני' (משנ"ת, ג).
- 466 הרב קאפח מפרש שאלו שני קצוות כיפת הרחם (Fundus), מהם מתפשטות החיצוצרות (ראה איור 2); וראה דבריו שם, הערה 39. ואמנם כבר גאלנוס מזכיר את שני החללים שברחם, ומן התיאור כולו נראה שהוא מכוון לקצוות אלו; ראה להלן נספח א.ג, פרק ג. אחרים סברו שהרחם חלוק לשני חדרים ממש, ואף לשבעה; ראה שבילי אמונה, דף סא ע"ב; ביולוגיה, עמ' 5. שני החדרים נראים בבירור בציור ידוע של ליאונרדו דה'וינצ'י, המכונה *Studies of the Fetus in the Womb* (במחברתו Quaderni d'Anatomia). [למיעוט מן הנשים יש אמנם שני חדרים; ראה גינקולוגיה, עמ' 213-216]. את שני החללים מזכיר הרמב"ם גם בפירוש לפרקי אבוקראט, ה 48; פרקי משה, א 64, טז 25; ומדבריו משמע שאלו חדרים ממש. השווה פרקי משה, כד 18.

467 ופרוודור צואר הרחם. 467 ועליה הן שתי הבליטות הדומות לקרנים שהן על עורף הרחם⁴⁶⁸

467 מה שאנו מכנים צואר הרחם (Cervix), כפירוש אחרונים רבים (למעלה הערה 16) וכן ישראלס, עמ' 38. אחרונים רבים אחרים פירשו כי צואר הרחם בלשון הרמב"ם הוא הנרתיק (Vagina); ראה למעלה הערה 42. כך כתב גם פרויס, עמ' 174 (משם באנציקלופדיה תלמודית ז', ערך דם נדה, ציון 13א; משם בשו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב סעיפים לו, לה; ומשם בנשמת אברהם, עמ' קמג, ור"מ הלפרין א, עמ' 436 הערה 21. וראה רמ"מ כשר, עמ' רצט-ש). בדומה פירש הרב קאפח (למעלה פרק ב, 'שיטת ר"י קאפח'), וכן סברתי בתחילה.

אולם 'צואר הרחם' הוא מונח רפואי מדויק לחלק מסוים, שמקורו כבר בספרי הרופאים היוונים וכך שמו עד היום הזה (ראה למשל תיאורו המדויק של גאלנוס להלן נספח א.ג., פרקים ד, ז; וסוראנוס, עמ' 10; גינקולוגיה, עמ' 53). כלומר, יש ביד הרופאים מסורת חיה מזה כאלפיים שנה על המונח ועל החלק שאליו הוא מוסב. הרמב"ם שהיה רופא מומחה ודאי לא נשתמש בכינוי זה למקום אחר. אף הכינוי 'צואר הרחם' כשלעצמו, מוכיח שהמכוון לחלק מן הרחם ולא לנרתיק שהוא אבר נפרד. מלבד זאת, ארבע ראיות מוכיחות שכוונת הרמב"ם לצואר הרחם שלנו (Cervix):

[א] בהלכות כתב הרמב"ם 'צואר הרחם כולו, והוא המקום הארוך שמתקבץ ראשו בשעת העיבור כדי שלא יפול הולד ונפתח הרבה בשעת לידה, קוראין אותו פרוודור, כלומר שהוא בית שער לרחם. ובשעת גמר ביאה האבר נכנס בפרוודור, ואינו מגיע עד ראשו שמכפנים אלא רחוק ממנו מעט לפי האצבעות' (משנ"ת, ג-ד). דברים קרובים כתב הרמב"ם בפירוש לפרקי אבוקראט, ה 46; פרקי משה, כג 96; וראה הערות המהדיר בשני המקומות. [1] צואר הרחם שלנו הוא זה שמתכווץ ומתקשה כדי לשמור על העובר (אנטומיה, עמ' 1308; וראה דברי גאלנוס להלן בסמוך להערה 500; פרקי משה, טז 29). הנרתיק אינו מתכווץ או מתקשה בעת ההריון. [2] האבר נכנס בנרתיק הרבה קודם גמר ביאה, שהיא הכנסת האבר כולו (רמב"ם, הל' איסורי ביאה א י').

[ב] בפירוש משנת נדה ה'א (להלן נספח א.ב.) כתב הרמב"ם 'וכית החיצון כנוי למקום שהוא מחוץ לצואר הרחם, והוא מקום שדרכו עובר האבר בשעת התשמיש'. המקום דרכו עובר האבר הוא הנרתיק והוא בית החיצון, וצואר הרחם פנימי לו. [לענין כניסת האבר לצואר הרחם בפירוש המשנה לעומת משנ"ת, ראה להלן הערה 493].

[ג] בהל' איסורי ביאה ד' כב, כתב הרמב"ם דרך בדיקה בשפופרת לרואה מחמת תשמיש: '... ומכנסת השפופרת עד מקום שהיא יכולה ... ודופקת אותו עד שיגיע המוך לצואר הרחם'. כלומר מכנסת את השפופרת לנרתיק, ודופקת עד שיגיע לצואר הרחם שלנו; שהרי להגיע לנרתיק די בהכנסה בעלמא, ואין צורך בדפיקה (על זאת עמדו במלחמת מצוה, עמ' שכד, ד"ה ויש; שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, סעיף לו [ורחק שם לתרץ]).

[ד] בפרקי משה, טז 10, כתב הרמב"ם על היפוך האיברים שבין איש לאשה (ראה להלן הערה 469), וכתב 'וישוב צואר הרחם דומה לאמה', כלומר לאברו של האיש. תיאור זה מתאים אך ורק לצואר הרחם שלנו, בחלק הבולט אל הנרתיק (Vaginal Part of Cervix); ראה אטלס, עמ' 209; אנטומיה, עמ' 1292. החצוצרות (Uterine Tubes), שעל פי הרופאים היוונים דומות לקרניים; ראה להלן נספח א.ג., פרק ג וראש פרק ט. לשיטת הרמב"ם הקרניים-החצוצרות מחוברות לעורף הרחם, כלומר לדופן האחורית של צואר הרחם (ראה איורים 3, 4), ולא לכיפת הרחם (Fundus) כפי הידוע לנו (ראה איורים 1, 2) – ראה דבריו להלן ד"ה ושתי הבליטות, ודברינו להלן הערות 477, 483. וכן בשבילי אמונה, דף סא ע"א: 'וסמוך לרחם הם שני ביצי האשה ... ומהם ישפך זרע האשה לחלל הרחם דרך גרונו'. ובשו"ת ב"ח

ולפניהן שתי הביצים.⁴⁶⁹ וצורה זו נתבארה בספרי הנתוח. ומתחברים בשקע הרחם⁴⁷⁰ והוא הנקרא חדר, עורקים, בהם זורם דם הנדה ונשפך ברחם ויוצא לצואר הרחם הנקרא פרוודור.⁴⁷¹ ומתחברים באותן הכליטות והביצים והן הנקראות עליה, עורקים אחרים,

החדשות, סימן לד: 'שראיתי' בציור בספר הניתוח שמצייר מקום התוספת הדומה לב' קרניים למעלה, בין האם והצואר ...'

על התרגום 'עורף הרחם' ראה הערת הרב קאפח 22, שביאר כי כאן השתמש הרמב"ם בביטוי 'רקבה' אלרחם, לעומת 'ענק אלרחם' שהוא הביטוי הרגיל לציון צוואר הרחם. הרב קורח חולק ומתרגם אף כאן 'צוואר הרחם', וטעמו 'עורף אינו כינוי לצואר, רק למקום המפרקת', אלא שהיא הנותנת כאמור. נועצתי בפרופ' סימון הופקינס ולדעתו צדק הרב קאפח. לדבריו 'רקבה' משמשת גם בהוראה כללית זו [-צוואר], אך הוראתה הבסיסית צרה יותר והיא מציינת את המפרקת, העורף, החלק האחורי של הצוואר. הביטוי הערבי הרגיל ל'צוואר הרחם' הוא **عَنْقُ أَل-رَّحِمِ**, ואם הרמב"ם השתמש כאן בביטוי אחר מן הסתם עשה זאת בכוונה. על 'עורף הרחם' ראה עוד פרקי משה, כג 96, הערה 350.

[בימי הביניים סברו שהקרניים יוצאות מצידו התחתון של הרחם, והדברים קרובים לשיטת הרמב"ם; ראה למשל הציור בביוולוגיה, עמ' 5; וראה הול. (יש אמנם כמין קרניים, והן הרצועות המכונות Uterosacral Ligaments שנראות במבט מאחור כקרניים היוצאות כלפי מטה; ראה מעשה טוביה, אות ס' [צילום למעלה עמ' 44; גינקולוגיה, עמ' 71; היסטרוסקופיה, עמ' 16 ציור B-2.2. רצועות אלו אינן צינורות]. אולם גאלנוס גופו והרופאים היוונים האחרים כיוונו לחצוצרות, כמוכח מתיאורו של גאלנוס להלן נספח א.ג, פרק ג; מן הציור הקדום שהובא בביוולוגיה, עמ' 3, ואצל סוראנוס, בין העמודים 8-9; ומציורים קדומים נוספים שברשותי. החצוצרות נתגלו מחדש במאה ה-16 על ידי האנטום גִּבְרִיאֵל פֶּאֶלּוֹפִּי, ועל שמו הן נקראות כיום Fallopian Tubes; ראה מעשה טוביה, אות ז.]

469 השחלות (Ovaries). ולמעלה מן החדר והפרוודור בין חדר לפרוודור, והוא המקום שיש בו שתי ביצים של אשה [-השחלות] והשבילים שבהן מתבשלת שכבת זרע שלה [-החצוצרות], מקום זה הוא הנקרא עלייה' (משנ"ת, ד). השחלות והחצוצרות אמנם עולות מעט מעל לכיפת הרחם (Fundus), ומעל חלל הרחם העיקרי (Uterine Cavity); ראה איור 1; אטלס, עמ' 180; אנטומיה, עמ' 1295. וכך כתב כבר גאלנוס, להלן נספח א.ג ראש פרק ג. [יסוד הלשונית 'ביצים' ו'שכבת זרע' ברפואה היוונית, על פיה איברי הזכר והנקבה מקבילים בהיפוך. ראה דברי הרמב"ם בפרקי משה, טז 10; בראילן, עמ' 46 הערה 55.]

470 הרב קאפח מתרגם 'ב'קרקעית הרחם' ומפרש 'כפת הרחם'. פירושו התמוה בא לו כנראה ממונחי האנטומיה של האקדמיה ללשון העברית (תשי"ז). ראה גם 'מפעולות ועד הלשון [ד]', לשוננו יא [תש"א], עמ' 75, שם תורגם Fundus - הקרקעית [וזה אמנם התרגום המילולי של המונח הלטיני, אך משמעו האנטומי הוא 'הקצה הרחוק ביותר מן הפתח, באיבר קעור', ועל כן אין זו קרקעית הרחם אלא כיפתו]. אין הפירוש מסתבר, ונראה יותר שכיוון הרמב"ם לקרקעית כפשוטה - הצד התחתון, הסמוך לנרתיק ולצוואר הרחם. לפי הירדע לנו אין עורקים שמנקזים את הדם מן הרחם, אלא דם הווסת בא מעורקים קטנים המזינים את רירית הרחם ומתפרקים בשעת הווסת, והוא יוצא דרך צוואר הרחם ללא מעבר בעורקים (מפי ר"מ הלפרין).

471 מאירי: 'וביניהם [-בין החדר לפרוודור] מקום הנקרא עליה ששם שני ביצה של אשה, ושכבת הזרע מתבשל לשם בשבילין שבה. ועומד באלכסון, ראשו הפנימי לחדר וראשו החיצון לפרוודור למעלה

והם הזנים אותה כשאר עורקי הגוף ואינם מַעֲכָר למותרות הרמים.⁴⁷² ואם נפרץ אחד מאותן העורקין⁴⁷³ ירד גם מהן דם לצואר הרחם, והוא דם טהור לפי שהוא כדם האף או דם הטחורים.⁴⁷⁴ הנה נתבאר מזה כי דם החרר טמא⁴⁷⁵ ודם העליה טהור.⁴⁷⁶ ואם נמצא דם בצואר הרחם והוא פרוזוד. אם היה בין המקום שבו שתי הבליטות⁴⁷⁷

מאמצעית הפרזוד. ונקב פתוח מעליה לפרזוד, ששכבת הזרע [-של האיש] נכנס דרך בה מפרזוד לעליה להתבשל בתוכו. ודם היוצא מן החרר לפרזוד, יוצא דרך עורקים שמן החרר לפרזוד למעלה מן הלול, ושותת משם ויורד בכל הפרזוד ויוצא חוצה לו. שיטת הרמב"ם בענין הלול תתפרש להלן הערה 477. שיטת המאירי שונה במקצת, וכך היא:

החצוצרות יוצאות מכיפת הרחם (Fundus) ומתחברות אל השחלות. השחלות מתחברות אל צוואר הרחם באמצעות צינורות. זרע האיש נכנס אל צוואר הרחם [הפרזוד]; עובר אל צינורות השחלות דרך נקב שמעל אמצעית הצוואר [הלול]; דרך הצינורות אל השחלות ואל החצוצרות [העליה] 'להתבשל'; ומן החצוצרות אל כיפת הרחם ואל חללו [החרר]. מעל גובה הלול נמצא הפתח הפנימי של צוואר הרחם (Internal Os), שמחובר אל העורקים בשקע הרחם; מהם יוצא דם הווסת, עובר בצוואר הרחם, ויוצא דרך פתחו החיצון (External Os). על הטעות בשתי השיטות ראה להלן הערה 477.

472 אינם כעורקים שהזכיר למעלה, המשמשים לניקוז דם הנירות. [הרברים מיוסדים על שיטת הרפואה הקדומה שדם הנירות הוא 'מותרות הרמים', כלומר דמים מיותרים שלא שימשו ליצירת הריון, והגוף דוחה אותם החוצה; ראה דברי הרמב"ם בפרקי משה, טו 9, 20. הערת ר"י זייבלר].
473 האחרים, הזנים את העליה.

474 'דם העליה כולו טהור, שהוא כמו דם מכה שבמעיים או בכבד או בכליה וכיוצא בהן' (משנ"ת, ה). 'ויש בעליה עורקים שמתבקעים לפעמים ומצד הבקוע נוזל ממנו לפרזוד, והוא דם טהור כדם שְׁמֵרְעִיפֶת הגידין' (מאירי). שני מיני הדמים יוצאים לשיטתם דרך הפתח החיצון של צוואר הרחם (External Os).
475 דם שמקורו בחלל הרחם.

476 דם שמקורו בעורקים הזנים את החצוצרות והשחלות.
477 להלן ד"ה ושתי הבליטות, מבאר הרמב"ם שקצותיהן החרים של הבליטות [החצוצרות] נפגשים עם הביצים [השחלות], ויוצרים נקב בדופן צוואר הרחם, בחלקו העליון. דרך נקב זה – נקב הלול, נכנס זרע האיש, ויוצא דם העליה כאשר אחד מעורקיה נפרץ. ואלו דברי ר' תנחום הירושלמי: 'ובדימוי והשאלה אמרו על הנקב אשר במעי האשה המוליך אל איברי ההולדה לול ... והמקום שהזרע שרוי בו בהריון נקרא עליה, והנקב המוליך מן הפרזוד אל העליה לול' (אלמרשד אלכאפי, עמ' 281, ערך לול). ראה עוד דברי המאירי למעלה הערה 471. למקומו המדויק של הלול בצוואר הרחם ראה למעלה הערה 468, ולהלן הערה 483.

לפי הידוע לנו אין כל חיבור פתוח בין החצוצרות או השחלות לצוואר הרחם, ואין כל נקב בדפני צוואר הרחם; ראה אנטומיה, עמ' 1300; אטלס, עמ' 207; גינקולוגיה, עמ' 54. וכן כתב כבר רמ"ו מקראקא; ראה למעלה הערה 27. [וראה שו"ת חתם סופר, יו"ד קסז: 'ושם במעשה טוביה יש טעות קצת בציוור הלול' – מפני שאינו מתאים לדברי הרמב"ם].

נראה שמקור הטעות הוא זה: בצידן המרוחק מן הרחם מתחברות החצוצרות אל השחלות (Ovaries). לשחלות גופן, בצידן המרוחק מן החצוצרות, מחוברות הרצועות השחלתיות (Ovarian Ligaments) שמתחברות אל הרחם בסמוך לחיבור החצוצרות לרחם, ונמצא שהכל נראה כמין לולאה (ראה איור 2;

ובין חלל הרחם⁴⁷⁸ הרי זה טמא, ולא נאמר שמא מן העלייה זב לשם.⁴⁷⁹ וזה הוא אָמרו כאן ספיקו טמא שחזקתו מן המקור, לפי שרובו של דבר לא ימצא שם אלא דם נרות, וכיון שהדבר על הרוב קבעוהו חזקה.⁴⁸⁰ וכך אמרו בתלמוד 'בשלשה מקומות הלכו חכמים אחר הרוב ועשאום כודאי', ואחד מהם זה שהזכרנו.⁴⁸¹

ואם נמצא דם בפרוזדור והוא צואר הרחם, בין המקום שבו שתי הבליטות ובין פי הרחם הפונה אל מחוץ לגוף,⁴⁸² יש בכך חילוק. והוא שאם נמצא למעלה, כלומר כלפי הראש כשהיא עומדת, והוא הנקרא אצלם גג פרוזדור,⁴⁸³ הרי זה דם טהור לפי שהוא מעורק שנפרץ שם וחזקתו מן העלייה.⁴⁸⁴ ואם נמצא הדם בו למטה כלומר כלפי הרגלים,⁴⁸⁵ והוא קרקע פרוזדור, הרי זה טמא מספק לפי שאפשר שהוא מן החדר ואפשר מן העלייה.⁴⁸⁶

אטלס, עמ' 206; אנטומיה, עמ' 1296, 1298). גאלנוס סבר בטעות שרצועות אלו הן צינורות; ראה להלן נספח א.ג, פרק ט והערה 501. הרמב"ם לשיטתו סבר שגם החצוצרות וגם 'צינורות' אלו מחוברים אל צוואר הרחם, ולא אל כיפת הרחם (Fundus) כפי הידוע לנו (ראה הערה 468) – כנראה מפני עמימות לשונו של גאלנוס, או של רופא אחר שנסמך עליו. וראה עוד להלן הערה 483.

478 בחלק הפנימי של צוואר הרחם, בין נקב הלול לבין חלל הרחם.

479 תשובה על פי המסקנה, לשאלת אביי 'מין הלול ולפנים נמי, אימר איזדקרא ומעלייה אתא' (בבלי נדה יז ב). כלומר אין לחוש שמא דם העלייה שיצא מן הנקב הנוכח (הלול) עלה אל מעל לנקב, לחלק העליון של צוואר הרחם. אלא דם הנמצא בחלק העליון בא מן הרחם, והוא טמא.

480 'ודם הנמצא בפרוזדור, אם נמצא מן הלול ולפנים הרי זה טמא, שחזקתו מן החדר ... ואין אומרים שמא מן העלייה ירד דרך הנקב. שרוב הרמים הנמצאים כאן, מן החדר' (משנ"ת, ה). 'ודם הנמצא בפרוזדור, כל שנמצא מן הלול ולפנים טמא; שכודאי רעיפת הלול אינו הולך לאחור, אלא דם החדר הוא שיצא שם דרך עורקים שביניהם ... ואף על פי שאפשר שבקפיצת האשה חזר הדם לאחוריו ומן העלייה יצא, מכל מקום רוב דמים הנמצאים כאן מן החדר הם, והילכך חזקתו מן המקור' (מאירי).

481 בבלי נדה יח א. וראה בארוכה למעלה הערה 154.

482 בין נקב הלול (למעלה הערה 477) לבין הפתח החיצון של צוואר הרחם (External Os).

483 את גג הפרוזדור הזכיר הרמב"ם במשנ"ת, ד: 'וכמו נקב פתוח מן העלייה לגג הפרוזדור'; ומן ההלכה כולה עולה שהגג חיצוני ונמוך יותר מראשו הפנימי של הפרוזדור. נראה שהמכוון לחלק הפנימי של צוואר הרחם (Supravaginal Part of Cervix), לאחר שהוא מתעגל כלפי הפנים ומונח באלכסון, ורופנו האחורית (Posterior Wall) גבוהה יותר מן הדופן הקדמית (Anterior Wall). ראה אזור 3; אנטומיה, עמ' 1295; אטלס, עמ' 180). נקב הלול נפתח לשיטתו אל הדופן האחורית שהיא מעין גג, 'בעליונו של פרוזדור' (לשונו להלן), כלומר בחלק העליון של צוואר הרחם – ומכאן הלשון 'עורף הרחם' למעלה סמוך להערה 468 (ראה שם על התרגום). לפיכך אילו היה הדם מן הרחם, היה נמצא בקרקע צוואר הרחם, כלומר בדופן הקדמית הנמוכה יותר – 'קרקע הפרוזדור' שיוכיח בסמוך.

484 הרב קאפח מפרש: 'אין הכוונה מן העלייה ממש, כלומר מן החצוצרות ... אלא הכוונה וחזקתו טהור כדם העלייה ורפנות הצואר והנתיק'. שיטתו היא שדחקתו; ראה למעלה הערה 53 ובסמוך לה. ברם לשיטתנו הרבירים כפשוטם, וחזקתו מן העלייה לפי שהוא סמוך לנקב הלול.

485 הדופן הקדמית של צוואר הרחם, הנמוכה יותר. ראה הערה 483.

ושתי הבליטות⁴⁸⁷ שהזכרתי לך החולקות את צואר הרחם, שעושות חלק ממנו שכנגד פנים הגוף בחזקת טמא, ומה שכנגד חיצוניותו העליון בחזקת טהרה והתחתון טמא מספק – אינן הבליטות בכללותן, כי הן רחבות,⁴⁸⁸ אלא כוונתינו בהם קצותיהן החדין, אשר ראש כל בליטה מהן כעין ראש הדר.⁴⁸⁹ ומתהווה ממפגש אותן שני הקצוות עם שתי הביצים כעין נקב בעליונו של פרוזדור, והוא שקורין אותו לול שבעליה,⁴⁹⁰ ועליו אמרו 'מן הלול ולפנים ודאי טמא מן הלול ולחוץ ספיקו טמא', כמו שבארתי לך וביררתי. ומי שיש לו יריעה כל שהיא במלאכת הנתוח יובן לו כל מה שאמרנו, ואף על פי שתיאור כל מה שאמרנו קל מאד לפי שכבר הפלגנו בכירור הדבר.

486 בהלכות לא חילק הרמב"ם בין גג פרוזדור לקרקע פרוזדור, אלא כתב בסתם 'נמצא הרם בפרוזדור חוץ לנקב הרי טומאתו בספק, שמא מן החדר בא או מן העלייה שתת דרך הלול' (משנ"ת, ה). נראה שבפירוש המשנה פסק כרמי בר שמואל ורב יצחק בריה דרב יהודה (בבלי נדה יז ב) מפני ששיטתם נדונה בסוף הסוגיה, כפי הכלל הידוע מן הגאונים (ראה תשובות רנ"ג, עמ' 85); ובהלכות חזר בו ופסק כרב הונא. עיין מגיד משנה על אתר; שו"ע הגר"ז, יו"ד קפג, קונטרס אחרון מהרורא בתרא, ד"ה להבא; מי נפתח, עמ' קיח-קיט; חזון איש, יו"ד קז ג; ולמעלה בסמוך להערה 151. [בחידושי ריט"ו, עמ' נ, סבר שהרמב"ם לא חזר בו ומתוך כך נתקשה. עיין שם.]

לפירוש הרמב"ם בסוגיה עיין להלן נספח א.ד. המאירי חלוק על הרמב"ם ומפרש את הסוגיה ו'לא את האנטומיה' כפירוש רש"י שנתבאר למעלה פרק ה, 'גג הפרוזדור וקרקעיתו'. לשיטתו הן הגג והן הקרקע מצויים פנימה לנקב הלול, ולא חוצה לו כשיטת הרמב"ם. קרקע הוא החלק הפנימי יותר, הסמוך לרחם, וגג הוא החלק החיצון יותר, הסמוך לנרתיק; 'כל שנמצא מן הלול ולפנים טמא ... ולא סוף דבר כשנמצא בקרקע הפרוזדור הסמוך לאחוריה, שהוא הצד הסמוך לחדר, אלא אפילו נמצא בגג הפרוזדור, והוא הצד שלפניה שהוא רחוק מן החדר, אין מספקין בו בכך אלא ודאי מן החדר הוא.' המקום האנטומי של הגג והקרקע לשיטתו אינו ברור. [עוד יש להעיר שלשיטתו שניהם טמאים ודאי, ולא מן הספק כדברי הרמב"ם; וקשה כיצד יפרש את דברי רב הונא שהלכה כמותו].

487 החצוצרות.

488 כלומר מתמשכות, כפי שמפרש והולך [ר"י זייבלר].

489 השווה לדברי גאלנוס, להלן בסמוך להערה 497. אך שם הנדון על בליטות היוצאות מגוף הרחם.

490 הדברים כאן נתפרשו בהערות 477, 483. המאירי חלוק, ושיטתו נתפרשה בהערות 471, 486.

ב. פירוש הרמב"ם, משנת נדה ה א

ובית החיצון כנוי למקום שהוא מחוץ לצוואר הרחם,⁴⁹¹ והוא⁴⁹² מקום שדרכו עובר האבר בשעת התשמיש. אם יצא הדם אל המקום שמגיע ראש האבר הרי זו טמאה, ואף על פי שעדיין לא נפלט הדם ולא יצא מחוץ לגוף.⁴⁹³ והוא אמרם בגדר בית החיצון 'מקום שהשמש דש'.⁴⁹⁴

491 כלומר כינוי לנרתיק (Vagina), שהוא מחוץ לצוואר הרחם (Cervix) – הפרוזדור. לבירור משמעו של 'צוואר הרחם' בלשון הרמב"ם ראה למעלה הערה 467.

492 הבית החיצון, הנרתיק.

493 'כל הנשים מיטמאות בבית החיצון. ואע"פ שלא יצא הדם לחוץ אלא נעקר מן הרחם ולא שתת, הואיל ויצא מבין השיניים הרי זו טמאה ואע"פ שעדיין הדם בבשרה, שנאמר "דם יהיה זובה בבשרה". ועד היכן הוא בין השיניים, עד מקום שיגיע אליו האבר בשעת גמר ביאה. ובין השיניים עצמו כלפנים' (משנ"ת, ב). 'בשעת גמר ביאה האבר נכנס בפרוזדור, ואינו מגיע עד ראשו שמבפנים אלא רחוק ממנו מעט לפי האצבעות ... והאבר נכנס לפנים מן הלול בשעת גמר ביאה' (שם, ד).

בפירוש המשנה כאן לא הזכיר הרמב"ם את בין השיניים, אלא 'מקום שהשמש דש' בלבד. כמו כן לא הזכיר בפירוש המשנה את כניסת ראש האבר לצוואר הרחם, ולשיטתו כאן הבית החיצון הוא הנרתיק בלבד (עיי' תו"ט נדה ה א, בשתי מהדורותיו. בשנייה חזר בו גם ממה שכתב במעדני יום טוב [על פסקי הרא"ש, נדה י ה, אות ת], ופירש בפירוש המשנה. [רמ"מ כשר, עמ' שכת-שלא, כתב בהיפוך]. ועיי' סדרי טהרה, קצר כו, שנדחק; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב [לז]). נראה שבמשנה תורה חזר בו הרמב"ם, על פי ספרי הרפואה שהיו בידו [כניסת ראש האבר אל צוואר הרחם נזכרת גם בפירוש לפרקי אבוקראט, ה 46; פרקי משה, כג 96]. ברם לפי הידוע לנו ראש האבר אינו נכנס ואינו יכול להכנס אל צוואר הרחם, שפתחו ברוחב כ-3 מ"מ (מפי ר"מ הלפרין; וראה אגרות בעל התניא, אגרת קיד, עמ' קצט, ד"ה פי האם; ובהרחבה – רמ"מ כשר, עמ' שיח-שיט).

494 בבלי נדה מא ב.

ג. קטעים מחיבורו של גאלנוס 'על האנטומיה של הרחם'⁴⁹⁵

פרק ב

[...] ברוחב, קרניו⁴⁹⁶ [של הרחם] מתפשטות עד לכל אחת מהמותניים. [...]

פרק ג

הצורה של כל גופו [של הרחם] ובפרט הכיפה דומה לשלפוחית השתן, אך כיון שיש לו בליטות דמויות־שך⁴⁹⁷ בצדדים העולים כלפי האגפים, אין הוא דומה [לה]. הרופילוס מרמה צורתן של אלו לספירלה של עיגול שנחתך למחצה. דיוקלס מרמה אותן לקרניים מגודלות, וזו הסיבה שהוא קורא להן 'קרניים' כנגזר מן 'קרן'. אוורמוס קורא להן 'זרועות', על אף שלא אמר מקורם שהן סבוכות ספירלית עם כלים; אבל הוא מרמה את הבליטות לזרועות. פרכאגורס ופילוטימון קוראים להן 'חללים', ומפני כך קוראים לרחם של האשה 'דו־חללי', ול[רחם של] חיות המולידות הרבה וולדות 'רב־חללי'. באופן כללי זה נכון: לא רק הרחם של החזירה, אלא גם של כל חיה אחרת שיש לה הרבה וולדות הוא רב־חללי. אבל אני מזדרז להבהיר שאמירה זו אינה נכונה לגבי אשה, כי הרחם של החזירה הוא דמוי ספירלה עוד לפני שהעוברים מתעברים בחלליה. בנשים ובחיות אחרות הדומות לאשה ברחמן, כמו עיזה או פרה, העוברים אינם נמצאים בקרניים, שהן קטנות בהרבה מעובר, אלא בכל שאר הרחם. לדעתי אלו שלא מצאו מטרם או תפקיד לייחס לקרניים, זה לא באִמְקוֹם [מצידם] להתעקש לומר כאלו דברים. כיון שהדיון יתארך, מה עוד שלא

495 הקטעים תורגמו על ידי ידידי החפץ בעילום שמו, ומודה אני לו על טרחתו הרבה בתרגום מאנגלית ארכאית. על תועלת הקטעים ראה למעלה הערה 462. עד כמה שבידי לשפוט, תיאורי גאלנוס מדויקים למדי.

הקדמת המתרגם: גאלנוס מפרגמן, רופא יווני שפעל במאה השנייה למניינם, כתב ספרים רבים על רפואה, ונחשב בשורה הראשונה של הרופאים בעת העתיקה [רוב ספריו של הרמב"ם 'פרקי משה', מלוקט מספריו]. ספריו ביוניית הוהדרו על ידי קרל גוטלוב קוהן בין השנים 1821–1823. ממחררה זו תרגם צ'ארלס מיו גוס לאנגלית את החיבור 'על האנטומיה של הרחם' (ראה גוס), ומן האנגלית תורגם כאן לעברית. הבאנו רק קטעים הקשורים למאמר זה. פירושו של גוס הובאו בסוגרים עגולים, ומקצתם בהערות. רוב ההוספות בסוגרים מרובעים הן מאת המתרגם. [ההערות על הקטעים הן מאת המחבר, אלא אם נכתב אחרת].

496 באנגלית: Hornlets. בתרגום מילולי: קרניים קטנות. וכך גם בכל ההמשך (הערת המתרגם).

497 גוס מציע שאפשר גם לתרגם: דמויות־שוט (הערת המתרגם); ואמנם החצוצרות דומות יותר לשוט מאשר לשד. בציוור הקרום בכילוגיה, עמ' 3, ובציורים קדומים אחרים שברשותי, החצוצרות נראות דמויות־שד.

ראוי לדבר אודות המטרה והתפקיד של הקרניים מבלי לדבר על ה(תכונות) האחרות של הרחם – ארון על זאת בפעם אחרת.⁴⁹⁸ [...]

פרק ד

[...] שחלות תאומות וכלי דם שחלתיים צומחים לקראתו [של הרחם] גם. הוא מחובר לנרתיק בקצה הצוואר. [...]

פרק ז

[...] הצוואר [של הרחם] יש לו פתח שדרכו מתרוקן המחזור הנשי; דרכו האשה מקבלת לתוכה את פליטת הזכר; ודרכו העובר יוצא מהרחם. [...] בכל שאר הזמנים [שלא בלידה], חודר לתוכו ראש המכחול או משהו מעט עבה מכך.⁴⁹⁹ באשה הרה הוא סגור לגמרי, ולא יחדור אליו שום דבר.⁵⁰⁰ [...] צוואר הרחם אינו מסתיים בנרתיק ישירות לגמרי אלא כפוף ממנו, ופונה לשמאל, לימין, למעלה או למטה. אשר לקדמתו ולאחורו, כבר נאמר שהם שווים בכל.

פרק ט

שחלויה של האשה שוכבות מצידי הרחם, אחת לכל צד של כיפת הרחם, ליד הקרניים. [...] בנוסף, עורקים וורידים שתולים אל תוך השחלות, מאלו שהולכים לרחם; אחד לכל אחת. [...]

ה(גופים) שצומחים מהשחלות, הַנְרֵעִים,⁵⁰¹ שוב באופן דומה נראה שמכילים זרע, כמו אצל זכר. ליד השחלות הם רחבים ויש להם נקב ניכר, אך בהמשך הם צרים יותר עד

498 כל התיאור כאן מתאים בבירור לחצוצרות, שיוצאות מצידי הרחם ועולות כלפי מעלה, ונראות כמין קרניים. כך מוכח גם מהציור הקדום בבילוגיה, עמ' 3, ומציורים קדומים אחרים שברשותי; וראה למעלה הערה 468.

499 ראה למעלה הערה 493.

500 ראה למעלה הערה 467, ראה [א].

501 גוס מפרש שאלו החצוצרות. ברם על החצוצרות כבר האריך גאלנוס בפרק ג. ועוד, בהמשך דברי גאלנוס נאמר 'הם [הגופים הללו] מתרחבים שוב בחברת הקרניים.' אם כן גופים אלו אינם הקרניים – החצוצרות. נראה שגאלנוס מכוון לרצועות השחלתיות (Ovarian Ligaments) שיוצאות מן השחלות ומתחברות לרחם בסמוך לחיבור החצוצרות. התיאור כאן מתאים להן בדיוק; ראה איור 2; אטלס, עמ' 206; אנטימיה, עמ' 1296, 1298. כפי שגאלנוס כותב להלן, הוא סבר שרצועות אלו הם צינורות המכילים 'זרע', ועל כן תמה מדוע החכמים הקודמים לו לא הזכירו אותן. בהערה הבאה יתבאר שהם אכן הזכירו אותן, אך באופן שלא הניח את דעתו של גאלנוס.

שנראה שאין להם נקב; אבל הם מתרחבים שוב בחברת הקרניים, היכן שהם מתחברים לרחם. לא אריסטו ולא הרופילוס ולא אווריון ראו שתלים אלו. אבל זכור (אנשים) אלו לא רק קָאָלוּ שלא ידעו, אלא שהיו גם המנתחים הטובים ביותר. והנה, לא בלתי־טבעי שדיוקלס, פרכאגורס, פילוטימון ועמם כמעט כל הזקנים (בריהסמכא) לא ידעו עליהם, וגם על עוד הרבה (מבנים) בגוף. כי היו להם מיומנויות אנטומיות מתאימות לגבי הכללים, אבל משום מה לא לגבי הפרטים, ולא אתייחס ל(עניינים) אלו. על אנשים אלו אין לי מה לומר, כי איני מקבל על עצמי לשפוט אותם לפי הדיוק בשאר (העניינים); ומצד שני הכלי אינו קטן כל כך עד כדי שראוי להתעלם ממנו. אבל הם אמרו בצדק על ה(צינורות) שחודרים לתוך צוואר שלפוחית השתן, שהם נכנסים אל אותו מקום שם הם נכנסים אצל הזכר; ועוד, שהכלים האלו⁵⁰² הם מעין בלוטות, שמחוברות ונמשכות מהשחלות לרחם. אשר ל(צינורות) שבקרניים הם לא אמרו דבר, למרות שהם מכילים נקב ניכר בדיוק כמו אלו שבצוואר (שלפוחית השתן), ונראה שיש בהם תוצרי תולדה. אנו נחקור אותם לעומק בהרצאה הבאה על תפקידם.

502 גוס מפרש שוב שאלו החצוצרות; וכבר נכתב בהערה הקודמת שאין דבריו מסתברים. נראה שהחכמים הנזכרים כתבו על הכלים האלו, כלומר הרצועות שהוזכר למעלה, שהן מעין בלוטות וכו'.

ד. פירוש הרמב"ם לבבלי נדה יז ב – יח א

כפי שנכתב בגוף החיבור,⁵⁰³ הרמב"ם בפירוש המשנה⁵⁰⁴ כתב שגג הפרוודוד וקרקעיתו שניהם מן הלול ולחוף. עוד כתב שנמצא בגג פרוודוד טהור, ובקרקע פרוודוד טמא מן הספק – מעין דברי רמי ורב יצחק. כל זה בחילוף מפירוש רש"י, ואין הדבר תלוי בשיטתו האנטומית.⁵⁰⁵

נראה שהרמב"ם גרס ופיסק כך:⁵⁰⁶ 'תני ר' חייא, דם הנמצא בפרוודוד חייבין עליו על ביאת מקדש ושורפין עליו את התרומה. ורב קטינא אמר⁵⁰⁷ דם הנמצא בפרוודוד אין חייבין עליו על ביאת מקדש ואין שורפין עליו את התרומה. להך לישנא דאמר אביי אי בתר חששא אזלת, מסייע ליה לרב קטינא ופליגא דר' חייא. להך לישנא דאמר אי בתר חזקה אזלת, מסייע ליה לר' חייא ופליגא דרב קטינא. לרב הונא לא פליגי, כאן מן הלול ולפנים כאן מן הלול ולחוץ. אלא לרמי בר שמואל ולרב יצחק בריה דרב יהודה דאמרי מן הלול ולחוץ ספקו טהור,⁵⁰⁸ במאי מתוקמא⁵⁰⁹ מן⁵¹⁰ הלול ולפנים? לימא פליגא דר' חייא? לא קשיא, כאן שנמצא בגג פרוודוד כאן שנמצא בקרקע פרוודוד.⁵¹¹

ונראה שפירש כך:

רב קטינא לא שנה ברייתא אחרת אלא בא לחלוק על ר' חייא, ועל כן יש מקום לפרש דבריו בשתי דרכים: [א] דם הנמצא בפרוודוד טהור מן הספק, ועל כן אין חייבין עליו על ביאת מקדש וכו'. [ב] דם הנמצא בפרוודוד טמא מן הספק, ועל כן אין חייבין עליו וכו'.

503 פרק ה, 'גג הפרוודוד וקרקעיתו'.

504 למעלה סמוך להערה 482.

505 לא ראיתי שעמדו בזה מלבד שו"ע הגר"ז, יו"ד קפג, קונטרס אחרון מהדורא בתרא, ד"ה להבא; מי נפתחו, עמ' קיה-קטט.

506 כל כתבי היד שבידינו לסוגיה זו הם בכתובה אשכנזית או איטלקית [קטע ירושלים 1800.535 NLI 8° 1071 (= 4°)] הוא בכתובה ספרדית, אך אינו ניתן לקריאה כמעט. על כן אין לנו אלא השערה כיצד גרס הרמב"ם.

507 גירסת הדפוסים ומקצת כתבי היד; ראה למעלה הערה 143.

508 כך ברוב כה"י. בדפוסים ובכ"י מינכן 95 נוסף 'מן הלול ולפנים ספקו טמא', אך משינוי הסדר נראה שאין זו גירסה מקורית: בדפוסים החוץ קודם לפנים, אף שבכל הסוגיה הפנים קודם לחוץ; ואילו בכ"י מינכן 95 הפנים קודם לחוץ, כבכל הסוגיה. חילוף כזה הוא סימן לתוספת בגליון שנכנסה אחר כך לגוף הספר, ובנוסף הדפוסים נכנסה שלא במקומה.

509 גירסת דפוס שונצינו רמ"ט ודפוסים. בכל כה"י: הני במאי, וכ"י מינכן 95 אף גורס 'מיתוקמן' בלשון רבנות [כה"י האחרים גורסים: מתוקמא/מתוקמ']; ומכוון לשתי הברריות של ר' חייא ורב קטינא.

510 כגירסת הדפוסים וכ"י וטיקן 113. שאר כה"י גורסים: כמן/במן.

511 נ"א בהיפוך: כאן שנמצא בקרקע פרוודוד כאן שנמצא בגג פרוודוד. ראה הערה 144.

אמרו בעלי התלמוד: ר' חייא דיבר בנמצא מן הלול ולפנים, ורב קטינא דיבר בנמצא מן הלול ולחוץ. ללשון שאמר אביי (לפני הקטע שהובא) 'אי בתר חששא אזלת, אידי ואידי ספק הוא' – כלומר משני צידי הלול טמא או טהור מן הספק, מסייע אביי לרב קטינא שאמר טהור מן הספק – מן הלול ולחוץ; וחלוק על ר' חייא שמטמא ודאי ולא מן הספק – מן הלול ולפנים.

ואילו ללשון שאמר אביי: 'ואי בתר חזקה אזלת' – בלא חששות, מן הלול ולפנים ודאי טמא, מן הלול ולחוץ ודאי טהור, מסייע אביי לר' חייא שמטמא ודאי – מן הלול ולפנים; וחלוק על רב קטינא שמטהר מן הספק ולא ודאי – מן הלול ולחוץ. עד כאן הלכנו בדרך ראשונה.

עוד אמרו: לרב הונא שאמר 'מן הלול ולפנים ודאי טמא, מן הלול ולחוץ ספקו טמא', לא נחלקו ר' חייא ורב קטינא: את דברי ר' חייא שמטמא ודאי, נעמיד במן הלול ולפנים. את דברי רב קטינא נפרש בדרך השנית הנזכרת, שמן הספק הוא מן הלול ולחוץ. ושאלו: רמי בר שמואל ורב יצחק בריה דרב יהודה, שאמרו 'מן הלול ולחוץ ספקו טהור' – כרב קטינא בדרך הראשונה, כיצד יעמידו את דבריהם 'מן הלול ולפנים ספקו טמא'? שמא נחלקו על ר' חייא שמטמא ודאי, כדרך שאמרנו ללשון ראשון של אביי?

ואמרו: אינו קשה. כשאמרו רמי ורב יצחק 'מן הלול ולחוץ ספקו טהור' היינו בגג פרוזדור, שהדם בו מוחזק שבא מן העלייה. וכשאמרו 'ספקו טמא' היינו בקרקע פרוזדור, שהדם בו מסופק שמא בא מן העלייה, וחזקתו מן המקור. ושניהם – הגג והקרקע – מן הלול ולחוץ. אבל מן הלול ולפנים טמא ודאי, ועליו דיבר ר' חייא.

פירוש זה דחוק, מפני שבדברי רמי ורב יצחק מפורש 'מן הלול ולפנים ספקו טמא', ואילו עתה אנו אומרים שלא דיברו אלא מן הלול ולחוץ. גם הפירושים הסותרים לדברי רב קטינא הם דוחק. אך לא מצאתי פירוש אחר לשיטת הרמב"ם. שמא יבוא חכם ממני וימצא פירוש מיושב יותר.

המאירי פירש את הסוגיה כרש"י, כפי שנכתב בהערה 486.

נספח ב

שיטות אחרות

להלן נדון בקצרה בנסיונות לביאור המשנה מהבחינה האנטומית שנכתבו בדורות האחרונים, ואינם בנויים על שיטת הרמב"ם.⁵¹²

שיטת פרויס

יצחק יוליוס פרויס⁵¹³ פירש שהחדר הוא רחם שלנו; הפרוזדור הוא הפות – מקום השפתיים (Vulva); העלייה היא הנרתיק; והלול הוא פתח הנרתיק (Vaginal Orifice). הבית החיצון מוגדר מן הרחם כלפי חוץ, והוא מגיע עד בין השיניים – השפתיים (הקטנות?).

קשיים

[א] על פי התיאור בתלמודים העלייה עומדת מעל החדר והפרוזדור, כמשמעות שמה, ואילו על פי פרויס החדר גבוה מן העלייה. [ב] למעלה פרק ג, ערך 'לול', נתבאר שמשמעו מעבר צר או חלל צר. תיאור זה אינו מתאים לפתח הנרתיק. [ג] בתלמודים נאמר שבין השיניים – השפתיים לדעת פרויס, דינו כלפנים. אם כן לא יתכן שהנרתיק, הפנימי יותר, יהיה הבית החיצון.

שיטת קצנלסון

יהודה לייב קצנלסון⁵¹⁴ מפרש שמשנת הבנין מדברת באשה שכובה על הגב. החדר הוא חלל הרחם; המקור הוא תעלת צוואר הרחם (Cervical Canal); הפרוזדור הוא הנרתיק יחד עם פרוזדור הנרתיק (Vestibule, מקום השפתיים); העלייה היא שלפוחית השתן, שנתונה על גבי הרחם והנרתיק [באשה שכובה]; הלול הוא פתח השופכה. הבית החיצון הוא פרוזדור הנרתיק; בית השיניים הוא פתח הנרתיק ('פתח משונן') ומכוון לשירי הבתולים. שיטה זו קרובה לשיטת הקדמונים, וחלוקה עליה בפירוש החדר והפרוזדור בלבר.

512 יצוינו גם הדיון של א"ה ישראלס, הכתוב לטינית (ראה ישראלס); והדיון של תרצה מיטשם, שאינו מגיע למסקנות (מיטשם, עמ' 224–240).

513 פרויס, עמ' 170–178, בפרט עמ' 171, 177. בעקבות פרויס פירש אלבק, עמ' 383. ראה שם, עמ' 585.

514 קצנלסון, עמ' 277–279.

קשיים

ראה למעלה פרק ב, 'הקשיים בשיטת רמב"ם', ז; וראה להלן, 'שיטת ר"מ הלפרין', קשיים ב-ו, ט.

שיטת ר"מ הלפרין (ורי"מ לוינגר)

לשיטת הרב מרדכי הלפרין⁵¹⁵ (להלן רמ"ה), המשנה מדברת באשה שכובה על הגב, שכן מקור הידיעות האנטומיות בניתוח נשים מתות שכובות. החדר הוא רחם שלנו; הפרוזדור הוא הנרתיק יחד עם פרוזדור הנרתיק (Vestibule) שבין השפתיים הקטנות (Labia minora).⁵¹⁶ העלייה היא שלפוחית השתן, שנתונה על גבי הרחם והנרתיק [באשה שכובה]; הלול הוא השופכה; בין השיניים הוא תעלת צוואר הרחם, שיש בה תלמי בשר הנראים כמין שיניים (Arbor Vitae, within the Cervical Canal).⁵¹⁷ זהו זיווג בין שיטת הקדמונים לשיטת רמב"ם: ב: הפרוזדור הוא גם מקום השפתיים וגם הנרתיק; החדר הוא הרחם – כשיטת רמב"ם; העלייה היא שלפוחית השתן והלול הוא השופכה – כשיטת הקדמונים.

קשיים⁵¹⁸

- א. ראה למעלה פרק ב, 'הקשיים בשיטת רמב"ם', ז.
- ב. בבבלי נאמר 'אשה דאית לה פרוזדור, בהמה דלית לה פרוזדור', ואם כן הפרוזדור הוא מקום השפתיים בלבד.⁵¹⁹
- ג. לשיטת רמ"ה עיקרו ורובו של הפרוזדור הוא הנרתיק, ועל כן לא מסתבר כלל לפרש כדבריו: 'אשה שיש לה [את החלק הזה של ה]פרוזדור; בהמה שאין לה [את החלק הזה של ה]פרוזדור'.
- ד. במשנת הבנין אמרו 'נמצא בפרוזדור ספקו טמא, שחזקתו מן המקור'. לשיטת רמ"ה הדברים מטעים ביותר, שכן הנמצא בנרתיק טמא ודאי, והוא רוב רובו של הפרוזדור.

515 ר"מ הלפרין א, עמ' 420-421, 432-435. כך סובר כנראה גם ר"י קטן (קטן, עמ' 321). רי"מ לוינגר מפרש בדומה, אלא שלשיטתו צוואר הרחם הוא חלק מן הפרוזדור (ראה רי"מ לוינגר א; רי"מ לוינגר ב).

516 דברים קרובים כתב בשו"ת נודע ביהודה, וראה השגתנו למעלה הערה 71.

517 ראה הערה 46.

518 יש עוד קשיים פרטיים שאינם מעיקר הענין.

519 כפי שנכתב בפרק ג, ערך 'פרוזדור'.

רק הנמצא במקום השפתיים שבתחילת הפרוודור ספקו טמא, שמא בא מן השופכה.⁵²⁰ ועוד:⁵²¹ עד שחילקו בין נמצא מן הלול ולפנים לנמצא מן הלול ולחוץ, היה להם לחלק בין נמצא בתחילת הפרוודור לנמצא בתוך הפרוודור.

ה. בשני התלמודים נאמר ש'החדר מבפנים והפרוודור מבחוץ'; ובשניהם דנו בדם שנמצא 'מן הלול ולפנים' או 'מן הלול ולחוץ' – מן השופכה ופנימה, עד פתח הנרתיק, או מן השופכה וחוץ.

לשיטת רמ"ה משמעות 'פנים' שונה בשני הנדונים: 'החדר מבפנים והפרוודור מבחוץ' מוסב על אשה שכובה, שרחמה פנימי יותר מפרוודור הנרתיק והנרתיק. אבל 'מן הלול ולפנים' אינו יכול להיות באשה שכובה, שהרי בגובה אין פנים וחוץ; אלא מוסב על אשה עומדת, שהפנים והחוץ הם בעובי גופה.⁵²² אף זה לא מסתבר כלל.

ו. בירושלמי נאמר 'והעלייה נתונה על גבי החדר עד חצי פרוודור, ופיתחה שלעלייה פתוח לפרוודור'. אילו פרוודור כולל אף את הנרתיק, מפני מה לא דקדק שמואל ואמר 'ופיתחה שלעלייה פתוח לתחילת פרוודור', כדרך שדקדק במקום העלייה כלפי החדר 'עד חצי פרוודור'; והרי עיקרו של פרוודור הוא הנרתיק.

ז. המקום שבין השפתיים הקטנות אינו נראה כאשר תינזקת יושבת.⁵²³

ח. מסתבר יותר שהנרתיק הוא 'בין השיניים', שכן שיניו ניכרות בראייה או בהרגשה פשוטה חיצונית.⁵²⁴ ואילו התלמים שבצוואר הרחם אינם נראים אלא בניתוח; ומה תועלת לאשה בסימן שאינו סימן, לדעת היכן היא נטמאת?⁵²⁵ אף איני יודע אם בזמן חכמים היו ידועים תלמים אלו.⁵²⁶

520 על זאת השיבני הרב הלפרין שגם דם הנמצא בעומק הנרתיק עשוי להגיע ממכה בדופני הנרתיק, ואם כן אין לו חזקת טומאה. בדם חכמים לא דנו במכה כזו בשום מקום (לענין תוספתא נדה ג ט, השווה למקבילה שם ח ג העוסקת במכה מן המקור, ולבבלי שם סו א; וראה למעלה פרק י, 'בדיקת רואה מחמת תשמיש'). על כרחך זהו ספק שאינו מצוי כלל, ועל כן אינו מוציא מן החזקה (ראה למעלה הערה 288 משו"ת שבט הלוי. וראה למעלה פרק ח, 'ראיות למקום הבדיקה'; 'מנהג בנות ישראל'). אף לענין מכה במקור מפורש בתוספתא שם ושם: 'אם ידוע שדם מכה טהור, ואם לאו טמא'. כלומר בסתם הוא טמא, אלא אם נודע שיש שם מכה.

521 הערת הרב מרדכי אלתר.

522 כלשון רש"י נדה יז ב, ד"ה החדר מבפנים.

523 ראה למעלה בסמוך להערה 227.

524 ראה למעלה פרק ז, ערך 'בין השיניים' ובהערות.

525 ראה למעלה בסמוך להערה 130.

ט. למעלה פרקו הובאו ארבע ראיות להוכיח שהנרתיק אינו כלול בבית החיצון – שלא כדעת הרמב"ם. ראיות אלו סותרות גם את שיטת רמ"ה.

מכל הטעמים הללו יש לדחות את שיטת ר"מ הלפרין, וכבר הודה בעצמו ששיטת הקדמונים היא המחזורת.⁵²⁷

שיטת שריאל

אליעזר שריאל⁵²⁸ נוקט בשיטת קצנלסון, הלפרין ולינגר בפירוש החדר, הפרוודור והעלייה. לדעתו חכמי המשנה הלכו בשיטת אריסטו שסבר כי השופכה נפתחת אל הנרתיק, כמו אצל בהמות (ראה למעלה פרק ג, ערך 'פרוודור') – ולא אל פרוודור הנרתיק, כפי שאנו יודעים וכשיטת הפוקרטס.

בנוסף מפרש שריאל את משנת 'האשה שהיא עושה צרכיה'⁵²⁹ כך: לדעת ר' מאיר השופכה נפתחת אל הנרתיק, כשיטת אריסטו וכמו בבהמה.⁵³⁰ בבבלי ביארו 'הדור מי רגלים למקור', כלומר השתן מטפס במעלה הנרתיק לכיוון הרחם, ומביא עמו דם משם.⁵³¹ אך לדעת ר' יוסי המטהר גם בעמידה אין חיבור בין שלפוחית השתן לנרתיק, וכפי שאנו יודעים. על זה הדרך ביקש לפרש את משנת הבנין: הלול-השופכה מחבר בין שלפוחית השתן (העלייה) לבין הנרתיק (הפרוודור), כשיטת ר' מאיר.

קשיים

[א] קושי ב שיטת ר"מ הלפרין, קשה אף כאן. [ב] הפירוש אינו מתיישב עם דברי אביו שנמצא דם מן הלול ולחוץ ספיקו טמא, 'אימר שחתה ומחדר אתא'. לשיטת שריאל אין כל צורך בשחייה בשביל שייצא הדם מן הרחם אל הלול ולחוץ, שכן זו דרך יציאתו הרגילה. [ג] לא מסתבר כלל שהאמורא שמואל – רופא שהיה בקי בפרט באנטומיה ובפיזיולוגיה של המקום⁵³² – יטעה בענין מהותי כל כך, שניתן לבירור בקלות⁵³³ (מהר"ח אור זרוע

526 ראה הערה 46.

527 ראה 'דברים אחרים' למעלה בראש החיבור.

528 ראה שריאל.

529 משנה נדה ט א; בבלי שם נט ב.

530 ראה למעלה סמוך להערה 68.

531 כך במכתבו אלי, ג אלול תשע"ח.

532 ראה למעלה בסמוך להערה 269. ראה גם ירושלמי נדה א ה; בבלי נדה נט ב, סד ב; ועוד.

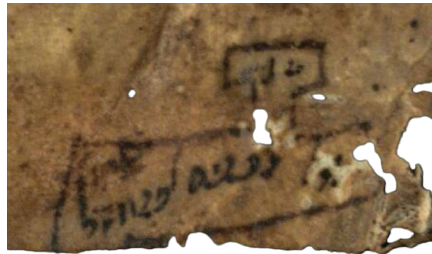
533 אריסטו הסתמך כנראה על ניתוח בהמות ולא בדק. ידועים דבריו המוטעים על ההבדל בין גברים לנשים במספר השיניים.

כתב על חיבור בין השלפוחית למקור, בדרך שונה.⁵³⁴ אך כתב בפירוש שאינו מכיר את המקום, ואין להוכיח ממנו על שמואל הרופא).

בפירושיו בייחוד אין טעם וריח: [ד] במשנה, בתוספתא ובתלמוד אין כל רמז לכך שר' מאיר ור' יוסי חלוקים באנטומיה של הגוף. [ה] אין ביאור לחילוקו של ר' מאיר בין עומדת ליושבת. אילו הלחץ על השלפוחית (בעומדת) גורם לטיפוס השתן אל הרחם, היה הדין שמזנקת ודאי טמאה; והרי הדין בהיפך. [ו] אין כל אפשרות שהשתן יטפס במעלה הנרתיק בניגוד לכוח הכבידה. זה דבר שאף התינוקות מודים בו, ואין לייחס טעות כזו לחכמי ישראל.

534 למעלה הערה 260.

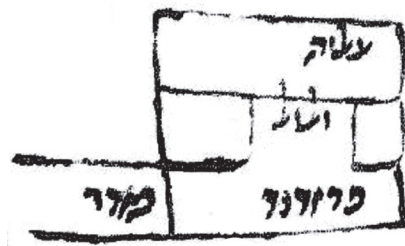
נספח ג
ציורים מכתבי יד

קטע בבלי, נדה יז ב
כ"י ירושלים [4° 1071] Ms. Heb. 8° 1800.535

גליון פירוש רש"י
כ"י פארמה 2093, דף 74א

פירוש רש"י (בתוך הפירוש)
כ"י מוסקבה גינצבורג 1452, דף 175ב

רשימת קיצורים

ספרות תורנית

* לא צוינו ספרים מצויים שקיצוריהם שגורים

אגרות בעל התניא = רד"צ הילמן, אגרות בעל־התניא ובני דורו, ירושלים תשי"ג
אורים גדולים = ר' אברהם ישראל זאבי, שו"ת אורים גדולים, מהר" מכון משנת אהרן, ירושלים תשס"ג
אלמרשד אלכאפי = ה' שי, אלמרשד אלכאפי [ספר המספיק]: מילונו של תנחום הירושלמי למשנה תורה לרמב"ם, ירושלים תשס"ה
בארות יצחק = ר"י רצאבי, פסקי מהרי"ץ [עם ביאור בארות יצחק], יו"ד ג², בני ברק תשע"ה
בית אליהו = ר"א ליברמן, בית אליהו על מסכת נדה², בני ברק תשס"ז
בית דוד = ר' דוד חיים קוריןאלדי, בית דוד: והוא פירוש על המשניות, חלק שני, אמסטרדם תצ"ט
בעלי הנפש = ראב"ד, בעלי הנפש, מהר" ר"א בוקוולד, בני ברק תשע"א
גנזי הירושלמי = י' זוסמן, גנזי הירושלמי, ירושלים תש"ף
הלכות דרב אבא = י"נ אפשטיין, 'הלכות דרב אבא', בתוך: הג"ל, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 568–555
העמק שאלה = ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, שאילות דרב אחאי גאון עם ביאור העמק שאלה, דפוס צילום ירושלים תשנ"ט
חידושי הר"א = חידושי הר"א על מסכת נדה, מהר" שושנה, ירושלים תשד"מ
חידושי ריט"ו = חידושי רבי ידידיה טיאה ווייל, מסכת נדה, ירושלים תשס"ג
חילוקים = החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, מהר" ר"מ מרגליות, ירושלים תרצ"ח
טהרת ישראל = ר' ישראל יצחק יאנובסקי, טהרת ישראל, בילגורייא תר"ע
טהרת משה = ר"צ ערוסי, טהרת משה², קרית אונו תשע"ז
יד דוד = ר' דוד זינצהיים, יד דוד, מסכת נדה וסדר טהרות, ירושלים תשע"א
לחם ושמלה = ר' שלמה גאנצפריד, לחם ושמלה, לבוב תרכ"א
מי נפתוח = ר' יהודה לייב עדל, מי נפתוח, ירושלים תשל"ב
מלחמת מצוה = ר' אברהם הלוי (בעל גנת ורדים), קונטרס מלחמת מצוה, בסוף שו"ת דרכי נעם לר' מרדכי הלוי, ויניציאה תנ"ח [הציונים על פי שו"ת גינת ורדים השלם, מהר" ר"פ עובדיה, ירושלים תשס"ח, יורה דעה, עמ' רעג–שלה]

רשימת קיצורים

מלחמת שלום = ר' מאיר שלום הכהן מבריינסק, מלחמת שלום, וילנא תרמ"ו
 מקור חיים = ר' שניאור זיסקינד גונדרשהיים, מקור חיים – תפארת צבי, אופיבאך תקנ"ח
 נשמת אברהם = ר' אברהם־סופר אברהם, נשמת אברהם², כרך ב: יורה דעה, ירושלים תש"ס
 ספר והזהיר = ספר והזהיר לסדר ויקרא במדבר, מהר"ר פריימאן, ווארשא תר"מ
 ערוך השלם = רח"י קאהוט, ערוך השלם², א-ח, וינה תרפ"ו
 עריכת שולחן = ר"ש קורת, עריכת שולחן – ילקוט חיים, יו"ד א-ב, בני ברק תשע"ב
 פירוש הגאונים לטהרות = פירוש הגאונים על סדר טהרות, מהר"ר ר"נ אפשטיין, ברלין תרפ"א
 פירוש ר"ח = א' הורביץ, 'פירוש רבינו חננאל למסכת נדה מגניזת קאהיר', הדרום נא (ניסן תשמ"א),
 עמ' 39–109⁵³⁵
 פירוש ר"י קאפח למשנה תורה = ר"י קאפח, ספר משנה תורה על-פי כתבי יד תימן עם פירוש מקיף,
 קדושה א, מכון משה, ירושלים תשמ"ט
 פסקי רשב"ץ = חרושי ופסקי הרשב"ץ למסכת נדה, מהר"ר רמ"מ גערליץ, ירושלים תשכ"ו
 פתחי נדה = ר' בצלאל רנשבורג, פתחי נדה [חכמת בצלאל. על מסכת נדה], ירושלים תשל"ז
 רא"ל רבינוביץ = ר' אריה ליב רבינוביץ (הומענער) ממינסק, באר היטב, חלק ג: ספר ויקרא, וילנא
 תרכ"ז
 ר"י הלוי = ר' ישעיהו הלוי, 'בדיקת הנדה וההרגשה לפי שיטת רש"י והר"ח', תשע"ח [לא נדפס]
 רי"ט אלגאזי = ר' יום טוב אלגאזי, הלכות יום טוב, מהדורת ר"ב אויערבאך ורא"מ שדמי, ירושלים
 תשנ"ג
 רמ"מ כשר = רמ"מ כשר, 'על ההצעה לתקנת נשים בעניני נדה', נועם ח (תשכ"ה), עמ' רצג-שמט
 [=הנ"ל, שו"ת דברי מנחם, א, ירושלים תשל"ז, חלק התשובות, סימן לד, עמ' שא-שכז]
 שבילי אמונה = ר' מאיר אלי'דבי, שבילי אמונה, ריווא דטרינטו שי"ט
 שו"ת ארח לצדיק = ר' אברהם חיים רודריגיס, שו"ת ארח לצדיק, ליוורנו תק"מ
 שו"ת בית יצחק = ר' יצחק יהודה שמעלקיש, שו"ת בית יצחק, יו"ד ב, פרעמישלא תרנ"ה
 שו"ת בית שלמה = ר' שלמה דרימר, שו"ת בית שלמה², ירושלים תשע"ז
 שו"ת חן טוב = ר' יחיא בדיחי, תשובות חן טוב הישנות, בני ברק תשע"א
 שו"ת יד מאיר = ר' דוד מאיר פריש, שו"ת יד מאיר, לעמבערג תרמ"ה
 שו"ת מהרי"ף = ר' יעקב פראג'י, שו"ת מהרי"ף, אסכנדריה (אלכסנדריה) תרס"א [התשובות הנוגעות

רשימת קיצורים

לענייננו נרפסו בשו"ת גינת ורדים השלם, מהר"ר פ' עובדיה, ירושלים תשס"ח, חלק יו"ד, עמ' רנו ואילך]

שו"ת מחנה חיים = ר' חיים זוסמאן-סופר, שו"ת מחנה חיים, א³, ירושלים תשל"ד
שו"ת משיבת נפש = ר' אריה לייב צינץ, שו"ת משיבת נפש, [חלק ב], ווארשא תרכ"ד [ציוני האותיות בסוגריים לפי דפוס שני, ווארשא תרצ"ט (הדפוס המצוי⁵³⁶)].

שו"ת עולת יצחק = ר"י רצאבי, שו"ת עולת יצחק, ג, בני ברק תשע"ו
שו"ת קנה בשם = ר"מ בראנדסדארפער, שו"ת קנה בשם, ב, ירושלים תשנ"א
שערי תורת ארץ-ישראל = ר' זאב וואלף רבינוביץ, שערי תורת ארץ-ישראל, ירושלים ת"ש
תולדות תנאים ואמוראים = ר"א היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, א-ג, לונדון תר"ע (דפוס-צילום ירושלים תשכ"ד)

תפארת צבי = ר' שניאור זיסקינד גונדרשהיים, מקור חיים – תפארת צבי, אופיבאך תקנ"ח
תשובות ופסקים = א' קופפר, תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, ירושלים תשל"ג
תשובות ר"י הזקן = פ' רוט וא' ריינר, תשובות ר' יצחק בן שמואל מרמפייר (ר"י הזקן), ירושלים תש"ף
תשובות ר"י קאפה = ר"א כהן (עורך), תשובות הרב יוסף קאפה לתלמידו תמיר רצון, קרית אונו תשע"ח

תשובות רנ"ג = י' ברודי, תשובות רב נטרונאי בר הילאי גאון², ירושלים תשע"א
תשוה"ג הרכבי = א"א הרכבי, זכרון לראשונים וגם לאחרונים, חלק ראשון: זכרון לראשונים, מחברת רביעית: זכרון כמה גאונים וביחוד רב שריא ורב האיי בנו והרב ר' יצחק אלפסי, ברלין תרמ"ז

ספרות רפואה ומחקר

F. Paulsen and J. Waschke (eds.), *Sobotta Atlas of Human Anatomy*, 15th Edition, = אטלס
München: Urban & Fischer—Elsevier, 2011, Vol. 2

R.L. Drake et al., *Gray's Atlas of Anatomy*, 2nd Edition, Philadelphia PA: = אטלס גריי
Churchill Livingstone—Elsevier, 2015

אלבק = ר"ח אלבק, משנה סדר טהרות, ירושלים-תל-אביב תשל"ב

S. Standring (ed.), *Gray's Anatomy*, 41st Edition, [Oxford]: Elsevier, 2016 = אנטומיה

K.M. Dyce et al., *Textbook of Veterinary Anatomy*, 4th Edition, = אנטומיה וטרינרית
Saunders—Elsevier, 2010

536 התשובות בדפוס זה נערכו, ועל כן עיינתי בדפוס הראשון.

רשימת קיצורים

- R.L. Drake et al., *Gray's Anatomy for Students*, 3rd Edition, = אנטומיה לסטודנטים
Philadelphia PA: Churchill Livingstone—Elsevier, 2015
- R.M. Wynn and W.P. Jollie (eds.), *Biology of the Uterus*, 2nd Edition, New = ביולוגיה
York-London 1989
- בעלי התוספות = א"א אורבך, בעלי התוספות⁵, ירושלים תשמ"ו
- בר-אילן = מ' בר-אילן, 'הרפואה בארץ-ישראל במאות הראשונות לספירה', קתדרה 91, עמ' 78-31
- בר-אשר א = מ' בר-אשר, תורת הצורות של לשון המשנה: פרקי מבוא ותצורת שם העצם, ירושלים תשע"ה
- בר-אשר ב = מ' בר-אשר, מחקרים בלשון חכמים, א, ירושלים תשס"ט
- ברוך = א' ברוך, 'הטרקלין בספרות חז"ל ובממצא הארכיאולוגי מארץ-ישראל בתקופה הרומית', ירושלים וארץ-ישראל 10-11 (תשע"ח), עמ' 321-291
- בשמים ותמרוקים = מ' דייג-מנדלס, בשמים ותמרוקים בימי קדם, ירושלים תש"ן
- C.M. Goss, 'On the Anatomy of the Uterus', *The Anatomical Record* 144 (1962), = גוס
pp. 77-83
- R.A. Lobo et al. (eds.), *Comprehensive Gynecology*, 7th Edition, Philadelphia = גינקולוגיה
PA: Elsevier, 2017
- גליונות הירושלמי = מ' עסיס, גליונות הירושלמי של רבי שאול ליברמן, ירושלים תשפ"ב
- גרוסמן = א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים³, ירושלים תשס"א
- M. Holl, 'Über die sogenannten „Hörner“ des Uterus', *Archiv für Geschichte der Medizin*, Bd. 13, H. 3/4 (Juli 1921), pp. 107-115
הול =
- היימנס = ש' היימנס, המילים השאולות מיוונית ומלטינית במשנה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב תשע"ג
- M.S. Baggish et al. (eds.), *Hysteroscopy: Visual Perspectives of Uterine* = היסטרוסקופיה
Anatomy, Physiology and Pathology, 3rd Edition, Philadelphia 2007
- הירשפלד = י' הירשפלד, בית המגורים הארץ-ישראלי, ירושלים תשמ"ז
- הכתב והמכתב = ש' אחיטוב, הכתב והמכתב, ירושלים תשע"ב
- F.G. Cunningham et al., *Williams Obstetrics*, 25th Edition, McGraw Hill 2018 = ויליאמס
- ירושלמי אשכנזי = י' זוסמן, 'שרידי ירושלמי' – כת"י אשכנזי: לקראת פתרון חידת "ספר ירושלמי"', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר יב (כב) תשנ"ד, עמ' 120-3
- A.H. Israëls, *Tentamen Historico-Medicum, exhibens Collectanea Gynaecologica*, = ישראלס
quae ex Talmude Babylonico, Groningen 1845

רשימת קיצורים

- כהנא = מ"י כהנא, ספרי במדבר: מהדורה מבוארת, חלק ד, ירושלים תשע"ה
- כלים מתקופת המשנה והתלמוד = ע' זבולון וי' אולניק, כלים מתקופת המשנה והתלמוד – ממצאים ארכיאולוגיים לאור המקורות, תל-אביב תשל"ח
- לעזי רש"י = ר"מ קטן, אוצר לעזי רש"י, חלק שני: תלמוד, ירושלים תשס"ו
- מבוא לנוסח המשנה = רי"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה³, ירושלים תשס"א
- מדריך מרק = ר' ברקוב ואחרים (עורכים), מָרְק: המדריך הרפואי השלם לבית ולמשפחה¹, ישראל 2002
- מושקוביץ = ר"א מושקוביץ, 'שלושה פירושים קדומים למסכת נדה', חצי גבורים – פליטת סופרים, י (ניסן תשע"ז), עמ' מד-קלג
- מיטשם = ת' זכורה-מיטשם, משנה מסכת נידה עם מבוא, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים תשמ"ט
- D.E. Noakes et al., *Veterinary Reproduction and Obstetrics*, 9th Edition, = מיילדות וטרינרית, Saunders—Elsevier, 2009
- H.G. Liddel and R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, 9th Edition, Oxford: = מילון לידל-סקוט, Clarendon Press, 1996
- מילון קדרי = מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית, רמת גן תשס"ו
- מלאך = ד' מלאך, 'עוד על משמעות המושג "רחם" במאמרי חז"ל', ספר אסיא יא (תשס"ט), עמ' 356-354
- מעשה טוביה = ר' טוביה כ"ץ, מעשה טוביה, ויניציא תס"ז, חלק שלישי: גן נעול, פרק א, דף קלב ע"ב (צילום למעלה עמ' 44)
- מציאות ורפואה = ר"מ הלפרין (עורך), מציאות ורפואה בסדר נשים², ירושלים תשע"א
- M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic*, Ramat-Gan— = סוקולוף, Baltimore 2002
- סוראנוס = O. Temkin (trans.), *Soranus' Gynecology*, Baltimore: Johns Hopkins Press 1956
- סטרוק ושץ = י' סטרוק וד' שץ, 'הרגשות הנידה בימינו', המעין 232 (טבת תש"פ), עמ' 34-42
- עמנואל = ש' עמנואל, 'שבעה נקיים: פרק בתולדות ההלכה', תרביץ עו (תשס"ז), עמ' 233-254
- פגל = י' פגל, 'כתביו הרפואיים של הרמב"ם', סיני נא (תשכ"ב), עמ' קיח-קכו [נדפס שוב (ללא מיספור עמודים) בראש דפוס הצילום של: רמב"ם, הנהגת הבריות (כתבים רפואיים א), ירושלים תשי"ז]
- פיקסלר = ד' פיקסלר, 'פירוש הרמב"ם למילים היווניות שבמשנה', אסיף ב (תשע"ה), עמ' 385-393

רשימת קיצורים

פירוש לפרקי אבוקראט = רמב"ם, פירוש לפרקי אבוקראט (כתבים רפואיים ג), מהדורת ז' מונטנר, ירושלים תשכ"א

פליקס = י' פליקס, החקלאות בארץ-ישראל בימי המקרא המזנה והתלמוד², ירושלים תש"ן
פרויס = י' פרויס, הרפואה במקרא ובתלמוד (תרגום: א' וירצבורגר), ירושלים תשע"ג (המקור:
(J. Preuss, *Biblisch-talmudische Medizin*, Berlin 1911

פרקי משה = רמב"ם, פרקי משה ברפואה (כתבים רפואיים ב), מהדורת ז' מונטנר, ירושלים תשכ"א
קטן = ר"י וח' קטן, 'פצעים בצוואר הרחם – היבט רפואי והלכתי', תחומין טו (תשנ"ה), עמ' 316–331
קצנלסון = L. Kazenelson, 'Die normale und pathologische Anatomie des Talmud',
R. Kobert (ed.), *Historische Studien aus dem Pharmakologischen Institute der
Kaiserlichen Universität Dorpat V*, Halle a. S. 1896, pp. 164–296

רבינוביץ = I.M. Rabinowicz, *La Médecine du Thalmud*, Paris 1880
רבינון = י' רבינון, 'האם דין פולטת ש"ז שסותרת מנינה, קיים גם בהזרעה תוך רחמית (IUD)
כשמבוצעת בשבעה נקיים', אסיא צה-צו (תשרי תשע"ה), עמ' 135–143

רוזנבאום = E. Rosenbaum, *Une conférence contradictoire Religieuse et Scientifique sur
l'Anatomie et la Physiologie des Organes Génitaux de la Femme*, Francfort-sur-Mein
[Frankfurt am Main] 1901

ר"י לוי = ר' יהודה לוי, 'משל משלו חכמים באשה... – מבנה איברי ההולדה ע"פ התלמוד לפי פירוש
רש"י', ספר אסיא יא (תשס"ט), עמ' 341–348

ר"מ לוינגר א = ר"מ לוינגר, 'לברור המונחים חדר, פרוודור ועליה', נועם י (תשכ"ז), עמ' קפח-קצא
ר"מ לוינגר ב = ר"מ לוינגר, 'המבנה האנטומי של אברי המין באשה ובבעלי החיים (נסיון להסבר
דברי חז"ל)', קורות ד (תשכ"ח), עמ' 611–615

ר"מ הלפרין א = הרב ד"ר מרדכי הלפרין, רפואה מציאות והלכה, ירושלים תשע"ב (פרק לד: 'על
משמעות המושג "רחם" בלשון חז"ל ו"אוטם ברחם" בלשון הפוסקים' [המקור: ספר אסיא יא
(תשס"ט), עמ' 349–353]; פרק לה: 'המיקום המדויק של "בין השיניים" – הכרת האנטומיה
הגניטלית כמפתח להבנת חז"ל' [המקור: אסיא פה-פו (אלול תשס"ט), עמ' 105–121])

ר"מ הלפרין ב = הרב ד"ר מרדכי הלפרין, 'פולטת ש"ז – מציאות והלכה', אסיא צה-צו (תשרי
תשע"ה), עמ' 144–150

ר"מ הלפרין ג = הרב ד"ר מרדכי הלפרין, 'וגיניזמוס אמיתי – רקע רפואי ובעיית הבריאה ההלכתית',
אסיא פז-פח (סיון תש"ע), עמ' 154–170

ר"מ הלפרין ד = הרב ד"ר מרדכי הלפרין, 'הנמשל במשנת הבניין – קשיים וחידושים', אסיא קיא-
קיב (מרחשוון תשע"ט), עמ' 129–131

רשימת קיצורים

ר"מ הלפרין ה = הרב ד"ר מרדכי הלפרין, 'הערת העורך' [על פתיחת הקבר], אסיא קכא-קכב (מרחשוון תשפ"ב), עמ' 153

רצון = מ' רצון, 'מנהגי טהרת הנשים של עדת תימן', מסורה ליוסף ה (תשס"ח), עמ' 175-202

ר"ש לוי = ר"ש לוי, 'ההרגשה בזמן הזה', אסיא עג-עד (תשס"ד), עמ' 128-138

שירות אוגרית = צ' וש' רין, כל שירות אוגרית, פילדלפיה 1996

שריאל = א' שריאל, 'בין יפת לשם: פרק בהיסטוריה של הגניקולוגיה בעת העתיקה כמפתח להבנת דברי חז"ל', בין בבל לארץ ישראל: שי לישעיהו גפני, ירושלים תשע"ו, עמ' 409-416

תא-שמע = י"מ תא-שמע, כנסת מחקרים, א, ירושלים תשס"ד

מפתח מקורות

מקרא	משנה	מדרש
בראשית	ברכות	ד ה 57,13
ב כה 85	ג ו 75	כלים
שמות	שבת	יא ב 85
ז כח 55,11	ב ו 90	אהלות
ויקרא	עירובין	ז א 56,12
ו ג 69	ו ו 55,11	ז ד 115,102,59
טו ב-ג 69	ראש השנה	חו ו 55,11
טו ב-ג 69	ב ח 82	מקוואות
טו יט 95,69	בבא מציעא	חד ד 121,75
טז ד 69	ג ה 84	ט ד 100
כ יח 77,57,23,13	ו ד 84	נדה
שופטים	בבא בתרא	א א 74
ה ל 47	א ד 57,13	ב ב 76
מלכים א	ג ז 56,55,12,11	ב ה 35
ז נ 85	ד א 55,11	ג ה 111,107,55
ישעיהו	שבועות	ג ט 106
ג יז 85	ב ד 123	ה א 69
ירמיהו	אבות	ה ד 131
כ יז 47	טז ד 48,10	ח ג 95
מיכה	חולין	ט א 140,56
א 85	ג א-ב 81,25	י א 123
תהילים	ד ג 101	מכשירין
כב יא 47	ט ב 86	ג ח 84
איוב	בכורות	תוספתא
לא טו 47	ב ט 48	סוכה
תרגום יונתן	ד ד 59	ג טו 57,13
מיכה א יא 85,28	ו ה 85	יבמות
	ח א 104	ו ג 106

מפתח מקורות

84 א	חלה	סוטה
48 ב	ב א	וד 13, 57
116 א	שבת	בבא בתרא
עירובין	וד 48	אד 13
48, 47 ב	יח ג 48	ג ג 79
פסחים	פסחים	סנהדרין
93 א	א א 93	י יא 79
57 א	יבמות	בבורות
83 ב	ו א 71, 70, 69	ו א 104
יבמות	בבא בתרא	כלים
89 ב	ד א 79	ב"מ ג ה 84
106 א	סנהדרין	אהלות
77 א	ז ה 77	ח ח 102
נה ב-נו א 69	נדה	יח יב 73
עא א-ב 105	א ה 140	נגעים
עא ב 51, 41	ב א 96, 95	א ח 76
קכ א 111	ב ב 76	נדה
בתובות	ב ה 72, 36, 35	ב ו 84
ה ב 123	ג א 58, 13	ג ה 76
ז ב 58, 13	ג ד 48	ג ט 139, 108, 72, 65
לט א 117	ג ה 111	ד יר 111
נדרים	תלמוד בבלי	ד יז 125
כ א 117	ברכות	ה ד 118, 76
בבא קמא	ה ב 90	ה יג 69
פכ א 98	י א 117, 85	ח ב 119, 58, 13
בבא מציעא	כה ב 79, 24	ח ג 139, 72
מט א-ב 104	נ א 57, 13	ח ד 48
בבא בתרא	שבת	תלמוד ירושלמי
טז ב 48	נר ב 48	ברכות
כג ב 66	לב ב 90	ב ו 123
כד א 66, 64, 56, 12	לג ב 104	ג ה 79
סנהדרין	סד א 48	ד ב 124
כב א 76	פו ב 82, 74, 49, 41, 7	
כה ב 79		

מפתח מקורות

סח א 84	58, 69, 70, 71, 77, 99,	מדרשי אגדה
מכות	115, 121	
כ ב 111	מב א 121	בראשית רבה
	מב א-ב 103	נג ה 59
שבועות	מב ב 2, 53, 74, 100, 108,	ויקרא רבה
יז ב 123	122	יד ה 106
הוריות	נו ב 40, 58, 95, 96, 99,	יד ט 13, 58
ד א 77	100, 122	במדבר רבה
חולין	נח א 91	יט א 101
טז ב 82, 26	נט ב 56, 58, 122, 140	פסיקתא דרב כהנא
נא א 48	ס ב 90, 123	פרה אדומה ד א 101, 113
סח א 49	סד ב 90, 140	
סט ב 48	סו א 13, 58, 72, 83, 119,	מדרש תנחומא
ע א 52, 48	139	פקודי ג 106
עא א-עב א 101	סו ב 100	חקת ג 101, 113
עב א 102	סז א 100	
בכורות		אליהו זוטא
ז ב 48	מדרשי הלכה	כב 117
יט ב 48	מבילתא דר' ישמעאל	מדרש הגדול
מו ב 111	פסחא טז 48	ויקרא טו יט 95
נדה	ספרא	
ב ב 76, 22	שמיני פרשה ב ט 104	גאונים
ג א 117, 99, 65, 52, 48, 40	זבים פרשה א ד-ו 69	החילוקים שבין אנשי
ה א 94, 93, 89	זבים פרשה א ו 69	מזרח ובני א"י
י ב 118, 76	זבים פרק ב ח 57	אות מ 89
יב א 76	זבים פרשה ד ב 69	הלכות גדולות
יד ב 94, 89, 76	זבים פרשה ד ד 69	(מהר"ם מבין ירושלים)
יז ב 130, 129, 72, 40	זבים פרק ד ה 69	ברכות פרק ה, עמ' נט 66
יז ב-יח א 135, 65, 35	קדושים פרק יב ב 77	הל' מילה, עמ' קנ 115, 104
יח א 129, 72, 67	ספרי במדבר	הל' מילה, עמ' קמח 108,
כא ב 119	קכו 102	116
כד א 106	ספרי דברים	הגהות רא"ש טרוב
כה ב 52, 48	קפח 71	הל' מילה, עמ' קמט 116
כז א 105	ספרי זוטא	הגהות בן אריה
כט א 111, 106, 105	במדבר יט יא 101	הל' מילה, עמ' קמח 116
ל ב 125, 106	במדבר יט טז 101	
מא ב 9, 13, 41, 47, 48, 57,		

מפתח מקורות

<p>מגיד משנה איסורי ביאה ה-ג-ד 38 איסורי ביאה ה-ג-ה 130 מורה הנבוכים חלק ג פרק יד 46 מחזור ויטרי הל' נדה סי' תצח 77 מנהגי מהרי"ל נדה ב 89 מנהגי מהר"ש סי' קסד-קסה 89 מרדכי הל' נדה סי' תשלה 74, 91, 117 משנה תורה לרמב"ם מילה א טו 110 יבום וחליצה א ו 111 איסורי ביאה א ט 96, 40 א י 126, 70 ב ג 55 ב ה 45 ד יד-טו 91 ד יד-יט 91 ד כב 126, 119 ה ב 83, 80, 71, 20 ה ג-ד 126 ה ג 39, 6 ה ג-ה 125 ה ד 83 ה ה 29, 73, 72, 66, 40 130 ה טז 119, 88, 55, 12</p>	<p>בעלי הנפש (מהר"ם בוקוולד) הספירה והבדיקה עמ' צג 93, 88 הספירה והבדיקה עמ' צו 120 הערות הרב בוקוולד עמ' צד אות ה 94 המאירי ברכות לא א 77 עדיות א א 89 נדה ב א 74 נדה ה א 94, 93 נדה יז ב 125, 46 נדה כא ב 96 נדה מא ב 74, 38 הערות ר"א סופר נדה ה א עמ' 16 94 הערות אוותיאוס 76, 22 אם-ה 59 גם-א 52 מקד-ב 58 סינר 98 פרוודור 50, 48, 11, 10 67, 61, 56 צייץ 104 רחם 47 שפופרת 58, 55, 16, 12 מוסף הערוך סינר 98 חידושי הר"א נדה מב ב 114 לקט יושר יו"ד עמ' מא 90, 89</p>	<p>הלכות דרב אבא עמ' 563 116, 108 ספר וזהויר דף נו א 71, 20 פירוש הגאונים לטהרות עמ' 29 84 עמ' 110 76, 22 עמ' 110-111 50 עמ' 187 84 שאלות דרב אחאי לך לך ט 115, 104, 103 תשובות הגאונים - הרבבי סי' רנז 66 תשובות הגאונים - חמודה גנוזה סי' לג 116, 115, 109, 108 תשובות רב נטרונאי גאון עמ' 85 130 ראשונים אבן עזרא ויקרא ו ג 69 אור זרוע הל' מילה סי' קג 106 הל' נדה סי' שמ 108 חלק א סי' תשנר 122, 114 אלמרחשד אלכאפי (המודריך המספיק) ערך לול (עמ' 281) 128 ארבעה טורים יו"ד קצד 77 יו"ד קצו 89</p>
--	---	--

מפתח מקורות

פרקי משה	הל' נדה סי' צב 98,96	ה יז 96
א 64 125	הל' שבת סי' ריז 98	ט א 98,96,88
טז 10 126	פיוטים לארבע	ט ז 96
טז 9 128	פרשיות עם פירוש	י ה 77
טז 10 127	רש"י ובית מדרשו	י ו 111
טז 20 128	עמ' קעח 113	יא יד 92
טז 20 128	פירוש אשכנזי קדום	ביכורים
טז 25 125	למסכת נדה (מהר"י)	יא טו 111,105
כג 96 131,127,126,38	מושקוביץ)	שגגות
כד 18 125	עמ' סו 118	ה ו 40
רא"ש - פסקים	עמ' צד 119	טומאת מת
נדה ה א 94,71	עמ' צח 60,15	א ג 122
נדה י א 94,90,89,76	עמ' קי 121	כה ח 110
ראב"ן	פירוש המשנה לרמב"ם	כה ח-יב 102
סי' שכא 95	יבמות ו א 70	כה ח 116,110
ראב"ה	סנהדרין ז ד 70	כה יא 102
סי' קפג 90	בכורות ו ה 85	כה יב 110,102
סי' תתצה 114,106	נדה ב ב 76	מטמאי משכב ומושב
רבנו גרשום	נדה ב ה 125,67	א ט 77
בבא בתרא כד א 67,60,14	נדה ה א 131,126,83,80	ד ח 118
חולין סח א 113,49	הערות ר"י קאפח	ה ג 121
בכורות מו ב 54,49,14	נדה ב ה 129,127,125,45	שאר אבות הטומאות
113	פירוש לפרקי אבוקראט	ג ד 122
רבנו חננאל	ה 48 125,38	ה יא 80
שבת פז א 50	ה 46 131,126,38	נחלות
בבא בתרא כד א 67,12	פירוש רבנו הלל לספרא	ב ב 111,110
נדה יז ב 55,11	חלק ב, מג ע"א 70	ב י 111,105
נדה מא ב 84,82,80,70	פסקי רי"ד	י ב 105
נדה עמ' 54 58,55,11	נדה יז ב 60,15	ספר הנר
נדה עמ' 105 56	נדה נח ב 95	בבא בתרא כד א 67
רבנו ירוחם	פסקי רשב"ץ - נדה	ספר הרוקח
אדם וחוה נתיב א ח"ב, יג	יז ב 40	סי' שיז 94
ע"ד 108	מא ב 38	ספר התרומה
אדם וחוה נתיב א ח"ב, יד	מב א 108	הל' נדה סי' פז 91
ע"ב 108		

מפתח מקורות

נדה ב ב ד"ה הגס הגס 21,	שבת פו ב 80, 61	רד"ק
74	שבת פו ב ד"ה אשה 52,	מלכים א ז 48
נדה ג א ד"ה מרגשת 98	80, 61	ריטב"א
נדה יב א ד"ה לבדיקה 91,	יבמות עה ב ד"ה והאי 61	בבא בתרא קנר א 81
94	כתובות לו א ד"ה משמשת	נדה ב א 74
נדה יב א ד"ה לקינוח 76,	118	נדה יז ב 65
94, 91	סוטה ח א ד"ה שכולה 85	נדה מב ב 108, 74
נדה יד א 76	בבא קמא לח ב ד"ה מרקם	רי"ף
נדה יד ב 91	96, 95	ברכות כד א 66
נדה יד ב ד"ה לקינוח 76,	בבא קמא פב א 98	שבת נה א 115, 104
94, 91	בבא בתרא כד א 74, 21	רמב"ן
נדה יז ב ד"ה החרר 139	בבא בתרא כד א ד"ה נמצא	חולין סח א 105
נדה יז ב ד"ה שחוקתו 58	74	נדה ה א 94
נדה יז ב ד"ה חדר 60	בבא בתרא כד א ד"ה ספיקו	נדה מב א 122
נדה יז ב ד"ה ולול 60	טמא 58	הל' בכורות פרק ח 111
נדה יז ב ד"ה דם החרר 58	סנהדרין לג א ד"ה האם 48	הל' נדה ג א 71
נדה יז ב ד"ה ספקו טמא 64	סנהדרין לג א ד"ה בית הריון	הל' נדה ז ו 108
נדה יז ב 68	48	ר"ן (חידושים)
נדה יח א ד"ה בקרקע 18,	סנהדרין צב א ד"ה שאול	נדה ה א 94
66, 65	48	נדה יח א 66
נדה יח א ד"ה הא דאמרינן	חולין טז ב ד"ה שיניו 26,	ר"ש
67	104, 82	אהלות ז ר 102
נדה כא ב 74, 21	חולין סח א 107, 52	אהלות ז ה 102
נדה כא ב ד"ה בבשרה 48	חולין סח א ד"ה נפל 105	אהלות יח י 73
נדה כא ב ד"ה שמתמאה 58,	חולין סח א ד"ה וכי תימא	נגעים ב ג 76
74	105	מקוואות ח ד 100
נדה כא ב ד"ה אבל היכא	חולין עא ב ד"ה כי קאמר	רשב"א
48	101	נדה ה א 94
נדה מא ב ד"ה רבנן 58	חולין צ א ד"ה אלא 48	נדה מב ב 104
נדה מא ב ד"ה כשהתינוקת	חולין קכב א ד"ה בית הבושת	נדה נח א 91
48	86	רש"י
נדה מב א ד"ה דאמר 103	בכורות ג ב ד"ה קודם 48	מיכה א יא 85
נדה מב ב 109	בכורות כח ב ד"ה האם שלה	ברכות כד א ד"ה תכשיטין
נדה מב ב ד"ה כגון 109	48	52
נדה מב ב ד"ה דצויץ 110	בכורות מו א ד"ה הבא 105	שבת פו א 74, 21
נדה נז ב ד"ה עומדת 122	בכורות מו ב 107	
נדה נז ב ד"ה דארגישה 98	בכורות מו ב ד"ה בהמה 49	
נדה נח א 96		
נדה נט ב ד"ה מונקת 61		

מפתח מקורות

תשובות רי"ד	נדה ג א ד"ה מרגשת	נדה סב ב ד"ה אמר
סי' פא 114, 122	96	96, 95
אחרונים	נדה יז ב ד"ה מן הלול	שבילי אמונה
אגרות בעל התניא	67, 64	דף סא א
אגרת קיר 39, 131	נדה מא ב ד"ה וסבר	דף סא ב
אור שמה	נדה מב א ד"ה אמאי	שו"ת מהר"ח אור זרוע
איסורי ביאה ו טז 75	נדה מב ב ד"ה שהוציא	סי' ח 51, 55, 84, 93, 140
אורים גדולים	108, 73	סי' קיב 85, 96
סי' מג, לימודים רכג-רכז	נדה מב ב ד"ה וסבר	שו"ת מהר"י ברונא
101	נדה מט ב ד"ה אמאי	סי' רמו 55
סי' מג, לימודים רכה-רכו	נדה נח א	סי' רמז 84
107	נדה נט ב ד"ה האשה	שו"ת מהר"י וייל
אמרי שפר	תוספות רא"ש	סי' כה 85, 98, 106
דף מז ע"ד 103	יבמות עא ב	שו"ת מהרי"ל
ארעא דרבנן	נדה ה א	סי' קעג 52, 56, 79, 88, 91
סעיף רכג 101	נדה יב א	מהר"ם מרוטנבורג
באר היטב - ויקרא	נדה מא ב	שו"ת (פראג) סי' תרכה
דף נו א 51, 109	נדה מב א	תשובות פסקים ומנהגים ב,
דף עז א 56	נדה נח ב	סי' צח 21, 50, 74
דף עז ב 51, 109	נדה נט ב	שו"ת תרומת הדשן
דף עח ב 25, 81	תוספות רי"ד	סי' רמו 96, 97
בארות יצחק	נדה מב א	פסקים עח 90
עמ' טז-כ 93	נדה מב ב	תוספות
עמ' מז 92	נדה נו ב	שבת פו ב ד"ה אבל 51
ביאור הגר"א	תורת הבית	יבמות עא ב ד"ה ואיבעית
יו"ד קנז ב 111	בית ז שער ה (כד ע"ב) 89,	115
יו"ד שה לט 104	95, 94	חולין סח א
בירת מגדל עז	בית ז שער ו (כח ע"ב) 103,	חולין סח א ד"ה אדם 21,
ברכות שמים נחל שביעי כו-	111	53, 74, 108
לב 101	תשובות ופסקים מחכמי	חולין עא א ד"ה והאשה 102
ברכות שמים נחל שביעי	אשכנז וצרפת	בכורות כב א ד"ה עד 102,
לב 116	סי' קנח (עמ' 246) 89, 94	116
	תשובות מיימוניות	בכורות מז ב 107, 109
	איסורי ביאה ג 120	בכורות מז ב ד"ה דאדם
	תשובות ר"י הזקן	מבהמה 21, 53, 74, 108
	סי' סט 96	

מפתח מקורות

חידושי ר' ידידיה טיאה וייל עמ' מח ואילך 42 עמ' מח-מט 61, 15 עמ' נ 130	חוות דעת י"ד קצ א 96 י"ד קצ א ד"ה ואם מצאה 100	בית אליהו עמ' כב-כג 94 עמ' כה 94, 75 קונטרס רבינו עובדיה 96
חידושי הגרי"ז בכורות כב א 102	חוט שני הל' נדה עמ' ל 99	בית דוד אהלות ז ד-ה 101
טהרת ישראל ב ע"א 93	חזון איש י"ד פג 115 י"ד צב לב-לד 101 י"ד צב לב 101, 105, 107, 108 י"ד צב לג 51, 53, 109, 114 י"ד צב לז 122 י"ד קה א 61 י"ד קז א 65 י"ד קז ב ד"ה ריטב"א 65 י"ד קז ג 130 י"ד ריד [לדף סט א] 109, 122 אהלות יט א 109, 122 נדה צב כה 42	אהלות ז ד דף צט ב 109 אהלות ז ד דף ק א-ב 43 אהלות ז ד דף ק ב 107 נדה ב ה 37 נדה ב ה דף קכב א 37, 61, 43 נדה ב ה דף קכב ב 61
טהרת משה עמ' פא 92 עמ' קז-קיב 92 עמ' קט-קי 92 עמ' קיט 92 עמ' קיט-קכא 92 עמ' קצח 45 עמ' רסו-רסז 92 עמ' רעח-רפא 92 נספח א 93 נספחות 92	י"ד קז ב ד"ה ריטב"א 65 י"ד קז ג 130 י"ד ריד [לדף סט א] 109, 122 אהלות יט א 109, 122 נדה צב כה 42	בית חדש י"ד קצב אות ד 89 י"ד קצד אות כה 111 י"ד קצו 37 י"ד קצו אות ח 93, 90 חז"מ רעז 111
יד דוד נדה מב ב 101, 107, 114	חזון נחום אהלות ז ד 102	בית יוסף י"ד קצו 90, 89, 42 י"ד קצד י ברק הבית 111 חז"מ רעז ברק הבית 111
יעב"ץ - הגהות חולין סח א 55	חכמת אדם קיג בינת אדם ז 98, 96	בית מאיר י"ד קפז ב 120 י"ד קפח 96
כתר ראש אות קכ 93	חפדי דוד נדה ג ט 72 בכורות ו א 105	בית שמואל אה"ע כ ג 70
לחם ושמלה י"ד קצו, שמלה יא 91	חתם סופר - חידושים חולין סח א 105 נדה יח א 46 נדה מב ב 107, 42	דרכי משה י"ד רסב 106
לחם משנה נחלות ב י 105	מאירת עינים (פמ"ע) רעז יג 105	העמק שאלה לך לך ט 104 לך לך ט ה 103 לך לך ט ו 109, 101, 43, 115
מהר"ם יבמות עא א 106		

מפתח מקורות

מזמרת הטהרה	עמ' רפז-רפה 105	מהר"ם שיק
ח"א עמ' יז-יח 99	עמ' רפה ר"ה תו 108	חולין עב א 114
נשמת אברהם	עמ' רפה 107, 103	מהרש"א
עמ' קמג 126, 61	עמ' רפט 55	נדה מב ב 108, 107
עמ' קמד 88, 61	עמ' רצד ר"ה אבל 108	מי נפתוח
סדרי טהרה	עמ' רצה 105	סי' כד עמ' קיח 67
קפג ב 98	עמ' רצו-רצו 111	עמ' קיח-קיט 135, 130
קפז ו 120	עמ' שד-שו 107	מלחמת שלום
קצ א 98, 96	עמ' שז-שח 105	ענף א א 107
קצ צג 96, 95	עמ' שטו 109	ענף א ג 108, 107
קצב יד 89	עמ' שטז-שטז 103, 69, 107	ענף א ה 107
קצד כג 104	עמ' שי 103	ענף א ו 110
קצד כו 101, 74, 61, 37, 21	עמ' שיז ר"ה ולענ"ד 113	ענף א ח 110
קצו כג 100, 93, 90, 89	עמ' שיז 114, 103	ענף א ט-י 102
עמק הנצי"ב	עמ' שיז-שיח 106	ענף א יב-יג 109
במדבר עמ' קפב 102	עמ' שיח ר"ה ואמנם 110	ענף א יג 114
ערוך השולחן	עמ' שיט ר"ה ומדברי 54	ענף א טו 109
י"ד קפג מו-סו 96	עמ' שיט 105, 55	ענף א טז-טז 116
י"ד קפג נח 96	עמ' שכ 108	ענף ב הקדמה 61
י"ד קפג נט 96	עמ' שכב ר"ה והוקשה 40	ענף ב ב י 43
י"ד קפג סו 99	עמ' שכב ר"ה וכפי 89	ענף ב יב 37
ערוך לנר	עמ' שכב ר"ה תנן 40	ענף ב טו (טו ע"א) 93, 89
יבמות עא א 106	עמ' שכד ר"ה ויש 126	ענף ג ב 114
נדה מב ב 109, 108, 74	עמ' שכד 37	ענף ג ו 114
עריכת שולחן	עמ' שלא 105	ענף ג יז 105
עמ' קצג-קצו 92	מעדני יום טוב	מלחמת מצוה
עמ' קצה-קצו 93	נדה י ה אות ח 43, 42, 37, 131, 90	עמ' רעד 109
פירוש ר"י קאפח	מעשה טוביה	עמ' רעד-רעה 107, 69
למשנה תורה	דף קלב ב 127, 44, 43	עמ' רעה 108, 105
איסורי ביאה ד טו עמ' פב 93, 92	מקור חיים	עמ' רעה-רעז 37
פני משה (על הירושלמי)	קצו נא (דף קד ב) 93	עמ' רעז 106
יבמות ו א 86	מרומי שדה	עמ' רפ 105
מראה הפנים נדה א א 75	בכורות כב א 102	עמ' רפא 69
	נדה מב ב 106, 101, 74	עמ' רפב-רפה 102
		עמ' רפג 114, 102
		עמ' רפו 114, 103, 69
		עמ' רפז 55

מפתח מקורות

שׁו"ת חן טוב	קצו ו 94	מראה הפנים נדה ב ה 36
סי' מא 92	קצח טז 100	פרדס רמונים
סי' מא עמ' קע 93, 92	רסב ד 106	פתחי נדה חקירה ה יב 96
שׁו"ת חתם סופר	שׁו"ת אבני נזר	פתחי נדה
י"ד קמה 96	י"ד רכג 96	יו ב 43
י"ד קנ 98	שׁו"ת אגרות משה	יו ב 61
י"ד קנג 96	י"ד ד סי' יז יג 100	מב א 114
י"ד קסז 76, 71, 46, 42	שׁו"ת אחיעזר	פתחי תשובה
128, 99, 98, 96	ח"ג סי' סד 105	י"ד קפז טז 120
י"ד קעא 119, 99, 96	שׁו"ת אמרי בינה	י"ד קצח טז 100
י"ד קצב 100	סי' ו 96, 42	י"ד רסו ח 116
שׁו"ת יביע אומר	שׁו"ת ארח לצדיק	צל"ח
ד י"ד יב יג 95	י"ד סי' ד-ו 104	פסחים מט ב 93
שׁו"ת מהר"ח"ש	י"ד ד דף כב א 107	קיצור שולחן ערוך
אה"ע מא, קעה ע"ב-קעו ע"א	י"ד ד דף כד א 101	י"ד קנט ז 93
101	שׁו"ת ב"ח החדשות	קנאת סופרים
שׁו"ת מהרי"ף	סי' לד (רמ"ו מקראקא) 37,	סי' ג 101
סי' מח 104, 103	39, 41, 42, 43, 58, 61,	קנה בשם
סי' מח-נא 101	63, 86, 120, 127	הל' נדה ח"ב עמ' צ-צא 99
סי' מט 104, 37	סי' לה 101, 84, 61, 37	שׁו"ת ב צד 116, 101
שׁו"ת מהר"ם מלובלין	שׁו"ת בית יצחק	רי"ט אלגאזי (בבורות)
סי' ב 122, 95	י"ד ב צד 101	ס 105, 104
שׁו"ת מחנה חיים	י"ד ב צד אות ג-ד 105	סג 111
א סי' צג-צד 91	י"ד ב צד אות ו 116	פ"ג לו (א) 116, 102
שׁו"ת מנחת שלמה	שׁו"ת בית שלמה	רש"ש
תנינא סי' עב סעיף ו-ז 119	אה"ע טו 116	משנה אהלות ז ד 101
תנינא סי' עב סעיף לה 43	שׁו"ת בנימין זאב	בבלי בכורות מו ב 111
תנינא סי' עב סעיף לו 37,	סי' סח 50	בבלי נדה כח א 111
126, 42	סי' קמד 60, 50	שולחן ערוך
תנינא סי' עב סעיף לז 100	סי' קנר 60, 50	יורה דעה
תנינא סי' עב סעיף לח 42,	שׁו"ת זכרון יוסף	קפח א 96
126	י"ד סי' ט-י 100	קצא 97, 96
תנינא סי' עב סעיף מ 101		קצד י 103
תנינא סי' עב סעיף מא 83		קצד יד 77
תנינא סי' עח 101		

מפתח מקורות

שולחן ערוך הגר"ז	הגהות ברוך טעם	שו"ת משאת בנימין
יו"ד קפג קונטרס אחרון	קמא יו"ד מ 91	סי' מט 37, 38, 40, 43, 63
ב 98	קמא יו"ד נה 97	120, 90
יו"ד קפג קונטרס אחרון ג	שו"ת עולת יצחק	שו"ת משיבת נפש
110, 101	ח"ג סי' ריג 92	יו"ד כב 74, 93, 101, 107
יו"ד קפג קונטרס אחרון	שו"ת פני יהושע	110, 108
מהר"ב 65, 130, 135	יו"ד א 96	יו"ד כב (א) 106
יו"ד קפג קונטרס אחרון	שו"ת פנים מאירות	יו"ד כב (ג-ד) 55
מהר"ב הערה ב 37	ח"א ז 42, 55, 69, 101	יו"ד כב (ד) 54
יו"ד קפז קונטרס אחרון	107, 105, 104	יו"ד כב (ה) 107
ו 98	שו"ת צמח צדק	יו"ד כב (ו, ח, יא) 112
שיטת מקובצת	יו"ד קכח 39	יו"ד כב (ז) 107
בבא קמא פב א 98	שו"ת רב פעלים	יו"ד כב (ט) 109, 108, 74
בכורות כב א 102	ד יו"ד כ 93	יו"ד כב (ט-י) 69
בכורות מו ב 54	שו"ת רעק"א	יו"ד כב (כב) 110
שיעורי טהרה	קמא סי' ס 100	יו"ד כב (כג) 110
עמ' מו 99	שו"ת שארית יוסף	יו"ד כב (כט) 104
שיעורי שבט הלוי	סי' כה 105	יו"ד כב (לב) 114, 106
הל' נדה עמ' קנה-קנו 99	שו"ת שב יעקב	יו"ד כב (לה-לח) 50, 42
הל' נדה עמ' קנו 98	סי' לו 95	יו"ד כב (לו) 89
הל' נדה עמ' רמט 115	סי' לו תשובה ראשונה 96	יו"ד כב (לז) 131
ש"ך	סי' לו תשובה שנית 95	שו"ת נחלת שבעה
יו"ד יד א 111	סי' לט תשובה ראשונה 98	סי' ס 89, 90
יו"ד קפז יא 120	סי' לט תשובה שנית 96	שו"ת נודע ביהודה
שערי תורת ארץ ישראל	סי' מ 96	קמא יו"ד מו 91, 92, 93
עמ' 349 70	סי' מא תשובה ראשונה 96	קמא יו"ד נה 96, 97
תבואות שור	סי' קנג 96	קמא יו"ד נו 120
יו"ד יד ו 111	שו"ת שבט הלוי	קמא יו"ד סד 100
תודת שלמים	ח"ב סי' פח 98	תנינא אה"ע כג 13, 23, 42
דף נא 108	ח"ה סי' קיג 96, 98	50, 52, 57, 70, 77, 80
תוספות יום טוב	ח"ו סי' קכה 90, 120	תנינא יו"ד קיט 96, 97
אהלות ז ד 43, 87, 101	שולחן שלמה	תנינא יו"ד קיט הגהות בן המחבר 96
110, 109, 102	הל' נדה עמ' ד אות ו 99	תנינא יו"ד קכ 114, 115
אהלות ז ה 43, 101, 102		תנינא יו"ד קלה 100
		תנינא סי' צו 123

מפתח מקורות

נדה ה א 43, 71, 83, 89,

131

נדה י ה 37

תפארת ישראל

בכורות ח א בועז 104

תפארת צבי

יו"ד קצ יד 96

תשובות ר"י קאפח

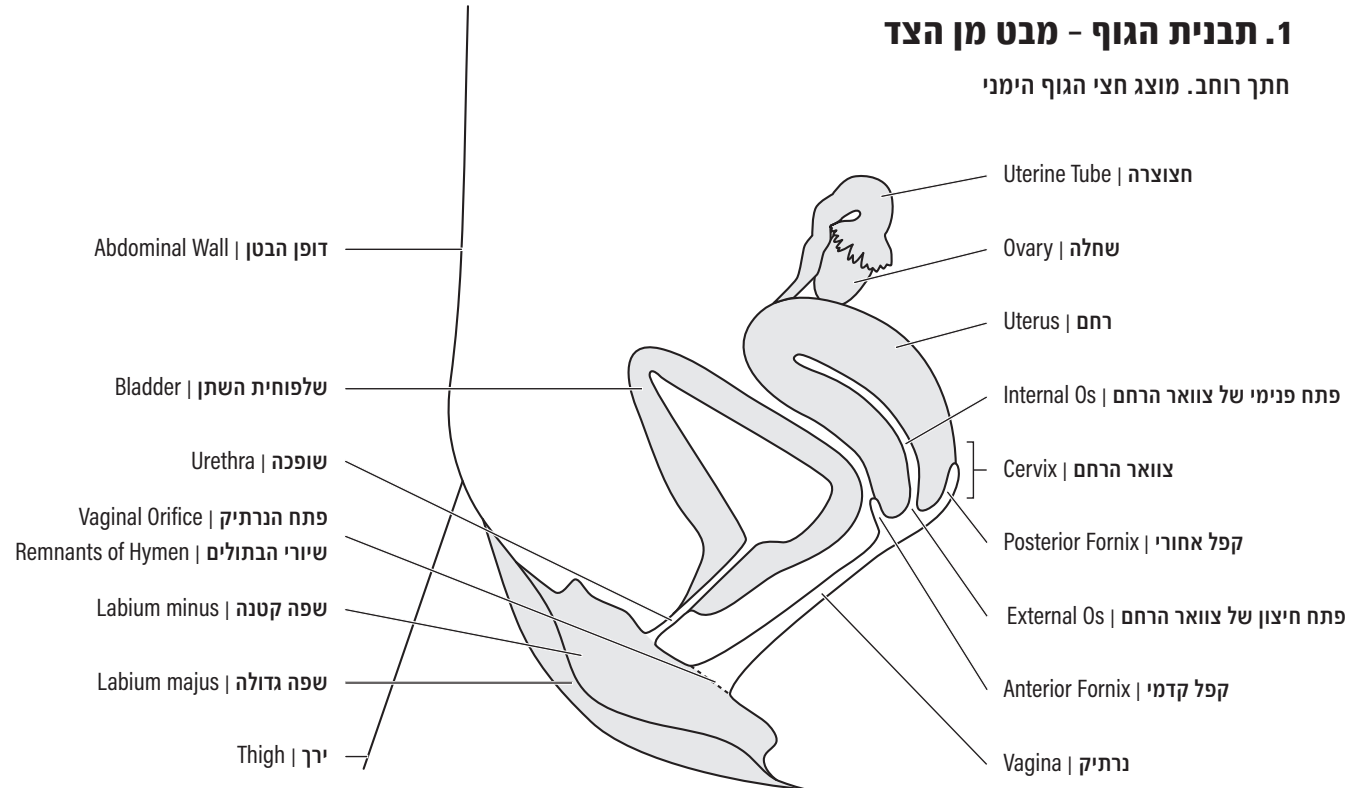
עמ' 261-264 92

עמ' 263 92

אִיּוֹרִים

1. תבנית הגוף - מבט מן הצד

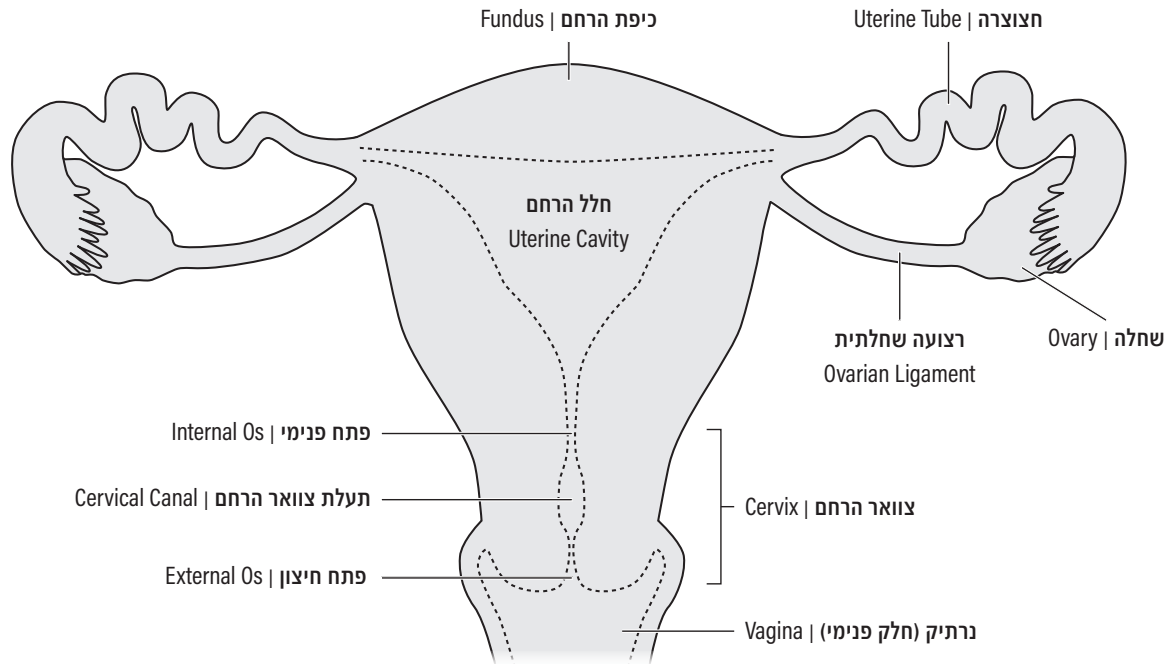
חתך רוחב. מוצג חצי הגוף הימני

2. תבנית הרחם - מבט מלפנים

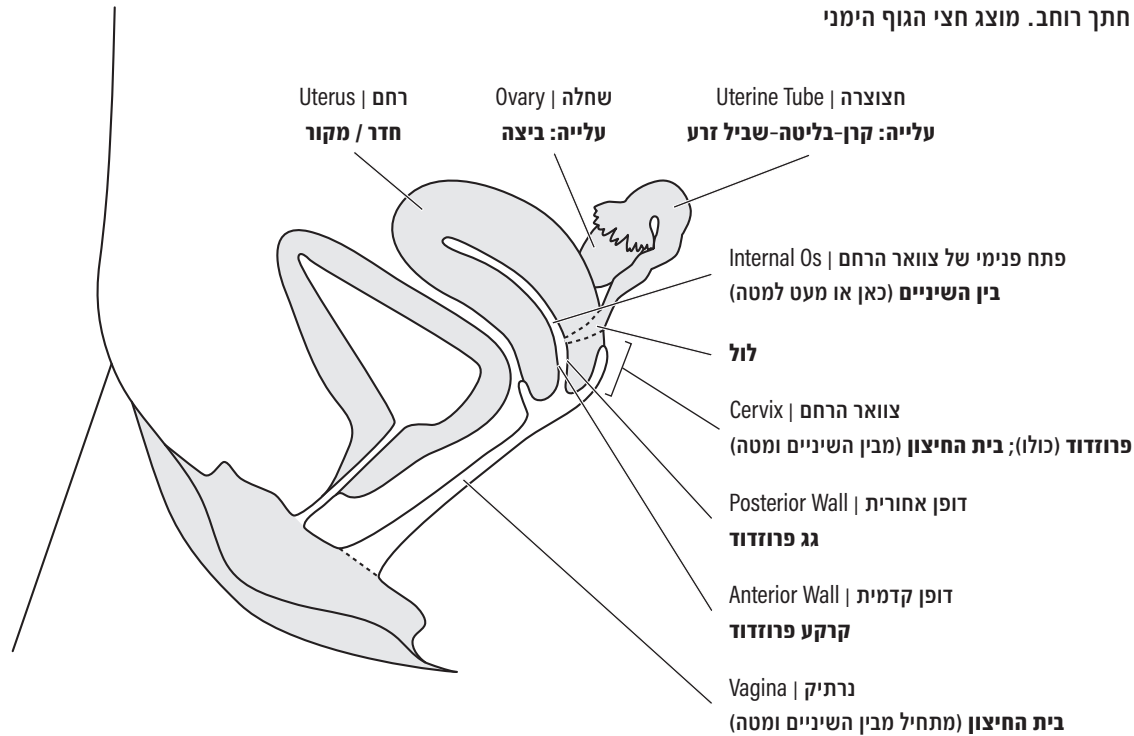
חתך רוחב. מוצג חצי הרחם האחורי

----- דפנות פנימיות

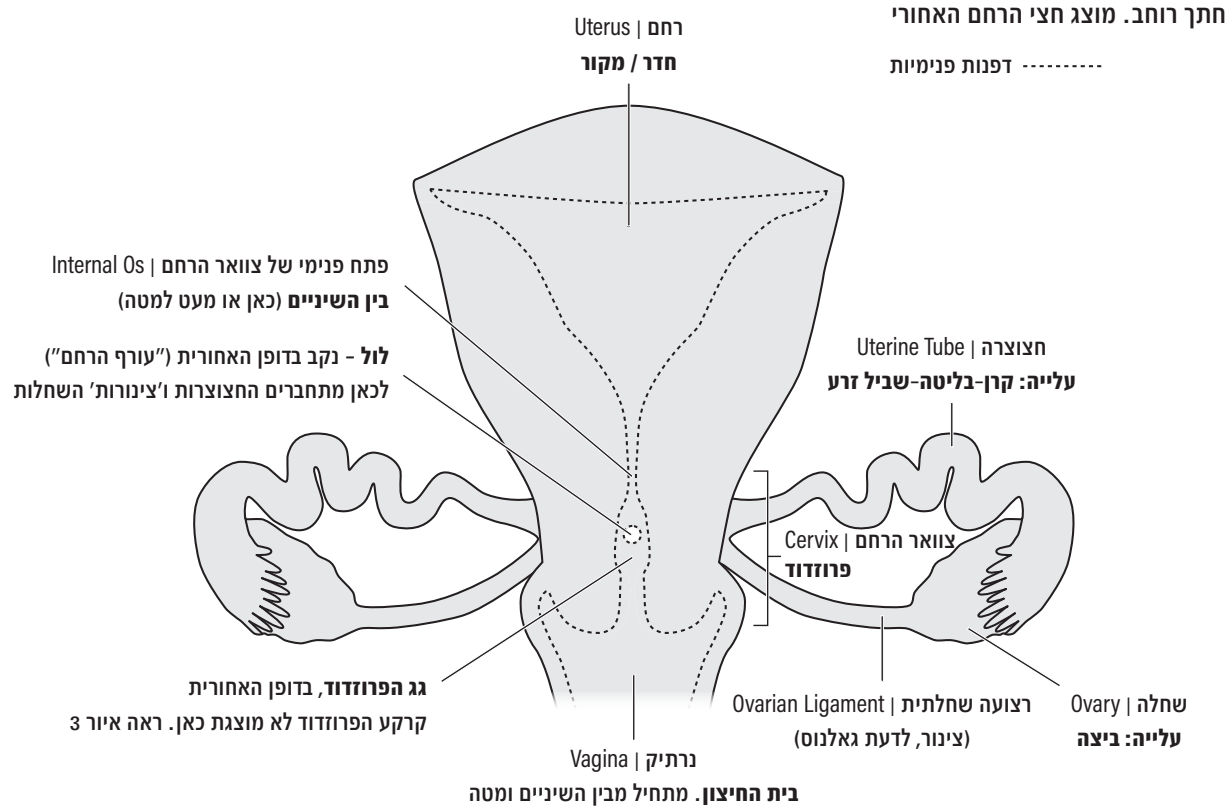

3. שיטת רמב"ם א - מבט מן הצד (ציור דמיוני)

חתך רוחב. מוצג חצי הגוף הימני

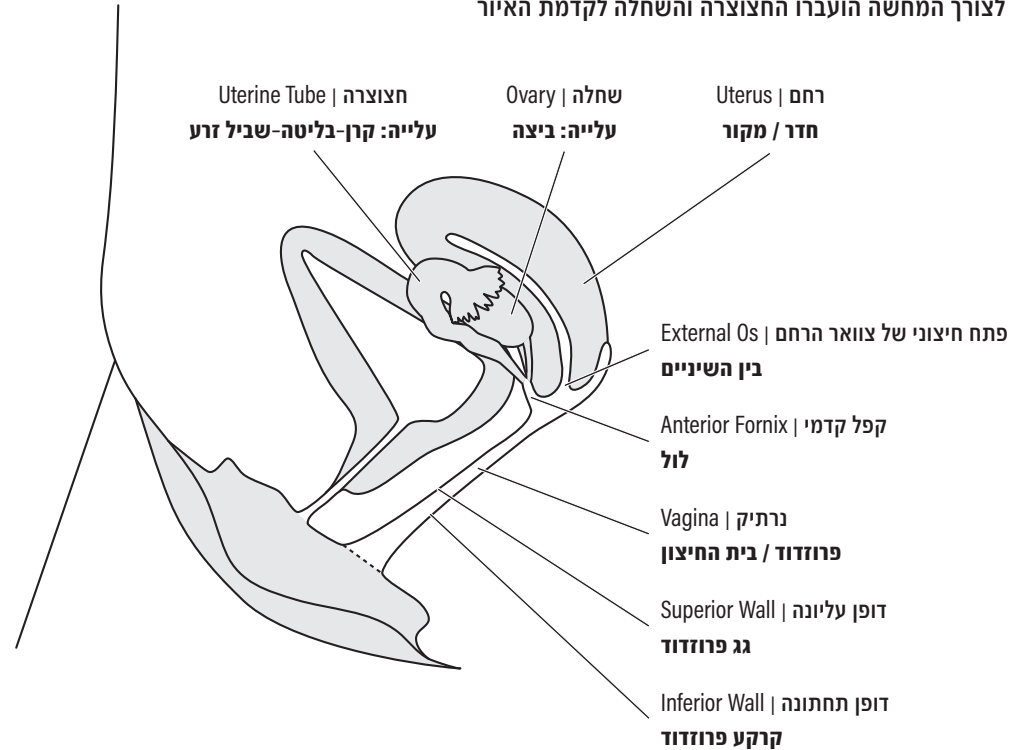
4. שיטת רמב"ם א - מבט מלפנים (ציור דמיוני)

5. שיטת רמב"ם ב - מבט מן הצד (ציור דמיוני)

חתך רוחב. מוצג חצי הגוף הימני

לצורך המחשה הועברו החצוצרה והשחלה לקדמת האיור

6. שיטת הקדמונים

חתך רחב. מוצג חצי הגוף הימני

